

VOKIETIJOS IR SOVIETŲ SĄJUNGOS KARIUOMENIŲ VEIKSMAI LIETUVOJE 1944 M. LIEPOS MĖNESĮ

Divonis PILIČIAUSKAS
Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas

DOI: <https://doi.org/10.47459/ka.2025.40.8>

Anotacija. 1944 m. liepos pradžioje Antrojo pasaulinio karo frontas grįžo į Lietuvą. Padrikai į vakarus besitraukiančios ir Raudonosios armijos persekiojamos vokiečių pajėgos mėnesio pabaigoje Lietuvoje jau buvo suformavusios beveik vien-tisą fronto liniją. Vien liepos mėnesį Lietuvoje žuvo kelios dešimtys tūkstančių karių, degė miestai, kaimai, o Raudonoji armija užėmė daugiau nei pusę šalies teritorijos. Karo fronto sugrįžimas buvo reikšmingas geopolitinis posūkis, lėmęs tolesnę Lietuvos situaciją.

Remiantis archyvine medžiaga šiame straipsnyje nuodugniai nagrinėjamos Vokietijos ir Sovietų Sąjungos kariuomenių vykdytos operacijos, rekonstruojama mūšių eiga, vertinami kelti tikslai ir patirti nuostoliai Lietuvos teritorijoje.

Pagrindiniai žodžiai: Antrasis pasaulinis karas, Vilniaus puolamoji operacija, Šiaulių puolamoji operacija, Kauno puolamoji operacija, Baltijos skylė, karo veiksmai Lietuvoje 1944 m.

ĮVADAS

Pirmą kartą Antrojo pasaulinio karo frontas per Lietuvą persirito labai greitai – 1941 m. birželį. Šis laikotarpis yra sulaukęs nemažai istorikų dėmesio, tačiau su 1941 m. veiksmais Antrojo pasaulinio karo fron-

to istorija Lietuvoje nesibaigė. Frontas į Lietuvą grįžo beveik lygiai po 3 metų – 1944 m. liepos pradžioje. Bagrationo puolamosios operacijos metu sovietinė kariuomenė sutriuškino vokiečių armijų grupę „Centras“ ir įsiveržė į Lietuvos teritoriją. Karo fronto sugrįžimas į Lietuvą buvo daug ką keičiantis ir didelę įtaką tolesniam Lietuvos istorijos vystymuisi turėjęs veiksnys. Šį kartą karo veiksmai Lietuvoje truko pusę metų. Žuvo dešimtys tūkstančių abiejų kovojančių pusių karių, buvo nualintas Lietuvos ūkis, į Raudonąją armiją masiškai mobilizuoti ir mirti fronte pasiūsti lietuvių vyrai. Vilnius buvo smarkiai sugriautas, beveik visiškai sugriauti Šiauliai, Klaipėda, Raseiniai, Vilkaviškis. Vakariniėje Lietuvos dalyje verdamant kautynėms, rytų Lietuvoje ginklus pakėlė pirmieji partizanai. Lietuvių tautos po karo laukė dar vienas karas.

Lietuvos istoriografijoje Antrojo pasaulinio karo veiksmai šalies teritorijoje nublanksta karo metu suformuotų savisaugos dalinių veiksmų, su sovietų sugrįžimu prasidėjusio partizaninio karo ir sovietų represijų prieš lietuvių tautą akivaizdoje. Tačiau tarp šių dalykų nereikėtų išvėlgti skirties. Karo fronto veiksmai turėjo didelę įtaką prasidedančiam lietuvių antisovietiniam pasipriešinimui. Partizanų ginkluotės pagrindu tapo mūšių laukuose surinkti ir iš kareivių gauti ginklai ir amunicija. Frontui sustojus vidurio Lietuvoje, Žemaitijoje veikęs lietuvių pagrindis ir Lietuvos laisvės armija gavo daugiau laiko pasiruošti ir susiorganizuoti. Vokiečių pusėje pradėtos kurti lietuviškos formuotės, kaip kad Tėvynės apsaugos rinktinė, dislokuota Lietuvos teritorijoje. Negalima nepaminėti ir Vokietijos kariuomenės pagalbos lietuvių pagrindžiui tiekiant ginklus ir Abvero mokyklose rengiant lietuvių desantininkus. Taigi, 1944 m. karo fronto veiksmai Lietuvos teritorijoje yra aktualūs Lietuvos istorijai ir joje palikę gilų pėdsaką.

Chronologiniai rėmai. Šiame straipsnyje bus apsiribojama 1944 m. liepa. Šis mėnuo pasirinktas dėl kelių priežasčių:

- Liepa – pirmasis karo mėnuo 1944 m. vasarą frontui grįžus į Lietuvą.
- Liepą Raudonoji armija užėmė didžiąją dalį Lietuvos teritorijos (61 proc.). Tai – dinamiškiausių kovų ir abiejų pusių kariuomenių veiksmų mėnuo. Vėliau fronto linija stabilizavosi.
- Įvairios kariuomenės dalys savo dokumentus vesdavo vieno mėnesio intervalais.

Straipsnis struktūruotas atsižvelgiant į sovietinės kariuomenės Lietuvoje vykdytas puolamąsias operacijas, kadangi sovietai diktavo mūšių

kryptis ir tempą, o vokiečiai buvo priversti reaguoti į priešo veiksmus ir taikytis prie situacijos. Šio straipsnio skirsnių pradžioje pateikiami 7 žemėlapiai, iliustruojantys aptariamus įvykius. Papildomos nuorodos į juos tekste nepateikiamos.

Šio straipsnio **tikslas** – įvardyti ir išanalizuoti Vokietijos ir Sovietų Sąjungos kariuomenių veiksmus Lietuvos teritorijoje 1944 m. liepos mėnesį. Iškelti šie uždaviniai:

1. Detaliai ištirti Vokietijos ir SSRS kariuomenių kovos veiksmų eigą, mūšius, dalinių judėjimą.
2. Įvertinti Vokietijos ir SSRS kariuomenių keltus tikslus ir jų įgyvendinimą.
3. Apskaičiuoti Vokietijos ir SSRS kariuomenių Lietuvoje patirtus nuostolius.

Šaltiniai. Straipsnyje daugiausia remtasi Rusijos Federacijos gynybos ministerijos centriniame archyve (Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации – ЦАМО) saugomais Vokietijos ir SSRS kariuomenių archyviniais dokumentais. Darbo pagrindą sudaro Vokietijos kariuomenės dalinių pranešimai ir ataskaitos. Šiuo atveju galima išskirti 3-iosios tankų armijos dokumentinį paveldą, nes šios armijos gintas fronto ruožas aptariamu laikotarpiu apėmė didelę dalį Lietuvos teritorijos. Vokiškus dokumentus papildė analogiškas Raudonosios armijos 1-ojo Pabaltijo ir 3-iojo Baltarusijos frontų archyvinis palikimas.

Istoriografija. Straipsnyje aptariamas karo laikotarpis daugiausia dėmesio susilaukė vėlyvuosiu sovietmečiu, kai buvo tvirtinamas Lietuvos išvadavimo mitas. Tačiau sovietinės istoriografijos darbai yra neobjektyvūs, su aiškia ideologine potekste ir iškreipiantys faktus. Kaip pavyzdžius galima pateikti Vlodo Karvelio¹ ir Vytauto Tutkaus² darbus, kuriuose karo fronto veiksmai Lietuvoje liepos mėnesį aptariami bendrais bruožais iš sovietinės perspektyvos.

Atkūrus nepriklausomybę Antrojo pasaulinio karo veiksmų tema Lietuvoje buvo primiršta ir nublanko pokario kovų kontekste. Pavieniuose straipsniuose ir knygose daugiau dėmesio buvo skiriama konkretiems mū-

¹ Karvelis, V. *Lietuvos TSR išvadavimas*. Vilnius, 1974.

² Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*. Vilnius, 1984.

šiams ir jų epizodams, bet ne karo veiksmų visumai. Daugiausia dėmesio iki šių dienų sulaukia mūsų dėl Vilniaus 1944 m. liepos 7–13 d. Čia paminėtini Dariaus Sutkaus³, Vitalijos Stravinskienės⁴ straipsniai ir Gintauto Širono⁵, Antano Verklio⁶ knygos. Andriejus Stoliarovas yra aptaręs ir mūsų dėl Kauno⁷, o naujausia Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje temai skirta knyga pasirodė 2023 m. – tai išsamus Arvydo Žardinsko darbas⁸, pristatantis 1944 m. rugpjūčio mėnesio mūsų dėl Vilkaviškio. Taip pat derėtų paminėti ir Rimanto Zizo monografiją apie sovietinius partizanus Lietuvoje⁹.

Užsienio istoriografijoje gausu darbų, nagrinėjančių sovietų Bagrationo puolamąją operaciją ir vokiečių „Centro“ armijų griūtį 1944 m. vasarą. Šie darbai svarbūs aptariant strateginius kariuomenių tikslus ir bendrus veiksmus, tačiau, kalbant tik apie veiksmus Lietuvos teritorijoje, jiems trūksta detalumo ir nusileidimo iki taktinio lygmens. Valterio Dunno (*Walter Dunn*) darbe¹⁰ nuodugniai ištirtas ir aprašytas sovietiškas *blickrygas* pirmosiomis Bagrationo puolamosios operacijos savaitėmis. Bendriniais faktais aptariamo laikotarpio šaltinius papildė Davidas Glantz (*David Glantz*) veikalas¹¹. Iš vokiečių pozicijų aptariamus įvykius nuosekliai apžvelgia Rolfas Hinze (*Rolf Hinze*), detaliai aptaręs karo veiksmų eigą Bagrationo puolamosios operacijos metu. Jo darbas¹² suteikia vertingų žinių apie vokiečių karinės vadovybės priimtus sprendimus ir karinės situacijos vertinimą.

Taigi, galima konstatuoti, jog 1944 m. liepos mėnesio karo veiksmai Lietuvoje yra sulaukę tik fragmentiško istorikų dėmesio ir iki šiol nėra nuosekliai ir detaliai išanalizuoti bei susisteminti.

³ Sutkus, D. 1944-ųjų liepa: „Vilniaus katilas“. *Karys*, 2013, Nr. 7, p. 3–8.

⁴ Stravinskienė, V. Mūsų dėlei Vilniaus: 1944 m. liepos 6–13 d. *Karo archyvas*, 2023, t. 38, p. 162–188.

⁵ Šironas, G. *Liepsnojantis Vilnius: liudininkų prisiminimai*. Vilnius, 2014.

⁶ Verkeliū, A. *Kas sugriovė Vilnių*. Vilnius, 2015.

⁷ Stoliarovas, A. Mūsų dėlei Kauno 1944 m. vasarą. *Kauno istorijos metraštis*, 2023, 21, p. 157–190.

⁸ Žardinskas, A. *Juodoji Žolinė: sugriauto Vilkaviškio istorija 1944 m.* Kaišiadorys, 2023.

⁹ Zizas, R. *Sovietiniai partizanai Lietuvoje, 1941–1944 m.* Vilnius, 2014.

¹⁰ Dunn, W. S. Jr. *Soviet Blitzkrieg: The Battle for White Russia, 1944*. London, 2000.

¹¹ Glantz, D. M. House, J. M. *When Titans Clashed: How the Red Army Stopped Hitler*. Kansas, 2015.

¹² Hinze, R. *Das Ostfront-drama*. Stuttgart, 1987.

1. SOVIETŲ PAJĖGŲ PRIARTĖJIMAS PRIE LIETUVOS SIENŲ

1 žemėlapis. Bagrationo puolamosios operacijos šiaurinis sparnas 1944 m. birželio 22–liepos 31 d.¹³

1.1. Bagrationo puolamosios operacijos pradžia (1944-06-23–1944-07-04)¹³

1944 m. vasaros pradžioje sovietai sutelkė gausias pajėgas centrinėje fronto atkarpoje – Baltarusijoje ir pasiruošė lemtingam smūgiui, siekdamai atsiimti Minską. Birželio 23 d., simboliškai žymėjusi 3 metų karo su Vokietija sukaktį, tapo puolamosios Bagrationo operacijos pradžios data.

¹³ Götterdämmerung in the East. Prieiga per internetą: <https://bigserge.substack.com/p/gotterdammerung-in-the-east> [žr. 2024-09-18].

Čia trumpai aptarsime abiejų pusių dalinius, kurių veiksmai buvo aktuali Lietuvos kontekste. Puolimo ruože šiaurės Baltarusijoje sovietai buvo dislokovę gen. ltn. Ivano Bagramiano vadovaujamą 1-ąją Pabaltijo frontą ir gen. plk. Ivano Černiachovskio vadovaujamą 3-iąją Baltarusijos frontą. 1-ąją Pabaltijo frontą sudarė 360 tūkst. karių, 561 tankas, 3-iąją Baltarusijos frontą – apie 600 tūkst. vyrų ir apie 1500 tankų¹⁴. Prieš šiuos du beveik milijoną vyrų sutelkusius sovietų frontus vokiečiai galėjo sutelkti dvi ne visos sudėties armijas – Šiaurės armijų grupei priklausančios artilerijos gen. Kristiano Hanseno vedamos 16-osios armijos dešinįjį sparną (I korpusą) ir gen. plk. Georgo Hanso Reinhardto vadovaujamą 3-iąją tankų armiją, kurią sudarė IX, LIII ir VI korpusai.

Liepos mėnesį karo veiksmai Lietuvoje buvo nulemti mūšių eigos ir dalinių judėjimo birželio pabaigoje Baltarusijoje. Sovietų puolimo pradžioje 1-asis Pabaltijo frontas apsiautė Polocką, o jį ginti suskubę vokiečiai fronte tarp 16-osios ir 3-iosios tankų armijų paliko neginamą barą. Atsivėrusią spragą išnaudojusi 6-oji gvardijos armija pradėjo veržtis vakarų kryptimi¹⁵. Ši tarp Vokietijos armijų atsiradusi spraga tapo didžiausiu iššūkiu vokiečiams iki pat liepos pabaigos ir padarė labai didelę įtaką karo veiksmų eigai Lietuvoje. Vokiečių istoriografijoje ji net buvo vadinama *Baltijos skylė* (*Baltischen Loch*).

Polocko sektoriuje vokiečių 16-ajai armijai sutelkus stiprias pajėgas, frontas į pietus nuo besiginančios 3-iosios tankų armijos visiškai subyrėjo. Jau antrąją puolimo dieną sovietų kariai Vitebske apsupo vokiečių LIII korpusą, 35 tūkst. vyrų, kurie buvo pasmerkti neišvengiamam sunaikinimui. 3-iajai tankų armijai praradus LIII korpusą Vitebske, atsivėrė neginama spraga fronte, kur pietuose buvo 4-oji armija¹⁶. Į pietus nuo Vitebsko besiginantis VI korpusas buvo galutinai atkirstas nuo 3-iosios tankų armijos dalinių ir dėl to priskirtas 4-ajai armijai¹⁷. Taigi, vokiečių 3-iosios tankų armijos sudėtyje iš Bagrationo puolimo pradžioje turėtų trijų korpusų liko tik IX, kuris, spaudžiamas dviejų sovietų frontų, traukėsi Lietuvos kryptimi ir stengėsi išvengti apsupimo. Fronte atsivėrusios spragos tarp kaimyninių armijų iš šiaurės ir pietų nepaliko jokios kitos galimybės.

¹⁴ Ten pat, p. 30–31.

¹⁵ Dunn, W. S. Jr. *Soviet Blitzkrieg: The Battle for White Russia, 1944*. London, 2000, p. 92.

¹⁶ Ten pat, p. 105–106.

¹⁷ Ten pat, p. 128.

1 pav. 1944 m. pirmosios liepos dienos. Vokiečių daliniai traukiasi Vilniaus kryptimi (*Autoriaus rinkinys*)

Iš Baltarusijos Lietuvos link besitraukiančios vokiečių 3-iosios tankų armijos sudėtyje kovėsi IX korpusas, 201-oji ir 391-oji Vermachto apsaugos divizijos (toliau – S. D.). Šios apsaugos divizijos buvo skirtos kovoti su partizanais, o ne fronto kautynėms. 201-ąją S. D. sudarė 6 pėstininkų batalionai, artilerijos batalionas ir kavalerijos eskadronas¹⁸. Į IX armijos korpusą įėjo 212-oji ir 252-oji Vermachto pėstininkų divizijos (toliau – I. D.), korpuso dalinys D, kurį sudarė 56-osios ir 262-osios I. D. likučiai¹⁹. 212-oji I. D. buvo visiškai sukomplektuota ir visi 7 diviziją sudarantys batalionai turėjo po 500 vyrų²⁰. 252-oji I. D. ir korpuso dalinys D kartu turėjo 11 batalionų, po 350 vyrų kiekviename. Atsižvelgiant į birželio pabaigoje patirtus nuostolius, IX korpuso bendri pajėgumai nesiekė net 7 tūkst. karių. Analogiškai sovietų pėstininkų diviziją 1944 m. vasarą sudarė apie 6,5 tūkst. karių²¹. Taigi, vokiečiai Lietuvos kryptimi buvo stumiami nepalyginti gausesnių ir stipresnių sovietų pajėgų, kurių sustabdyti turimais pajėgumais nebuvo įmanoma.

¹⁸ Ten pat, p. 100.

¹⁹ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Oo. H. Gr. Mitte, 3.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 282.

²⁰ Dunn, W. S. Jr. *Soviet Blitzkrieg: The Battle for White Russia, 1944*, p. 110.

²¹ Ten pat, p. 38–41.

Polockas ir Minskas buvo užimti liepos 4 d. Polocko užėmimas atvėrė sovietams kelią į Daugpilį ir šiaurės Lietuvą, o į rytus nuo Minsko į apsuptį pateko beveik visa vokiečių 4-oji armija. Šiame katile žuvo arba į nelaisvę pateko apie 100 tūkst. Vokietijos kareivių. Iš viso birželio 22–liepos 4 d. vokiečių armijų grupė „Centras“ neteko 25 divizijų ir per 300 tūkst. karių²². Tai buvo milžiniški nuostoliai, atvėrę spragą centrinėje fronto atkarpoje. Užėmus Minską buvo atvertas kelias ir į Lietuvą – pirmiausia į Vilnių. Be to, 4-osios armijos sunaikinimas Minsko apylinkėse reiškė, jog vokiečiai nebeturėjo pajėgų, kad stabdytų sovietų veržimąsi į pietų Lietuvą. Taigi, sovietų pergalės ir gausių vokiečių pajėgų sunaikinimas Baltarusijoje lėmė, kad Raudonoji armija įžengė į Lietuvą beveik nepatyrusi pasipriešinimo.

Vokietijos 16-ajai armijai kovojant dėl Polocko, o 4-ajai prie Minsko, Lietuvos kryptimi besitraukiantys 3-iosios tankų armijos likučiai išvengė apsupties. Vokiečius stūmė kairiajame 1-ojo Pabaltijo fronto sparne buvusi 43-ioji armija, kuri apėjo Polocką iš pietų ir tęsė žygį į vakarus. Šios sovietų armijos sumanymas buvo veržtis per Gluboką (baltr. *Глубокае*), siekiant užimti Švenčionis ir perkirsti geležinkelio liniją Vilnius–Daugpilis. Pirmosiomis liepos dienomis pagrindinė 3-iosios tankų armijos kovos linija ėjo ties Gluboka ir Dokšica (baltr. *Докшыцы*), apie 60–70 kilometrų nuo rytinių Lietuvos sienų. 3-iosios tankų armijos daliniai buvo susispietę siaurame ruože tarp Gluboko, Pastovio (baltr. *Паставы*) ir Švenčionių, o sovietų daliniai apėjo vokiečių pajėgų santalkas iš abiejų sparnų²³. Susidariusi padėtis buvo kritinė. Pats didžiausias pavojus Vokietijos 3-iajai tankų armijai buvo 50 kilometrų tarpas tarp 3-iosios tankų ir 16-osios armijų. Pastaroji vis dar gynėsi miestu-tvirtove paskelbto Polocko apylinkėse. Kitas vis didėjantis tarpas formavosi tarp 3-iosios tankų ir 4-osios armijų pietų kryptimi. Tačiau šiems tarpams užkamšyti vokiečiai neturėjo pakankamai pajėgų²⁴. Naujasis armijų grupės „Centras“ vadas feldmaršalas Valteris Modelis svarstė į Lietuvą permesti dalį pajėgų iš šiaurės Ukrainos, tačiau šios idėjos buvo atsisakyta dėl sovietų puolimo grėsmės. Paskutinė viltis, kuri galėjo padėti 3-iajai tankų armijai, buvo armijų grupė „Šiaurė“, kuriai atsitraukus iki Daugpilio dalis pa-

²² Ten pat, p. 272.

²³ КТБ der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 2–3.

²⁴ Ten pat, л. 4–6.

jėgų galėjo būti atlaisvintos ir pasiūstos į pietus²⁵.

Liepos 3 d. karo frontas priartėjo prie Lietuvos sienų. 3-iosios tankų armijos vadas G. H. Reinhardtas informavo „Centro“ armijos grupės vadovybę, kad jo vadovaujamos pajėgos yra praradusios savo kovinę galią ir negali garantuoti naujai užimtos linijos ties Pastoviu gynybos. Konstatuota, jog sovietams surengus stipresnį puolimą, pasipriešinti būtų neįmanoma²⁶. Dėl to vokiečiai pradėjo trauktis į naują gynybos liniją tarp Kamojo (baltr. *Kamai*) ir Adučiškio²⁷. Gerai aprūpintas 3-iasis lietuvių policijos batalionas buvo paskirtas ginti geležinkelio liniją tarp Pabradės ir Švenčionių, o 391-ajai S. D. nurodyta įrengti gynybos liniją ant kelio tarp Pabradės ir Lentupio, kad būtų apsaugotas armijos dešinysis sparnas²⁸. Vokiečių vadovybė galvojo, kad lietuvių kariai savo kraštą ir žmones gins atkakliai.

Kritus Minskui vokiečiai tikėjosi trumpos operacinės pauzės ir manė šią pertrauką išnaudoti – visomis įmanomomis priemonėmis ir bet kokia kaina sustabdyti priešo atakos smaigalius, o tada su atėjusiu pastiprinimu pereiti į gynybą. 3-iajai tankų armijai buvo nurodyta užblokuoti erdvę tarp Naručio ežero ir Dysnos ir užmegzti ryšį su armijų grupe „Šiaurė“ per Kazėnus²⁹. Tačiau tai buvo labai naivus požiūris, rodantis, kad nesuvokiama, kokia yra reali padėtis. Vokiečiai nebeturėjo rezervų, o dėl pajėgų trūkumo kontakto atkūrimas ties Kazėnais su šiaurėje esančia 16-ąja armija buvo trumpalaikis ir labai trapus (2 šios armijos divizijos įsitvirtino į pietryčius nuo Daugpilio³⁰). Sovietų pajėgos savo puolamųjų veiksmų nestabdė, o Minsko apylinkėse pražuvus 4-ajai armijai vokiečių fronte atsivėrė didžiulė spraga ir dešinysis 3-iosios tankų armijos sparnas tapo visiškai neapsaugotas iš pietų pusės. Vienintelė galimybė vokiečių daliniams išvengti sunaikinimo buvo trauktis tolyn į vakarus tikintis, jog įvedus naujus rezervus būtų galima užkamšyti spragas fronte, ir tik tai padarius galvoti apie gynybos linijos suformavimą.

²⁵ Hinze, R. *Das Ostfront-drama*, p. 93.

²⁶ KTB der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 22–23.

²⁷ U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 3.7.44. *Ten pat*, д. 86, л. 283.

²⁸ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, д. 95, л. 25.

²⁹ *Ten pat*, л. 28.

³⁰ *Ten pat*, л. 24.

1.2. Vokiečių 3-iosios tankų armijos logistikos problemos

Vienas problemiškesnių atsitraukimo aspektų yra kariuomenės logistikos sistema. Gera organizuotas ir veikiantis kariuomenės tiekimas ir aprūpinimas – būtina sąlyga, norint palaikyti fronte kariaujančias pajėgas. Dėl tiekimo sutrikimų neaprūpinti kariniai daliniai tampa beveik bejėgiai, nurodžius atlikti kokius nors kovos veiksmus. Kariuomenių logistika dažnai sulaukia nepakankamai dėmesio ir ne iki galo įvertinta lieka karo istorijos paraštėse. Tačiau veiksmai logistikos fronte yra ne mažiau svarbūs nei mūšio lauke.

Į vakarus besitraukiančios 3-iosios tankų armijos sandėliai buvo perkelti į teritoriją tarp Vilniaus, Kaišiadorių ir Alytaus³¹. Skubaus atsitraukimo metu vokiečiai buvo priversti likviduoti savo išteklių, kurių nebespėjo išgelbėti, sandėlius. Dėl transporto priemonių trūkumo vien Gluboke buvo sunaikinta 17 000 litrų degalų³², 1300 tonų amunicijos ir 800 tonų maisto atsargų³³. Dėl greito sovietų dalinių veržimosi dauguma traukinių iš Gluboko išvažiavo tušti, nes jų pakrauti nespėta³⁴. Kariuomenės maisto sandėliams Pastovyje iškraustyti turėta daugiau laiko, todėl, išdalijus likusias atsargas, juos sugebėta perkelti į Vilnį³⁵. Ribotas į vakarus vedančių kelių tinklas buvo perpildytas besitraukiančios vokiečių kariuomenės, keliai ir tiltai užsikimšę, susiformavusios ilgos transporto priemonių spūstys³⁶. Pajėgų trūko ne tik fronte, bet ir užnugaryje, bandant gelbėti kariuomenės turtą. Dėl šios priežasties prie 3-iosios tankų armijos buvo priskirta „Koruck 590“ (armijos užnugario srities vadovybė), kuri pradėjo evakuoti ir Vilniaus sandėlius³⁷.

Nuo kariuomenės aprūpinimo sistemos neatsiejami yra geležinkeliai

³¹ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. PzAOK 3 O. Qu./Qu.1 nachr. an Kommandant Olita; H. Gr. Mitte, 1.7.44. *LIAMO*, f. 500, on. 12466, d. 90, l. 159.

³² U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3, Tb. der A. Betriebsstoffversorgung. *Ten pat*, d. 98, l. 3.

³³ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3: KTB Nr. 6. *Ten pat*, d. 96, l. 6.

³⁴ U. des Armeeintendanten des PzAOK 3. *Ten pat*, d. 91, l. 3.

³⁵ *Ten pat*, l. 4.

³⁶ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Erkundungsergebnis Ia 212.I.D. beim Abfliegen der Strecke Glebokie - Postawy an Pz.AOK.3/Ic, 2.7.44. *LIAMO*, f. 500, on. 12466, d. 90, l. 153.

³⁷ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Meldekopf Pz.AOK.3 Wilna Nachricht an Korück 590, 2.7.44. *Ten pat*, l. 148.

ir jų tinklas. Švenčionėlius kertanti ir Daugpilį su Vilniumi jungianti geležinkelio linija buvo gyvybiškai svarbi 3-iajai tankų armijai, nes būtent šia linija visos atsargos pasiekdavo sandėlius Švenčionyse, kur būdavo perkirstomos ir iš ten pervežamos išdalinti fronte³⁸. Frontui artėjant vokiečiai ir toliau tęsė skubų sandėlių likvidavimą ir atsargų gabenimą į vakarus. Švenčionėlių ir Pabradės maisto atsargų sandėlius buvo ruošiamasi iškraustyti, tačiau ne visi sandėliai galėjo ir turėjo pakankamai laiko išsikraustyti. Nesant galimybių jų turto pervežti, maisto sandėlius Maladečinoje (baltr. *Маладзечна*) ir Vileikoje ištiko Gluboko sandėlio likimas. Kiek spėta, atsargų buvo išdalinta besitraukiantiems Vermachto daliniams, o visos likusios gėrybės turėjo būti sunaikintos pačių vokiečių rankomis. Maladečinoje vokiečiai savo atsargų sunaikinti nebespėjo, ir liepos 4 d. atžygiavusiems sovietų kariams į rankas pateko 400–500 tonų maisto produktų³⁹.

Nuo liepos 1 d. iki liepos 4 d. išsekę 3-iosios tankų armijos daliniai besitraukdami pėsčiomis įveikė iki 100 km ir kairysis armijos sparnas įsitvirtino 10 km į šiaurę nuo Adutiškio⁴⁰. Prie fizinio dalinių išsekimo prisidėjo ir amunicijos stygius. Vilniuje strigo geležinkelio darbas, formavosi traukinių kamščiai ir dėl to artimiausioje ateityje buvo numatomas šaudmenų trūkumas. Vien IX korpuso daliniai per dieną sunaudodavo 150–200 tonų šaudmenų⁴¹, todėl juos tinkamai aprūpinti ir išlaikyti kovinę galią tokiomis sąlygomis buvo labai sunku. Geležinkelio sistemos trukdžius savo kailiu patyrė net ir 3-iosios tankų armijos štabo intendantas. Jam iš Vilniaus sandėlių į Kauną reikėjo pervežti 3000–5000 uniformų komplektų, kad būtų galima aprenkti į naujus dalinius sukomplektuotus Kaune besitelkiančius išblaškytus vokiečių kareivius, tačiau tam gauti vagonų nepavyko, o 10 sunkvežimių, kuriais bandyta išgabenti krovinį, savo reikmėms konfiskavo Vilniaus komendantas⁴². Šie įvykiai rodo, kokia sumaištis buvo kilusi vokiečių kariuomenės aprūpinimo grandinėse ir su kokiais iššūkiais susidūrė tiek besitraukianti kariuomenė, tiek ją aprūpinantys daliniai.

³⁸ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3: KTB Nr. 6. *Ten pat*, d. 96, l. 6–7.

³⁹ U. des Armeeintendanten des PzAOK 3. *Ten pat*, d. 91, l. 4.

⁴⁰ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 4.7.44. *Ten pat*, d. 86, l. 275.

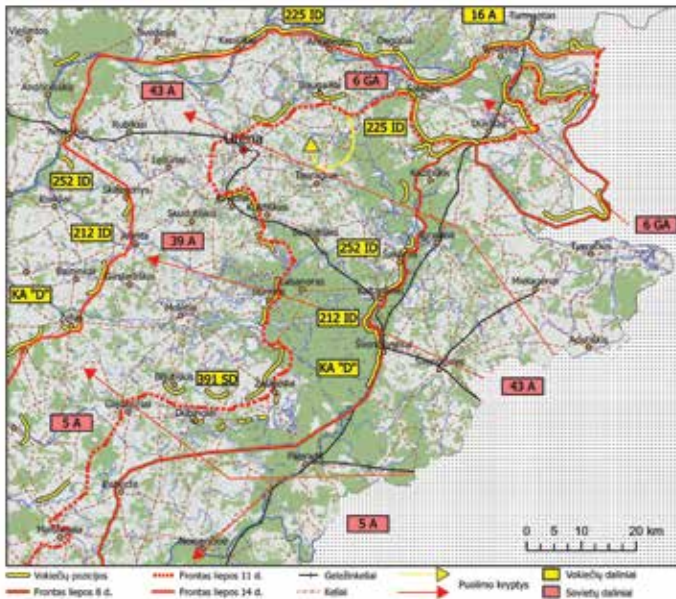
⁴¹ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3: KTB Nr. 6. *Ten pat*, d. 96, l. 7.

⁴² U. des Armeeintendanten des PzAOK 3. *Ten pat*, d. 91, l. 4.

2. KARO VEIKSMAI LIETUVOS TERITORIJOJE 1944 M. LIEPĄ

Liepos 5 d. galima laikyti Antrojo pasaulinio karo fronto sugrįžimo į Lietuvą dieną. Šią dieną sovietų 43-iosios armijos 334-oji ir 235-oji divizijos peržengė Lietuvos sieną ties Tverečiumi ir Adutiškiu⁴³. Ta pati diena žymėjo ir trečiosios Bagrationo puolimo fazės pradžią. Užėmę Polocką ir Minską sovietų daliniai sustoti neketino. Dar liepos 4 d. Vyriausiasis kariuomenės štabas davė įsakymą puolimą tęsti. 1-ajam Pabaltijo frontui buvo iškeltas tikslas pulti Švenčionių, o po to Kauno, Panevėžio ir Šiaulių kryptimis. 3-ajam Baltarusijos frontui buvo nurodyta iki liepos 10 d. užimti Vilnių⁴⁴.

2.1. Šiaulių puolamoji operacija, I etapas (liepos 5–13 d.)

2 žemėlapis. Fronto linijos kaita šiaurės rytų Lietuvoje liepos 8–14 d.
Nubraižyta autoriaus pagal: ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86;
ф. 241, оп. 2593, д. 332; ф. 235, оп. 2074, д. 848.

⁴³ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 9.

⁴⁴ Sutkus, D. 1944-ųjų liepa: „Vilniaus katilas“. *Karys*, 2013, Nr. 7, p. 3.

2.1.1. Vokietijos kariuomenės IX korpuso atsitraukimas nuo Adučiškio iki Labanoro

Šiaulių puolamąją operaciją sudarė keletas etapų. Pirmajame etape (liepos 5–13 d.) 1-ojo Pabaltijo fronto puolimo tikslas buvo Kaunas. Naujus puolimo nurodymus gavę 43-iosios armijos daliniai žengė per Lietuvos sieną tarp Tverėčiaus ir Adučiškio, o kiek piečiau bandė prasilausti ties Lentupiu, kur atsivertų kelias į Švenčionis ir Pabradę, per kuriuos ėjo vokiečiams labai svarbi geležinkelio linija ir kur buvo kelių susikirtimo taškas. Nors vokiečiai ir surengė sėkmingą puolimą prieš sovietų dalinių puolimo smailgius į šiaurę nuo Naručio ežero, tačiau tolesnio jų spaudimo neatlaikė⁴⁵. Pralaužę 391-osios S. D. pozicijas prie Lentupio, sovietų kariai patraukė Švenčionių kryptimi, o tai vokiečiams grėsė jų rytuose esančių dalinių atkirtimu ir dar didesniais kariuomenės aprūpinimo sunkumais⁴⁶. Jau liepos 6 d. priešakiniai sovietų daliniai įsitvirtino 3 km į pietryčius nuo Švenčionių⁴⁷. Vokiečiai nespėjo deramai išsiskleisti ir užimti vientisos gynybos linijos, todėl vis skirtingose vietose prasiveržiančių sovietų dalinių buvo verčiami trauktis toliau į vakarus, kad išvengtų apsupties ir atkirtimo. Kai rysis IX korpuso sparnas traukėsi iki linijos Mielagėnai–Adučiškis, o vėliau sutrumpino gynybos liniją ir naktį įsitvirtino ežerų ir upelių pakrantėse į pietvakarius ir šiaurės rytus nuo Švenčionių⁴⁸. IX korpusui neturint kontakto su kaimynais iš šiaurės ir pietų, bet kokios užimtų pozicijų galėjo būti tik trumpalaikės, nes sovietų daliniai apėjo vokiečių pajėgas iš abiejų sparnų ir bandė jas apsupti. 3-iajai tankų armijai teko pasirinkti vieną iš dviejų kelių – bandyti uždaryti spragą dislokavus 16-ąją armiją šiaurėje arba telkti pajėgas Vilniaus kryptimi ir kiek įmanoma organizuoti gynybą Vilniaus sektoriuje. Feldmaršalas V. Modelis pasirinko Vilniaus gynybą⁴⁹.

Liepos 7 d. 43-iajai sovietų armijai buvo duotas nurodymas užimti Švenčionis ir perkirsti geležinkelio iš Vilniaus į Daugpilį liniją⁵⁰, todėl tos dienos rytas prasidėjo veržliu sovietų puolimu Švenčionių kryptimi. Rusų

⁴⁵ KTB der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 35–537.

⁴⁶ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 5.7.44. *Ten pat*, д. 86, л. 269.

⁴⁷ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 6.7.44. *Ten pat*, л. 263.

⁴⁸ *Ten pat*, л. 263.

⁴⁹ Hinze, R. *Das Ostfront-drama*, p. 108.

⁵⁰ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. ЦАМО, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 23.

daliniai jau buvo pasiekę ir miestelio centrą, bet praradę 4 tankus buvo vokiečių atmušti. Tačiau į šiaurę nuo Švenčionių raudonarmiečiai prasismelkė pro prastai ginamą kairįjį IX korpuso sparną, užėmė Ignaliną ir buvo sustabdyti tik Palūšėje. Taip pat jie prasiveržė ir palei dešinįjį korpuso sparną iki geležinkelio linijos ties Pabrade⁵¹. Dėl braškančių korpuso sparnų vokiečiai priėmė sprendimą trauktis iki naujos gynybos linijos, kuri prasidėtų nuo Arino ežero ir driektųsi į šiaurę palei Žeimenos upę Ignalinos link⁵².

Žeimena tapo gamtine kliūtimi, ant jos krantų sovietų kareiviai buvo sustabdyti bent dienai. IX korpusas, vos pasiekęs Žeimeną, jau turėjo gintis nuo sovietų bandymų forsuoti upę Švenčionėliuose ir Kaltanėnuose. Šį kartą jie buvo atremti⁵³. Tačiau į priešo rankas dieną pateko Švenčionėlių miestelis ir Daugpilio geležinkelio linijos kontrolė⁵⁴. Tai buvo strategiškai svarbus pasiekimas. Tuo metu dešiniajame IX korpuso sparne 391-oji S. D. užėmė pozicijas nuo Dubingių iki Arino ežero⁵⁵. Tačiau net pats Hitleris sukritikavo armijų grupės „Centras“ sprendimą atitraukti 3-iąją tankų armiją iki Žeimenos linijos: anot jo, čia buvo labai prastas kelių tinklas, smėlynai ir gynybai nepalankios pozicijos. Jis pasiūlė trauktis iki vakaruose besidriekiančios ežerų grandinės ir davė leidimą atitraukti pajėgas. Naujoji gynybos linija turėjo tęstis nuo Arino ežero iki Peršokšnų ežero ir tada iki Kaltanėnų⁵⁶.

Atsitraukimo iki Žeimenos linijos klausimą dar greičiau išsprendė liepos 9 d. naktį ties Šakarva prasiveržę sovietų daliniai. Nors vokiečiai ir atėmė pakartotinius 43-iosios armijos Žeimenos forsavimo bandymus ties Švenčionėliais, Šakališke, Kaltanėnais ir Stripeikiais, tačiau kairiajame sparne prasiveržę ir į vokiečių užnugarį prasismelkę Raudonosios armijos daliniai buvo per didelę grėsmę. Tuo pat metu šiaurėje 43-ioji armija, nesutikusi pasipriešinimo, užėmė Tauragnus, perkirto Utenos–Daugpilio plentą⁵⁷, o vakarop pasiekė net ir pačią be gynybos paliktą Uteną. Visas

⁵¹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 7.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 259.

⁵² U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 7.7.44. *Ten pat*, л. 258.

⁵³ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 8.7.44. *Ten pat*, л. 254.

⁵⁴ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. *Ten pat*, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 24.

⁵⁵ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 8.7.44, *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 251.

⁵⁶ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, д. 95, л. 76.

⁵⁷ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. *Ten pat*, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 27.

kairysis IX korpuso sparnas atsidūrė labai rimtame pavojuje ir buvo baigiamas apeiti, todėl vokiečiai ir vėl buvo priversti trauktis – šįkart Labanoro kryptimi, o korpuso štabą įkurti Girsteitiškyje⁵⁸.

IX korpuso daliniai liepos 10 d. rytą pasiekė naują gynybos liniją. Įnirtingiausios kautynės vyko kairiajame korpuso sparne. Paminėti verta nesėkme pasibaigusį 252-osios I. D. kontrpuolimą. Šios divizijos kariai gynė kairiąją IX korpuso sparną ties Kuktiškėmis ir Saldutiškiu, o dienos metu su šturmo pabūklais pabandė pasistūmėti Buitūnų kryptimi. Tačiau vos į puolimą pajudėjusius vokiečius pasitiko sovietų prieštankinių pabūklų ugnis. Jos padariniai – pamušti net 8 vokiečių šturmo pabūklai⁵⁹. Tai buvo ypač skaudūs ir beprasmiški nuostoliai traukimosi išsekintoms ir daug praradimų patyrusioms Vokietijos pajėgoms.

Vokiečiai naujose pozicijos neužsibuvo. Sovietų daliniai, pasinaudoję į šiaurę nuo IX korpuso atsivėrusia spraga, vis gilino pleišta Utenos apylinkėse ir nestabdomi judėjo į vakarus⁶⁰. Į šią pralaužą jie metė pagrindines 43-iosios armijos pajėgas, kurios perdavė fronto ruožą į pietus nuo Kaltanėnų iš rezervo atvykusiai 39-ajai armijai⁶¹, kuri dar tą pačią dieną perėjo į puolimą Labanoro kryptimi⁶². Neatsilaikė ir dešinysis IX korpuso sparnas. Čia besiginanti 212-oji I. D. ir korpuso dalinys D neatlaikė sovietų spaudimo ties Pasiaurės, Paalsuodės II ir Aukštasalės kaimais, ir keli Raudonosios armijos pulkai prasiveržė gilyn į vokiečių užnugarį. Taip pat sovietų daliniai apėjo vokiečius iš pietų pusės ir pasiekė Dubingių prieigas⁶³. Dėl jų padarytų naujų pralaužų vokiečiai ir vėl pradėjo trauktis, šįkart nauja gynybos linija buvo formuojama palei ežerų grandinę, pradedant nuo Arino ežero, einant iki Išnarų ežero ir toliau iki Stirnių ir baigiant Aiseto ežeru⁶⁴.

⁵⁸ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 9.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 247.

⁵⁹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 10.7.44. *Ten pat*, л. 241.

⁶⁰ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 10.7.44. *Ten pat*, л. 242.

⁶¹ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 9.

⁶² Журнал боевых действий 1 ПрибФ. ЦАМО, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 31.

⁶³ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 10.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 241.

⁶⁴ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 10.7.44. *Ten pat*, л. 239.

2.1.2. *Armijų grupės „Šiaurė“ mėginimas uždaryti Baltijos skylę*

Viena didžiausių problemų besiginančiai vokiečių 3-iajai tankų armijai ir vienas didžiausių privalumų puolančiai sovietų 43-iajai armijai buvo atsivėrusi spraga tarp „Centro“ ir „Šiaurės“ armijų grupių. Ši spraga atsivėrė pirmosiomis Bagrationo puolimo dienomis ir tai prasiplėsdavo, tai susiaurėdavo, nes vis nebuvo užkardoma. Šiai problemai spręsti buvo paskirta 16-ajai armijai priklausanti 225-oji I. D. Liepos 7 d. pirmieji 225-osios I. D. daliniai, išsilaipinę Dūkšte, pajudėjo Kazitiškio kryptimi. Dar tą pačią dieną šios divizijos daliniai įsivėlė į kautynes, o iš vadovybės gavo neįgyvendinamą nurodymą atkovoti Ignalinos geležinkelio liniją⁶⁵. Tokie nurodymai susitelkti nespėjusiai ir stipriai iš rytų spaudžiamai divizijai rodė vokiečių vadovybės atitrūkimą nuo realybės ir savo pajėgų pervertinimą. 20 km pločio tarpas tarp skirtingų armijų kiekvieną dieną tik didėjo. Nieko nepešę divizijos daliniai turėjo atsitraukti.

Puolamuosius veiksmus 225-oji I. D. atnaujino liepos 9 d. vakarą. Šį kartą buvo pulta Tauragnų kryptimi ir, išmušus sovietų pajėgas, miestelis buvo atsiimtas. Šio puolimo metu vokiečiams pavyko susiaurinti spragą tarp „Šiaurės“ ir „Centro“ armijų grupių vos iki 7 km. Per šią kelių kilometrų pločio spragą sovietų kareiviai vis dar nekliudomi žengė Utenos link⁶⁶. 225-ajai I. D. iš vakarų talkino dar du vokiečių pulkai, kurie bandė smogti Raudonosios armijos puolimo smaigaliui, nutaikytam į Uteną⁶⁷. Tačiau jau kitą dieną vokiečių puolimas įstrigo ir piečiau Tauragnų prasi-veržti nebepavyko⁶⁸. 3-iosios armijos vadovybė prašė kuo greičiau į fronto liniją atvesti dar nepasirodžiusius 225-osios I. D. dalinius ir šiai divizijai priskirti sunkiųjų tankų *Tiger* rezervą⁶⁹. Trys šios divizijos batalionai pradėjo puolimo veiksmus aukštumose ties Alaušo ežeru ir atvykus tankų pastiprinimui bandė prasiveržti iki Utenos⁷⁰. Nors jiems ir pavyko priartėti per 7 kilometrus į šiaurės rytus nuo Utenos, tačiau vokiečiams savo išpuo-

⁶⁵ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, d. 95, l. 60.

⁶⁶ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 9.7.44. *Ten pat*, d. 86, l. 245.

⁶⁷ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, d. 95, l. 91.

⁶⁸ *Ten pat*, l. 96.

⁶⁹ *Ten pat*, l. 98.

⁷⁰ *Ten pat*, l. 100.

lį teko staiga nutraukti ir visus tankus permesti link Daugpilio⁷¹. Sovietų 43-ioji armija kovos žurnale pažymėjo, kad atremiant vokiečių puolimą ties Utena buvo nukauta net 2000 vokiečių kareivių⁷². Žinoma, šis skaičius gerokai prasilenkia su tikrove, tačiau liudija didelio masto kautynes.

Nurodymas trauktis Daugpilio kryptimi buvo duotas todėl, kad 7 sovietų divizijos su tankų dalinių parama pradėjo stiprų puolimą į pietus nuo Daugpilio, dėl to tolesni puolamieji vokiečių veiksmai 225-osios I. D. sektoriuje nebebuvo galimi⁷³. Dėl tokios nesėkmingos įvykių eigos net kilo ginčas tarp armijų grupių „Centras“ ir „Šiaurė“ vadovybių, kurios apkaltino viena kitą dėl netinkamų veiksmų ir blogos komunikacijos, dėl ko fronte liko žiojėti spraga, o linija, skirianti abiejų armijų sektorius, nebuvo nustatyta⁷⁴. Artimiausiomis dienomis vokiečių padėtis tik blogėjo, nes liepos 12 d. į puolimą Dūkšto–Zarasų kryptimi buvo mesta 6-oji gvardijos armija, o 43-iosios armijos dešinysis sparnas nusitaikė Rokiškio kryptimi⁷⁵. Šis ruožas buvo ginamas dešiniojo 16-osios vokiečių armijos sparno.

2.1.3. Vokiečių atsitraukimas iki Anykščių–Želvos–Šešuolių linijos

Po nesėkmingų bandymų užkardyti pralaužą fronte ji tik išsiplėte. Liepos 11 d. vokiečių armijas skyrė jau daugiau negu 30 km. Piečiausi 16-osios armijos daliniai buvo įsitvirtinę į šiaurę nuo Utenos, o šiauriausi 3-iosios tankų armijos daliniai vis dar laikėsi Kvyklių apylinkėse⁷⁶. Sovietų 39-osios armijos daliniai puolimo metu užėmė Kuktiškes, Labanorą, aršios kautynės vyko ties Stirnelės kaimu. Taip pat raudonarmiečiai sėkmingai veržėsi į vakarus nuo Utenos – užėmė Vyžuonas⁷⁷. Pietiniame sparne sovietų pajėgos apėjo vokiečių dešinį IX korpuso sparną ir pasiekė Bijutiškį. Dėl šios priežasties IX korpusas turėjo atitraukti savo dalinius

⁷¹ Ten pat, l. 104.

⁷² Журнал боевых действий 1 ПрибФ. ЦАМО, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 32.

⁷³ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 104.

⁷⁴ Ten pat, l. 108.

⁷⁵ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 10.

⁷⁶ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 11.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 238.

⁷⁷ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 11.7.44. *Ten pat*, л. 236–237.

Molėtų kryptimi⁷⁸.

Vokiečiams sovietų puolimo tempą pavyko sulėtinti liepos 12 d., kai visame korpuso ginamame ruože buvo sėkmingai atremtos 8 atakos⁷⁹. Be to, prie IX korpuso buvo priskirta iš Ukmergės pusės atvykusi Hoppo blokavimo brigada, kurios žinion buvo perduotas korpuso dalinys D. Ši brigada Veprių apylinkėse pradėta telkti dar liepos 10 d.⁸⁰, taip pat jai buvo suteiktas pirmumas apsirūpinant degalais⁸¹. Hoppo brigada užėmė pozicijas tarp Spalio ir Antapusnės ežerų, į šiaurę nuo Giedraičių⁸², o korpuso dalinys D įsirengė atramos punktą Šešuoliuose⁸³. Liepos 13 d. 3-iajai tankų armijai buvo priskirta ir Panevėžio komendantūra. Pastaroji išsiuntė keletą menkų savo dalinių į ruožą tarp Svėdasų ir Anykščių⁸⁴. Būtent šia kryptimi ir buvo nutaikytas sovietų pleištas. Liepos 13 d. sovietų 39-osios armijos 158-oji ir 262-oji divizijos sutriuškino vokiečių dalinius Molėtų prieigose ir užėmė miestelį⁸⁵, dėl to visas IX korpusas gavo 3-iosios tankų armijos vadovybės nurodymą atsitraukti iki naujos linijos, kuri prasidėjo ties Gelvės ežeru, ėjo per Vileiką, Šešuolius, Želvą, Makių ir Rubikių ežerus, o kairiajame sparne baigėsi sargybomis tarp Rubikių ežero ir Anykščių⁸⁶. O sovietų 39-ajai armijai buvo nurodyta nusitaikyti į Ukmergę ir iki liepos 15 d. pasiekti rytinius Šventosios krantus⁸⁷. Tačiau šįkart sovietų pajėgos savo puolimo tikslų taip greitai įgyvendinti nespės.

⁷⁸ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 11.7.44. *Ten pat*, л. 236.

⁷⁹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 12.7.44. *Ten pat*, л. 227.

⁸⁰ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, д. 95, л. 107.

⁸¹ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3, Tb. der A. Betriebsstoffversorgung. *Ten pat*, д. 98, л. 4.

⁸² U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 12.7.44. *Ten pat*, д. 86, л. 227.

⁸³ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 12.7.44. *Ten pat*, л. 224.

⁸⁴ U. Ia A. PzAOK3. Feldkdr. 189 Ponewisch Ia-Betr. Nr. 6149/44, 13.7.44. *Ten pat*, л. 220.

⁸⁵ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 11.

⁸⁶ U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 13.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 218.

⁸⁷ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. *Ten pat*, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 36.

Taigi, vos per savaitę sovietų 43-ioji armija ir 6-oji gvardijos armija pasistūmėjo dar nuo 100 iki 80 km į Lietuvos gilumą. Nors puolimo tempas kiek sulėtėjo, tačiau vis vien išliko labai spartus. Besitęsiančią Raudonosios armijos sėkmę nulėmė keletas priežasčių: sovietai turėjo didelę pajėgų persvarą žemėje ir danguje, o vokiečių aprūpinimo sistema šlubavo, tačiau svarbiausia – vokiečių gynybą beprasme pavertė atsivėrusios spragos fronte į šiaurę ir pietus nuo IX korpuso. Dešiniajame IX korpuso sparne situacija buvo stabilizuota, tačiau bandymai užkardyti šiaurinę pralaužą baigėsi nesėkme, o raudonarmiečiai, apeidami vokiečių pozicijas, vertė juos trauktis. Sėkmingai užėmę Uteną, sovietų kariniai daliniai veržėsi Anykščių ir Kupiškio kryptimis. Liepos antroje pusėje ši kryptis vokiečiams liko viena problemiškesnių, pristabdžius sovietų pajėgas Nemuno linijoje ir į rytus nuo Kauno, pastarieji gausias pajėgas permetė Panevėžio ir Šiaulių kryptimi.

2.1.4. IX korpuso karinio aprūpinimo klausimas

Fronte besikaunančių dalinių aprūpinimas ir kariuomenės sandėlių evakavimas buvo labai opi besitraukiančios Vokietijos kariuomenės problema. IX korpusui pavaldūs Pabradės ir Švenčionių atsargų sandėliai buvo sunaikinti, nes jų evakuoti nespėta^{88, 89}. Prie visų sunkumų prisidėjo ir maisto atsargų trūkumas – labiausiai stigo duonos, nes dėl nuolatinio traukimosi į vakarus kepėjai neturėjo laiko įsirengti kepyklų ir gaminti maisto. IX korpuso intendantas reikalavo pristatyti 75 000 maisto daivinių porcijų į Uteną. Atsargos turėjo būti atgabentos iš Vilniaus, tačiau dėl perkrautos ir sunkiai veikiančios logistikos sistemos šis prašymas patenkintas nebuvo⁹⁰. Tuo metu Kaune veikiančiose „Paramos“ ir greta įsikūrusios 256-osios divizijos kepyklose per dieną buvo iškepama 31 000 duonos kepalų. Nepaisant pastangų didinti iškepamos duonos kiekį, jos labai trūko. Dėl duonos trūkumo kareiviams buvo išduodama vos 1/3 dienos normos⁹¹. Sprendžiant atsargų trūkumo klausimą, liepos 8 d. dalinį

⁸⁸ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Räumung und Vernichtung der Bestände in Padbrade, 5.7.44. *Ten pat*, f. 500, on. 12466, d. 90, l. 133.

⁸⁹ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Pz.AOK.3 O. Qu. Fernspruch an Quartiermeister IX A. K., 6.7.44. *Ten pat*, l. 130.

⁹⁰ U. des Armeeintendanten des PzAOK 3. *Ten pat*, d. 91, l. 6.

⁹¹ *Ten pat*, l. 8.

IX korpuso aprūpinimą trūkstama ekipuote perėmė armijų grupė „Šiaurė“, kuri turėjo reikiamas atsargas geležinkeliu atvežti iš Rygos. Pagrindiniu IX korpuso aprūpinimo tašku tapo armijų grupei „Šiaurė“ priklausantys sandėliai Panevėžyje⁹².

Norint kompensuoti atsargų trūkumą, buvo nusavinamos fronto užnugaryje veikiančių bendrovių atsargos. Liepos 7 d. 3-iosios tankų armijos ūkio dalies viršininko nurodymu buvo perimti Ostlando⁹³ degalų bendrovės dukterinės kompanijos *Kontinentale Öl* sandėliuose Ukmergėje esantys visi degalai ir kietasis kuras. Iš šių sandėlių kariuomenės reikmėms perimta apie 20 000 litrų degalų. Toks pat likimas liepos 11 d. ištiko ir šios bendrovės sandėlius Kaune, iš kurių kariuomenė paėmė net daugiau nei 100 tūkst. litrų degalų. V. Modelio nurodymu jie pirmiausia turėjo būti perduoti priešakinėse linijose esančių tankų ir savaeigių pabūklų bakams pripildyti. Besitraukiantys daliniai galėjo būti aprūpinti degalais tik su sąlyga, kad pirmose linijose esantys daliniai jau yra tinkamai aprūpinti, o degalų besitraukiantiems buvo galima išduoti tik tiek, kad būtų pasiektas kitas jų kelionės tikslas. Tačiau išteklį reikėjo ne tik fronte esantiems, bet ir užnugario tvarką bei administravimą užtikrinantiems kariuomenės daliniams. Vien jų reikmėms kasdien buvo skiriama 7500 litrų degalų. Siekdamas kiek įmanoma taupyti atsargas, 3-iosios tankų armijos ūkio dalies viršininkas net paprašė armijos dalinių kuo dažniau naudoti dyzelines transporto priemones, nes sandėliuose nebuvo pakankamai benzino atsargų⁹⁴.

Visi didesni Vokietijos kariuomenės sandėliai buvo atitraukiami tolyn į vakarus, kad galėtų įsikurti Augustavo apylinkėse. Kaune, Marijampolėje, Alytuje, o kituose mažesniuose miesteliuose buvo palikti tik mažesni sandėliai, kurie turėjo būti naudojami kaip tarpiniai atsargų dalinimo punktai⁹⁵. Nuolatinio traukimosi sąlygomis buvo ypač sunku aprūpinti dalinius šaudmenimis ir degalais. Liepos 9 d. IX korpuso vadas pranešė,

⁹² Ten pat, p. 7.

⁹³ **Ostlandas** – Ostlando reichskomisariatas (vok. *Reichskommissariat Ostland*), Rytų kraštas, 1941–1944 m. nacių Vokietijos civilinis okupacinis administracinis vienetas – moksl. red.

⁹⁴ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3, Tb. der A. Betriebsstoffversorgung. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 98, л. 3–4.

⁹⁵ U. des Armeeintendanten des PzAOK 3. Ten pat, d. 91, л. 6.

kad jo nepasiekia artilerijos šaudmenys, nors ir yra paskirti⁹⁶. Pažymėtina, kad dar tą pačią dieną raudonarmiečiai pasiekė Uteną, o tai rodo, kad vokiečių tiekimo linijos ir vėl buvo sutrikdytos, o dėl nuolatinio dalinių traukimosi tiekimo kolonoms kildavo dar daugiau sunkumų ieškant paskirtų dalinių ir pristatant jiems krovinius.

Pagal 3-iosios tankų armijos ūkio dalies skaičiavimus, kad fronte esantys daliniai būtų tinkamai aprūpinti, reikėjo turėti technikos parką, galintį vienu metu pervežti 1100 tonų atsargų, tačiau tuometinėje situacijoje vokiečiai transporto priemonių pajėgumų turėjo vos 43 proc. (475 t) reikiamo skaičiaus, o užduotims vykdyti paruošta technika galėjo pergabenti vos 21 proc. (236 t) viso svorio⁹⁷. Todėl galima įsivaizduoti, su kokiais iššūkiais susidūrė armijos aprūpinimo dalys šiuo kritiniu laikotarpiu. Armijų grupės „Centras“ aprūpinimu amunicija ir degalais buvo susirūpinta aukščiausiu lygiu. Armijų grupės „Centras“ generalinio štabo viršininkas Hansas Krebsas ėmėsi visų priemonių amunicijos pristatymui traukiniais iš vakarų į rytus paspartinti. Vien liepos 8 d. pakeliui į armijų grupės „Centras“ frontą buvo gabenama 9000 tonų amunicijos atsargų, bet jų judėjimą labiausiai trikdė ir lėtino traukinių spūstys⁹⁸.

Tuo metu visame Lietuvos fronte aktyviai veikė ir sovietų oro pajėgos, labai trikdydžiusios vokiečių pajėgų judėjimą. Be to, vokiečiai skaudžiai nukentėjo dėl nelaimingų atsitikimų, kurių metu per klaidą iš oro atakavo savo pajėgas. Per 2 tokius nutikimus Kuktiškėse ir Molėtuose vokiečiai patyrė skaudžių nuostolių. Molėtuose buvo smogta 845-ajam sunkiosios artilerijos daliniui, dėl to 10 kareivių žuvo, 40 buvo sužeista ir prarasta didesnė dalis ginkluotės⁹⁹. Oro pajėgų reikšmę nulėmė Lietuvoje vyravę karšti orai bei giedras dangus¹⁰⁰. Tai suteikė geras sąlygas rengti lėktuvų atakas. Tuo metu vokiečių oro pajėgos buvo nepalyginti silpnesnės už sovietų ir savo menkus pajėgumus naudojo tik kritiniuose fronto taškuose.

⁹⁶ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, d. 95, l. 80.

⁹⁷ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Tonnageraum des Kdr. d. Pz. A. Nachsch. Tr. 3, 8.7.44. *Ten pat*, d. 90, l. 115.

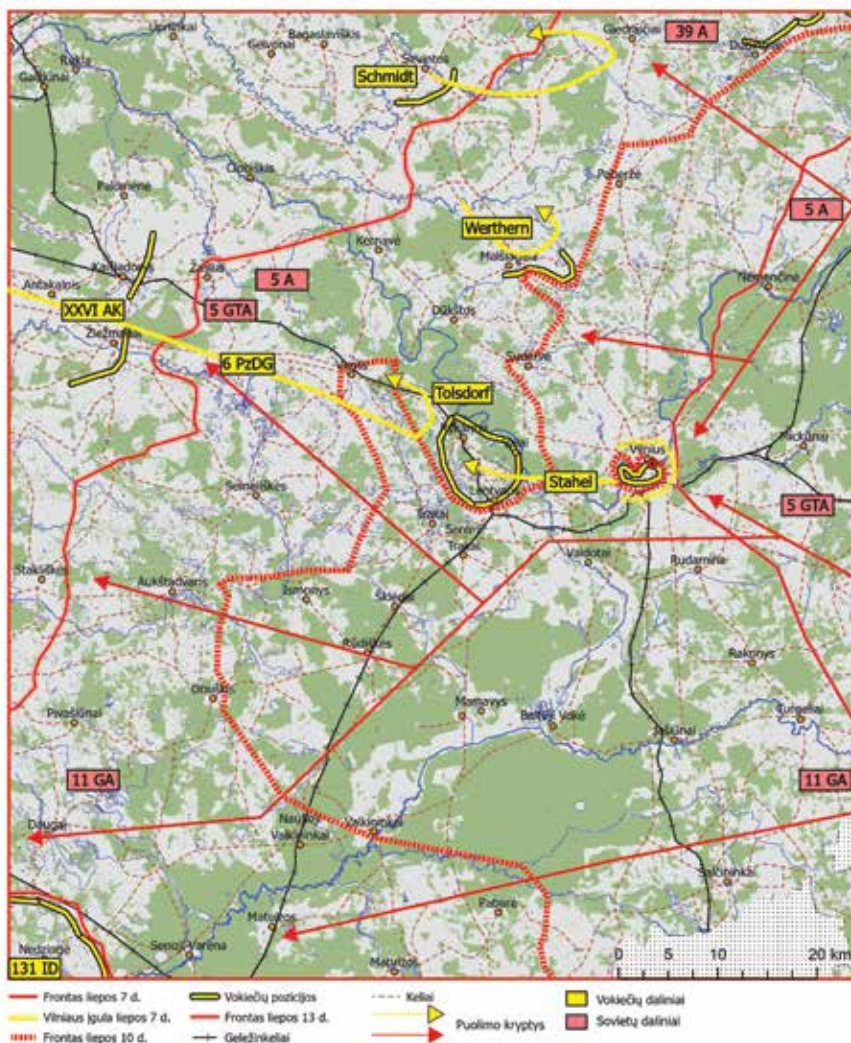
⁹⁸ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. 1 Anlage, Pz.AOK.3 O. Qu., 8.7.44. *Ten pat*, l. 111.

⁹⁹ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 9.7.44. *Ten pat*, d. 86, l. 246.

¹⁰⁰ Remiantis *ЦАМО*, ф. 500, оп. 12466, д. 86.

2.2. Vilniaus puolamoji operacija (liepos 5–13 d.)

2.2.1. Vilniaus įgulos pasirengimas mūšiui

3 žemėlapis. Fronto linijos Vilniaus apylinkėse kaita liepos 7–13 d. Nubraižyta autoriaus pagal: ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86; ф. 241, оп. 2593, д. 332; ф. 235, оп. 2074, д. 848.

Kol IX korpusas gindamasis kovėsi su sovietų 43-iaja ir 6-ąja gvardijos armijomis Aukštaitijoje, dar dramatiškesni įvykiai klostėsi Vilniaus kryptimi. Liepos 5 d. 3-iasis Baltarusijos frontas pradėjo puolimą šia kryptimi. Minsko apylinkėse apsupus ir sumušus 4-ąją vokiečių armiją, kelias buvo beveik laisvas. Iš rytų pusės Vilniaus link artėjo 5-oji armija, o iš pietryčių – 5-oji gvardijos tankų armija ir 3-iasis gvardijos kavalerijos korpusas. Vien šiuos Vilniaus kryptimi besiveržiančius dalinius sudarė apie 100 tūkst. karių¹⁰¹. Tuo metu vokiečiai kuo arčiau Vilniaus siekė pritraukti apsupimo Baltarusijoje išvengusią 5-ąją tankų diviziją ir iš rezervo į mūšį įtrauktą 7-ąją tankų diviziją. Šių divizijų tikslas buvo priartėjus prie Vilniaus užkimšti spragą tarp 3-iosios tankų armijos ir atkuriamos 4-osios armijos. Tačiau raudonųjų partizanų sugadintos geležinkelio linijos sužlugdė vokiečių dalinių permetimą Vilniaus kryptimi, todėl 5-oji tankų divizija buvo priversta gintis Smurgainių, o vėliau kartu su 7-ąja tankų divizija Ašmenos apylinkėse¹⁰². Tuo metu sovietų 11-oji gvardijos armija pasuko tiesiai į vakarus ir nusitaikė tarp Druskininkų ir Alytaus, siekdamas užimti pietinę Lietuvos dalį. Piečiau esanti 31-oji armija pajudėjo Lydos kryptimi, o jos dešinysis sparnas turėjo padėti 11-ajai gvardijos armijai¹⁰³.

Kadangi mūšiui dėl Vilniaus istoriografijoje jau yra skirta dėmesio, šiame straipsnio skyriuje nebus plačiau nagrinėjami kitų istorikų aptarti šio mūšio aspektai. Pagrindinis dėmesys bus skiriamas dar neaptartoms jo detalėms ir diskusijai kai kuriais mūšio dėl Vilniaus klausimais.

Ruoštis Vilniaus gynybai vokiečiai pradėjo dar 1944 m. pavasarį, kai Vilnius buvo paskelbtas miestu-tvirtove¹⁰⁴, tačiau iki liepos buvo atlikti tik minimalūs paruošiamieji darbai. Liepos 5 d. Vilniaus oro uoste įvyko svarbus vokiečių vadų susitikimas. Jame dalyvavo armijų grupės „Centras“ vadas feldmaršalas V. Modelis, Vilniaus įgulos vadas gen. lttn. Gerhardas Poelis ir beveik visą savo armiją praradęs 4-osios armijos vadas gen. plk. Kurtas von Tippelskirchas. Vilniaus įgula buvo priskirta prie 3-iosios tankų armijos, o riba, skirianti 3-iosios ir 4-osios tankų armijų sektorius, tapo Alytus. Pokalbio metu G. Poelis tik galėjo patvirtinti,

¹⁰¹ Verkelis, A. *Kas sugriovė Vilnių*, p. 32.

¹⁰² Hinze, R. *Das Ostfront-drama*, p. 105.

¹⁰³ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 11.

¹⁰⁴ Verkelis, A. *Kas sugriovė Vilnių*, p. 30.

kad Vilniaus tvirtovė neturi mūšiui pasirengusios įgulos. Policija ir oro gynybos padalinys iš miesto atsitraukė, o lietuvių priešlėktuvinės gynybos įgulos išsilakstė. Taip pat apie pusė miesto gyventojų jau buvo palikę miestą ir pasitraukę į vakarus. Konstatuotas gresiantis maisto, degalų ir kitų atsargų trūkumas. Iškalbingai nuskambėjo teiginys, kad vyno ir degtinės atsargų suvartoti arba išdalinti negalima, nes jos turinčios patekti į priešų rankas¹⁰⁵. Alkoholio palikimas priešui rodė tikrai desperatišką gynėjų būklę.

Dar tą pačią dieną raudonarmiečiai pasiekė Ašmeną¹⁰⁶. Pietryčių kryptimi nuo Vilniaus sovietų pajėgoms kelio niekas užkirsti nebegalėjo, o iki miesto joms buvo likę mažiau nei 50 km. Tuo metu Vilniuje buvo surinkta vos 1320 karių¹⁰⁷. Matant beviltišką Vilniaus gynėjų būklę, buvo imtasi veiksmų jiems sustiprinti. Vilniaus įgulai papildyti buvo priskirti 2 Valkirijos pulkai (1068-asis ir 1069-asis), von Wertherno batalionas, 761-oji brigada, 1059-asis ir 1066-asis artilerijos daliniai bei 1041-asis pėstininkų batalionas. Numatyta, kad šie daliniai atvyks į Vilnių liepos 6 d. popietę¹⁰⁸. Taip pat Vilniaus įgulai buvo priskirtos dar dvi priešlėktuvinių pabūklų baterijos, bet jų atvykimas buvo uždelstas dėl degalų trūkumo¹⁰⁹. Kad pastiprinimas atvyks liepos 6 d., buvo ganėtinai optimistinė prognozė, nes minėti daliniai buvo išsibarsť nemažoje teritorijoje tarp Lydos, Liublino, Balstogės ir Kauno¹¹⁰, todėl tik dalis jų spėjo pasiekti Vilnių iki užsidarant katilui. Dėl to susiformuos vėliau aptariamą Tolsdorfo ir Wertherno grupės.

Liepos 6 d. buvo praleista įnirtingai rengiant miestą gynybai. Gatvėse buvo rengiamos užtvaros, užimami miesto pakraščiuose įrengti apkasai, sustiprinta miesto įgulos artilerija, rytų kryptimi išsiųstos žvalgybos grupės, tačiau labiausiai vokiečiams trūko minų. Buvo apskaičiuota, kad miestas turi atsargų 21 dienai 30 tūkst. žmonių. Komendantui G. Poeliui

¹⁰⁵ KTB der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 40–41.

¹⁰⁶ Ten pat, л. 42.

¹⁰⁷ Verkelis, A. *Kas sugriovė Vilnių*, p. 31.

¹⁰⁸ KTB der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 41.

¹⁰⁹ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Besprechung-Notis, 5.7.44. *Ten pat*, д. 90, л. 132.

¹¹⁰ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, д. 95, л. 48.

buvo nurodyta užlaikyti rusus Vilniuje kiek įmanoma ilgiau¹¹¹. Iki mūšio pradžios liepos 7 d. į Vilnių dar spėjo atvykti dalis beveik neaprupintos 761-osios grenadierių brigados, o mūšiams jau prasidėjus, Kirtimų oro uoste išsilaipinti 21-ojo ir 16-ojo parašutininkų pulkų dalys¹¹². Šių parašutininkų ir kitų Vilniaus įgulos karių kovų Vilniuje prisiminimai pateikiami G. Širono knygoje¹¹³. Iš viso Vilniaus įgulą mūšio išvakarėse sudarė 7–7,7 tūkst. karių¹¹⁴. Pridėjus parašutininkus, būtų iki 8 tūkst. gynėjų.

Sovietinėje istoriografijoje skaičiai nepagrįstai išpūsti, minima 15 tūkst. karių¹¹⁵, o 5-osios armijos žurnale ir su tikrove prasiilenkiantis faktas, kad Vilniaus įguloje buvo net ir savanorių lietuvių nacionalistų padalinys¹¹⁶. Taigi, Vilniaus kryptimi judančios sovietų pajėgos buvo daugiau nei 10 kartų gausesnės už vokiečių pajėgas. Iš padrikų išblaškytų dalinių sudarytai įgulai, neturinčiai pakankamai sunkiosios ginkluotės ir prastai aprūpintai, atsilaukėti ilgesnį laiką prieš gausiai tankų, lėktuvų ir artilerijos remiamas gerokai didesnes sovietų pajėgas buvo sunkiai įmanoma.

2.2.2. Kariuomenės sandėlių Vilniuje likimas

Istoriografijoje bene mažiausiai dėmesio skiriama vokiečių kariuomenės aprūpinimo sistemai. Vilnius šiuo klausimu buvo labai svarbus – jame buvo įrengti dideli amunicijos, uniformų, maisto sandėliai, turintys aprūpinti dalinius rytų fronte. Taip pat per Vilnių ėjo vokiečiams strategiškai svarbios geležinkelio linijos, visų pirma į Daugpilį. Dėl raudonarmiečių puolimo rytų Lietuvoje turėjo keistis visa kariuomenės aprūpinimo sistema. Dabar atsargos turėjo būti gabenamos per Rytprūsius geležinkelio linijomis Tilžė–Panevėžys ir Eitkūnai–Kaunas–Jonava, taip

¹¹¹ Ten pat, p. 50.

¹¹² U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 7.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 257.

¹¹³ Šironas, G. *Liepsnojantis Vilnius: liudininkų prisiminimai*.

¹¹⁴ Stravinskienė, V. Mūšiai dėl Vilniaus: 1944 m. liepos 6–13 d. *Karo archyvas*, 2023, t. 38, p. 171.

¹¹⁵ Dobrovolskas, J. *Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare*. Vilnius, 1975, p. 188.

¹¹⁶ ЦАМО, ф. 241, оп. 2593, д. 513, л. 370.

apeinant Vilnių¹¹⁷.

Buvo apskaičiuota, kad iš Vilniuje saugomų amunicijos atsargų Vilniaus įgulai užtektų palikti vos 10 proc., likusios 90 proc. turėjo būti kuo skubiau išgabentos¹¹⁸. Amuniciją išgabenti buvo galima tik dviem būdais – ją turėjo pasiimti iš miesto išvykstantys kariuomenės daliniai arba ji turėjo būti pakrauta ir išgabenta geležinkelio. Pirmasis būdas negalėjo būti pritaikytas, nes iš Vilniaus jokie daliniai išvykti neplanavo, priešingai, jie Vilniuje buvo telkiami ir turėjo ginti tvirtovę iki galo. Tačiau ir geležinkeliais amunicijos išgabenti nebūtų pavykę, nes liepos 5 d. tam neatsirado nė vieno sąstato¹¹⁹. Geležinkelis buvo labai apkrautas ir strigtantis, o pirmenybė teikta dalinių atvežimui į Vilnių. Iš Vilniaus ištrūkti spėjo tik 3-iosios armijos veterinaras su 80 tonų įrangos, tačiau tai sudarė tik nedidelę dalį jo turėto turto. Į Vilnių atvykę jam skirti sunkvežimiai buvo konfiskuoti komendantui¹²⁰.

Galiausiai Vilniaus komendantui teko priimti skaudų sprendimą – sandėliai turėjo būti sunaikinti. Vien įvairių rūšių kuro teko sunaikinti daugiau nei 70 000 litrų¹²¹. Dar skaudesnis buvo Vilniaus amunicijos sandėlio „Marlen“, kuriame buvo laikoma 2000 tonų amunicijos, likvidavimas¹²². Vien Vilniuje sunaikintų šaudmenų būtų užtekę visam IX korpusui dešimčiai dienų aprūpinti. Aukso vertės ištekliai buvo paleisti į dangų. Viena vertus, atrodytų, kad bent Vilniaus įgula turėjo būti gerai aprūpinta. Tačiau situacija buvo kiek sudėtingesnė. Vilniaus amunicijos sandėliuose beveik nebuvo prieštankinių ginklų ir šaudmenų priešlėktuviniams pabūklams¹²³, o būtent šių tipų ginklai buvo gyvybiškai svarbūs mūšio mieste sąlygomis.

¹¹⁷ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Pz.AOK.3 O. Qu./Qu. 1 Fernspruch an H. Gr. Mitte/ O. Qu; H. Gr. Nord/ O. Qu, 6.7.44. *Ten pat*, f. 500, op. 12466, d. 90, l. 128.

¹¹⁸ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3: KTB Nr. 6. *Ten pat*, d. 96, l. 8.

¹¹⁹ *Ten pat*, l. 10.

¹²⁰ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3, Tb. des Armeeveterinärs. ЦАМО, f. 500, op. 12466, d. 92, l. 4–5.

¹²¹ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3, Tb. der A. Betriebsstoffversorgung. *Ten pat*, d. 98, l. 4.

¹²² U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3: KTB Nr. 6. *Ten pat*, d. 96, l. 10.

¹²³ *Ten pat*, l. 6.

2.2.3. *Mūšis dėl Vilniaus*

Liepos 7 d. žymėjo mūšio dėl Vilniaus pradžią. Tačiau mūšį pradėjo ne Raudonosios armijos daliniai, o lenkų Armijos Krajovos partizanai. Jų bandymas užimti Vilnių iki sovietų atėjimo vadinamas Aušros vartų (*Ostra Brama*) operacija. Ry tą prasidėjęs lenkų puolimas ties Belmontu atsimušė į kietą vokiečių gynybą ir žlugo. Anot vokiečių, tiesioginiame puolime dalyvavo apie 2 batalionų dydžio lenkų pajėgos¹²⁴, bet lenkai nurodo net 4,5 tūkst. visos operacijos dalyvių¹²⁵. Ši operacija, jos tikslai ir eiga yra susilaukę nemažai tyrėjų dėmesio.

Netrukus po lenkų išpuolio prie Vilniaus priartėjo sovietų pajėgos. Siekdami jų judėjimą sulėtinti, vokiečiai susprogdino Nemenčinės tiltą¹²⁶. Dieną įvyko pirmieji susirėmimai atramos taškuose šiaurės rytinėse ir pietrytinėse Vilniaus prieigose¹²⁷. Pirmasis prie Vilniaus pasirodė 3-iasis gvardijos mechanizuotasis korpusas¹²⁸. Jo priešakiniai daliniai pasiekė Vilniaus oro uostą ir įsitvirtino priešais vokiečių pagrindinę gynybos liniją rytinėje miesto dalyje¹²⁹. Vokiečių placdarmas Naujojoje Vilnioje, sudarytas iš prieštankinių pabūklų baterijos ir poros latvių policijos bataliono kuopų, buvo priverstas atsitraukti ir po pietų prisijungė prie pagrindinių gynėjų pajėgų¹³⁰. Šios pajėgos galimai atsitraukė iš atramos taškų Belmonte.

Šiam teiginiui pagrindo suteikia 2016 m. atliktų archeologinių tyrimų rezultatai. Archeologiniai žvalgymai buvo atlikti Belmonto apylinkėse buvusiose vokiečių priešlėktuvinės baterijos gynybos pozicijose. Jie atskleidė, kad vokiečių ginti apkasai buvo skubiai apleisti be didesnio sąlyčio su priešu. Skubiai besitraukiantys vokiečiai paliko nemažas sviedinių atsargas (jos buvo aptiktos tyrimų metu)¹³¹.

¹²⁴ KTB der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 57.

¹²⁵ Stravinskienė, V. Mūšiai dėl Vilniaus: 1944 m. liepos 6–13 d. *Karo archyvas*, 2023, t. 38, p. 174.

¹²⁶ KTB der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 57.

¹²⁷ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 7.7.44. *Ten pat*, д. 86, л. 257.

¹²⁸ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 11.

¹²⁹ KTB der PzAOK3, ЦАМО, Ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 66.

¹³⁰ *Ten pat*, л. 67.

¹³¹ Vitkūnas, M. *Antrojo pasaulinio karo lauko fortifikacijos įrenginių Vilniuje, Belmonto ir Srovės g. (Belmonto miške) archeologinių žvalgymų 2016 m. ataskaita*. Vilnius, 2017.

Reaguodami į pirmųjų sovietų dalinių pasirodymą, vokiečiai, ant Minsko plento stabdydami priešakinius sovietų dalinius, prieštankinių pabūklų ugnimi sunaikino 3–4 Raudonosios armijos tankus. Tačiau dienos pabaigoje rusai jau buvo persikėlę į vakarinį Neries krantą ir prieš-tankinių pabūklų ugnimi užkirtę Vilniaus–Ukmergės plentą¹³². Taip buvo atkirstas susisiektis su Vilniumi iš šiaurės kelias. Vilniaus katilas vis labiau vėrėsi. Raudonarmiečiai liepos 7-ąją sėkmingai išnaudojo 5-osios armijos ir 5-osios gvardijos tankų armijos pritraukimui prie Vilniaus ir pasiruošimui greitai prasidėsiančiam miesto šturmui¹³³.

Vokiečių karinėje vadovybėje buvo kilę svarstymų, ar nevertėtų pasitraukti iš tinkamai gynybai neparuošto Vilniaus ir užimti patogesnes gynybos pozicijas vakariniame Neries krante. Taip pat buvo suabejota gen. ltn. G. Poelio tinkamumu vadovauti Vilniaus įgulai¹³⁴. Klausimą dėl Vilniaus įgulos likimo galutinai išsprendė A. Hitlerio įsakymas, kuriuo buvo nurodyta įgulai likti mieste ir leisti būti apsuptai sovietų pajėgų. Taip pat fiurerio nurodymu buvo paskirtas naujas Vilniaus komendantas – gen. mjr. Reineris Stahelis, jau kitą dieną turįs pakeisti ligšiolinį komendantą G. Poelį¹³⁵. Vienintelis likęs būdas naujai paskirtam komendantui pasiekti apsiaustą Vilnių – į jį atskristi, tačiau reikėjo atsižvelgti, kad oro uosto kilimo takai buvo susprogdinti, o sovietų daliniai – pasiekę aerodromo prieigas. Bet šie sunkumai buvo įveikti, ir R. Stahelis liepos 8 d. sėkmingai prisijungė prie Vilniaus įgulos, atsikrėdęs į apsiaustą miestą lengvuju žvalgybos lėktuvu *Storch*¹³⁶.

Liepos 8 d. Vilniaus katilas praktiškai užsivėrė. Sovietų kariniai daliniai, apsiautę miestą, nesustojo ir tęsė puolimą nuo Vilniaus šiaurės vakarų ir pietvakarių kryptimis¹³⁷. Vilniaus įgula visą dieną atlaikė stiprius jų išpuolius, remiamus tankų ir artilerijos ugnimi. Vakariniame Vilniaus komendanto pranešime skelbta apie besitęsiančias sunkias kovas, prarastas teritorijas, priešui atiduotą šiaurės vakarinį Neries krantą, šaudmenų trūkumą ir vokiečių dalinių paniką bei labai abejotiną nusiteikimą toliau tęsti

¹³² KTB der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 66–67.

¹³³ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 12.

¹³⁴ KTB der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 57–60.

¹³⁵ Ten pat, л. 63.

¹³⁶ Ten pat, л. 68.

¹³⁷ Ten pat, л. 70.

pasipriešinimą kitą dieną. Per visą dieną Vilniaus įgula pamušė 18 priešo tankų¹³⁸. Pirmoji kautynių diena iš padrikų dalinių sulipdytai įgulai turėjo būti ypač sunki ir skausminga. Vien 18 tankų pamušimas artimoje kovoje mieste, turint ribotas prieštankinių ginklų atsargas, rodė aršų vokiečių pasipriešinimą ir dar stipresnį sovietų karių ryžtą užimti miestą kuo greičiau, neatsižvelgiant į patiriamus didelius nuostolius.

Dieną prie Vilniaus buvo pritraukta sovietų 39-oji armija, kas reiškė, jog dar šešios pėstininkų divizijos ir dvi tankų brigados prisijungė prie Vilniaus šturmo. Vokiečiai labiausiai baiminosi, kad naujos sovietų pajėgos bus mestos į šiaurę nuo Vilniaus – į beveik neginamą spragą tarp Vilniaus ir IX korpuso dešiniojo sparno¹³⁹. Tačiau toks scenarijus buvo neišvengiamas, ir sovietai puikiai matė atsivėrusias galimybes.

Gen. mjr. R. Stahelio prašymas leisti veržtis iš apsupto miesto sulaukė neigiamo A. Hitlerio atsakymo, kuris nurodė ginti miestą bet kokiomis aplinkybėmis ir teigė, jog bus daroma viskas, kad Vilnius būtų išlaisvintas. Toks fiurerio nurodymas sukėlė nepasitenkinimą net vokiečių generaliteto, kuris puikiai suprato, kad Vilnius atvaduotas nebus, o įsakymas Vilniaus įgulai laikytis, kai ji neturi reikiamos ginkluotės, pajėgumų, o svarbiausia – perspektyvų išgyventi, yra beprotybė¹⁴⁰.

Liepos 9 d. prasidėjo miesto šturmas. Jo intensyviausios kautynės truko dvi dienas. Sovietų 39-oji ir 5-oji armijos, apsupusios miestą, spaudė jo centre susitelkusią vokiečių įgulą iš visų pusių¹⁴¹. Miestas skendėjo liepsnose, tarp pastatų griuvėsių besiginanti Vilniaus įgula artimoje kovoje pamušė dar 12 Raudonosios armijos tankų¹⁴². Nepaisydamas visų sunkumų ir iššūkių, Vilniaus komendantas pranešė apie pakilusią kovotojų moralę ir kovingumą. Pastebėta daug pavienių herojiškumo apraiškų, tačiau raportuota apie dienos metu 500 žuvusių ir dar tiek pat sužeistų kovotojų. Nors raudonarmiečiai patyrė dar didesnių nuostolių, pažymėta, kad Raudonosios armijos daliniai išliko tokie pat judrūs ir

¹³⁸ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 8.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 254.

¹³⁹ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, д. 95, л. 74–75.

¹⁴⁰ *Ten pat*, л. 81.

¹⁴¹ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Morgenmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 9.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 249.

¹⁴² *Ten pat*, л. 245.

kovingi¹⁴³.

Antrąją šturmo dieną pradėti naudoti ir garsiakalbiai. Per juos buvo raginami vokiečių kareiviai pasiduoti¹⁴⁴. Dieną buvo sunaikinti dar 2 sovietų tankai, tačiau abiejų pusių gyvosios jėgos nuostoliai išliko labai dideli¹⁴⁵. Sovietų daliniams prasiveržus geležinkelio stoties apylinkėse ir rytinėje senamiesčio dalyje, miesto gynėjai buvo suspausti siauroje erdvėje miesto centre ir vakarinėje dalyje¹⁴⁶. Mieste neišsitenkus dviem sovietų armijoms ir gvardijos mechanizuotajam korpusui, buvo nuspręsta Vilniuje palikti tik 5-ąją armiją. Tuo metu 5-oji gvardijos armija ir 3-iasis gvardijos mechanizuotasis korpusas buvo išvesti iš mūšio (pastarasis – liepos 10 d.) ir nukreipti Kauno kryptimi¹⁴⁷.

Įdomu, kad Vilniaus mūšio atgarsiai pasiekė ir lietuvišką spaudą. Liepos 11 d. *Ateityje* rašyta, jog Vilniaus gynėjai atsilaikė prieš gausius priešų puolimus¹⁴⁸.

Reikėtų aptarti labai svarbų mūšio dėl Vilniaus aspektą. Apsupta vokiečių įgula amunicija ir atsargomis buvo aprūpinama lėktuvais. Tokia pat užduotis *Liuftvafei* buvo tekusi ir garsiuosiuose Stalingrado, Demjansko ir Čerkasų katiluose. Vietos oro kroviniams numesti buvo žymimos signalinėmis raketomis, tačiau dėl intensyviai liepsnojančio miesto jos nebeišsiskyrė iš aplinkos, kas dar labiau apsunkino užduotį – aprūpinti kovojančią įgulą¹⁴⁹. Taip pat prie sovietų šturmo sustabdymo svariai prisidėjo vokiečių pikiruojamųjų bombonešių – *štukų*¹⁵⁰, kurie labai tiksliai mėtydami galingas aviacines bombas stabdė sovietų karius sau-

¹⁴³ KTB der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 90.

¹⁴⁴ U. Ia A. PzAOK3. Gez. Stahel, Fester Platz Wilna Funkspruch 05:32, 10.7.44. *Ten pat*, д. 86, л. 244.

¹⁴⁵ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 10.7.44. *Ten pat*, л. 242.

¹⁴⁶ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 10.7.44. *Ten pat*, л. 239.

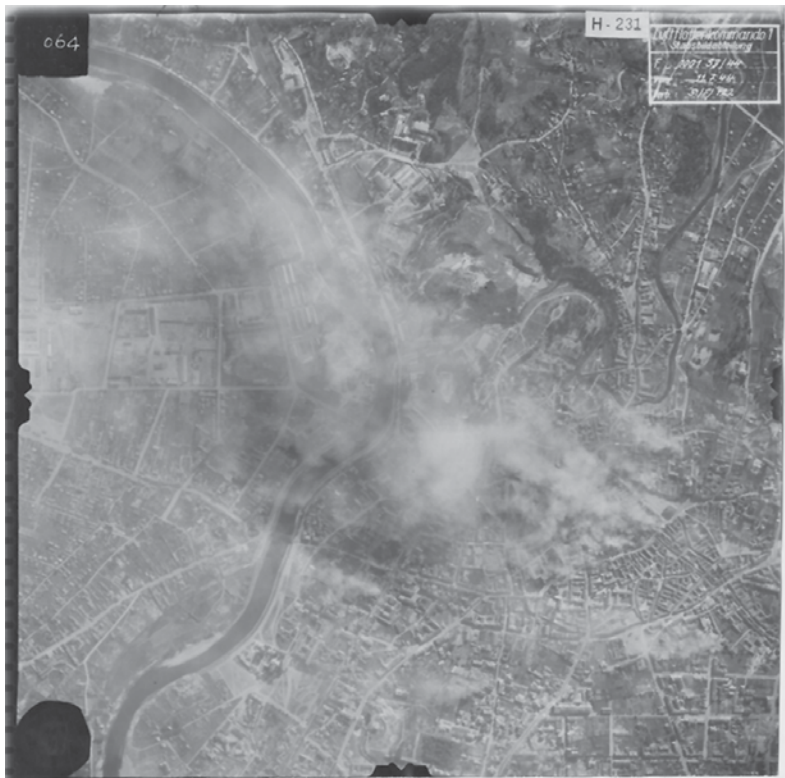
¹⁴⁷ Verkelis, A. *Kas sugriovė Vilnių*, p. 35–36.

¹⁴⁸ Ateitis, Nr. 157 (460), 1944, liepos 11, p. 1.

¹⁴⁹ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 9.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 245.

¹⁵⁰ Turimas omenyje vokiečių pikiruojamasis bombonešis „Junkers Ju 87“, pramintas „Štuka“ (nuo vok. *Sturzkampfflugzeug*) – moksl. red.

rose Vilniaus gatvėse, antskrydžiai¹⁵¹. O kalbant apie aprūpinimą, tai vien liepos 11 d. Vilniaus igulai iš oro buvo numesta 300 *pancerfaustų*¹⁵² – vienkartinį beatotrankių prieštankinių granatsvaiddžių, skirtų artimajai kovai su sovietų tankais.

2 pav. 1944-07-11. Vokiečių žvalgybos aerofotonuotrauka. Iš liepsnojančio Vilniaus kylantys dūmų debesys (*Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) skaitmenintų aerofotonuotraukų iš JAV nacionalinio archyvo (National Archives and Records Administration (NARA) RG 373, GX_735_SD) kolekcija*)

¹⁵¹ KTB der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 100.

¹⁵² U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Pz.AOK.3 O. Qu./Qu. 1 Fernspruch an H. Gr. Mitte O. Qu, 11.7.44. *Ten pat*, д. 90, л. 86.

Sovietų pajėgų kovų žurnaluose minima, jog liepos 9–10 d. į Vilnių buvo ne tik numesta atsargų, bet ir nusileido parašiutininkų. Liepos 9 d. virš miesto buvo išmesti 100 parašiutininkų, o liepos 10 d. į vakarus nuo miesto – dar 650 desantininkų ir didelis kiekis atsargų¹⁵³. Anot sovietų šaltinių, visa tai pateko į jų rankas¹⁵⁴. Tačiau visa ši desanto istorija primena dar vieną sovietinį pramaną, kurio griebtasi norint pateisinti užsitęsusias kautynes dėl miesto ir pergalės nepasiekusį šturmą. Vokiečių kariuomenės dokumentuose jokia panaši parašiutininkų desantavimo operacija neminima. Apskritai tokia operacija būtų buvusi sunkiai įmanoma ir nuostolinga, nes liepos 9–10 d. vokiečiai buvo suspausti miesto centre. Paskutiniai ir vieninteliai parašiutininkų daliniai Vilnių iš Kauno pasiekė liepos 7-osios vakarą ir buvo nuleisti Kirtimų oro uoste, o ne desantuoti iš oro. Jei tokia desantavimo operacija būtų išties įvykusi, ji būtų garsiai nuskambėjusi rytų fronto istorijoje. Šis sovietų istoriografijos sukurtas fašistinių parašiutininkų mitas, kritiškai netikrinant šaltinių, deja, yra atkartojamas ir Lietuvos istorikų (A. Anušausko, V. Stravinskienės).

Šturmo metu sovietų pajėgoms nesugebėjus įveikti Vilniaus įgulos, paskutinės mūšio dienos prabėgo ramiau. Svarbiausia naujiena vokiečių įgulai buvo Vilniaus įgulos vadui gen. mjr. R. Staheliui galiausiai duotas fiurerio leidimas bandyti veržtis iš katilo¹⁵⁵. Išsiveržimo pradžios laikas buvo numatytas liepos 12 d. 22.30 val.¹⁵⁶ Vilniaus įgulos nuotaika buvo puiki, dieną buvo pamušti dar 4 tankai, o vyrai laukė naktį prasidėsiančio išsiveržimo¹⁵⁷. Tačiau prieš aptariant išsiveržimą iš Vilniaus katilo, derėtų nušviesti, kas sudarė sąlygas, kad išsiveržimas įvyktų, ir kaip klostėsi įvykiai anapus Vilniaus apsupties žiedo.

¹⁵³ ЦАМО, ф. 241, оп. 2593, д. 513, л. 371.

¹⁵⁴ Dobrovolskas, J. *Tarybų Lietuva Didžiąjame Tėvynės kare*, p.191.

¹⁵⁵ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 11.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 232.

¹⁵⁶ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Morgenmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 12.7.44. *Ten pat*, л. 230.

¹⁵⁷ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 12.7.44. *Ten pat*, л. 225.

2.2.4. Į Vilnių atvykti nespėjusios vokiečių pajėgos – Tolsdorfo grupė

Kaip jau minėta, ne visi į Vilnių paskirti daliniai spėjo pasiekti miestą iki jo apsupimo. Liepos 8 d. į Lentvario geležinkelio stotį atvykęs, čia išsilaipinęs ir į Vilnių prasiveržti bandęs 1067-asis Valkirijos pulko batalionas atsimušė į tvirtą sovietų pajėgų gynybą¹⁵⁸. Vokiečius sustabdė 184-oji šaulių divizija¹⁵⁹. Taip pat siekdama patekti į Vilnių į Lentvarį iš Gardino atvyko ir dalis 131-osios pėstininkų divizijos. Šiems vokiečių daliniams (maždaug 4 batalionai), vadovaujamiems plk. ltn. Teodoro Tolsdorfo, nepavykus prasiveržti iki Vilniaus, buvo pavesta išlaikyti savo rankose tiltus per Vokę¹⁶⁰.

Tačiau plk. ltn. T. Tolsdorfas nepakluso gautam įsakymui ir nusprendė užimti gynybines pozicijas kairiajame Vokės krante. Anot jo, puolimas Vilniaus link, neturint sunkiosios ginkluotės, būtų pasmerktas žlugti¹⁶¹. Iki pat liepos 13 d. Tolsdorfo grupė gynėsi aršiose gynybinėse kautynėse. Liepos 9 d. sovietų pajėgos pradėjo ne tik Vilniaus, bet ir *Tolsdorfo* grupės šturmą. Jų daliniams pavyko užimti kairiajame Vokės krante esantį Gurelių kaimą ir šalia jo geležinkelio tiltą per Vokę, kurio vokiečiai nespėjo susprogdinti. Sovietų kariuomenės tankai pasiekė Senuosius Trakus ir netrukdomi nuo Vilniaus judėjo pietvakarių kryptimi. Taip pat Tolsdorfo grupei pavojus pradėjo kilti ir iš šiaurės, kur Raudonosios armijos daliniai ties Rykantais pasiekė dešininį Neries krantą¹⁶². *Tolsdorfo* grupės aprūpinimo padėtis buvo labai keblė. Greitai buvo nutrauktas tiekimas geležinkelio linija, o grupė pranešė apie 2000–3000 litrų degalų trūkumą¹⁶³. Aprūpinti šią sovietų pajėgų supamą grupuotę prie Vilniaus tapo įmanoma tik oru.

¹⁵⁸ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 8.7.44. *Ten pat*, л. 253.

¹⁵⁹ Dobrovolskas, J. *Tarybų Lietuva Didžiąjame Tėvynės kare*, p.190.

¹⁶⁰ U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 8.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 250.

¹⁶¹ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 9.7.44. *Ten pat*, л. 248.

¹⁶² U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 9.7.44. *Ten pat*, л. 245.

¹⁶³ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, д. 95, л. 82.

Liepos 10 d. sovietų kariuomenės puolimas dar labiau sustiprėjo. 40 raudonųjų tankų šturmavo vokiečių pozicijas ir atmušė vokiečių parašiutininkus nuo Skaisčio ežero pakrantės¹⁶⁴. Tolsdorfo grupei, kaip ir Vilniaus įgulai, daugiausia sunkumų kėlė prieštankinių ginklų stygius, tad jie mažai ką galėjo padaryti prieš tolyn į užnugarį besiveržiančius sovietų tankus. 3-iosios tankų armijos vadovybė net paprašė *Luftwafės* pancerių¹⁶⁵ pagalbos stabdant sovietų tankus Lentvario apylinkėse¹⁶⁶. Galiausiai sovietų tankai įsiveržė į Vievį ir Tolsdorfo grupė buvo galutinai apsupta iš visų pusių, todėl neteko bet kokių susisiekimo su užnugariu galimybių¹⁶⁷.

Liepos 11 ir 12 d. prie Vilniaus apsuptiems vokiečių daliniams buvo sunkios. Tolsdorfo pajėgos, spaudžiamos iš visų pusių, ėmė prarasti teritorijos kontrolę. Sovietų kariai sugebėjo pasistatyti perkėlą per Nerį į šiaurę nuo Rykantų ir stipriomis pajėgomis įsiveržė į aplinkinius miškus¹⁶⁸. Taip pat bandė persikelti per Nerį Valų ir Šilainių apylinkėse, bet jų bandymai buvo nesėkmingi ir vokiečių kontratakos metu sužlugdyti¹⁶⁹. Kaip ir Vilniaus atveju, vokiečius gelbėjo aprūpinimas oru. Atsargos buvo išmetamos rytiniame Sausių gyvenvietės pakraštyje, ties Vilniaus–Kauno plentu¹⁷⁰. Čia pagal pageidavimą buvo nuleisti keli šimtai artilerijos sviedinių, 1000 minosvaidžių minų, daug lengvųjų pėstininkų ginklų šaudmenų ir maisto¹⁷¹. Gen. mjr. R. Staheliui gavus leidimą veržtis iš apsupties, plk. lt. T. Tolsdorfo grupei liko vienintelis tikslas – palaukti, iki juos pasieks prasiveržę iš Vilniaus daliniai, ir tuomet su jais trauktis Kauno kryptimi.

¹⁶⁴ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Morgenmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 10.7.44. *Ten pat*, d. 86, l. 244.

¹⁶⁵ Turimi omenyje parašiutininkai (vok. *Fallschirmjäger*) – moksl. red.

¹⁶⁶ KTB der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 98.

¹⁶⁷ *Ten pat*, л. 101.

¹⁶⁸ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Morgenmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 10.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 244.

¹⁶⁹ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 12.7.44. *Ten pat*, л. 224.

¹⁷⁰ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Pz.AOK.3 O. Qu./Qu. 1 Fernspruch an Gruppe Tolsdorf, 12.7.44. *Ten pat*, d. 90, л. 95.

¹⁷¹ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Pz.AOK.3 O. Qu./Qu. 1 Fernspruch an H. Gr. Mitte O. Qu, 11.7.44. *Ten pat*, л. 86.

2.2.5. *Bandyamas pralaužti Vilniaus katilą iš šiaurės – Von Wertherno brigada*

Kaip ir Tolsdorfo grupė, *Wertherno* brigada buvo suformuota iš dalinių, nespėjusių pasiekti Vilniaus. Dar liepos 7 d. prie Vilniaus įgulos buvo priskirta nauja, iš panzergrenadierių¹⁷² suburta *Von Wertherno* brigada. Jai buvo nurodyta užimti pozicijas į šiaurę nuo Vilniaus – Maišiagalos apylinkėse, tačiau ši brigada turėjo pervažiuoti per Kauną, nes kiti tiltai per Nerį jau buvo sugriauti¹⁷³. Dėl šios priežasties ji pavėlavo ir buvo atkirsta nuo Vilniaus įgulos. Liepos 8 d. sovietų pajėgos tęsė puolimą Vilniaus–Ukmergės plento kryptimi, išstūmė silpnus vokiečių žvalgybos dalinius iš Maišiagalos ir suformavo placdarmą palei plentą per Musės upę¹⁷⁴. Tačiau dar tą pačią dieną pasirodžiusi *Wertherno* brigada perėjo į puolimą ir atstūmė sovietų priešakinius dalinius nuo Musės užėmė prietilčio pozicijas pietiniame upelio krante, ties susprogdintu Vilniaus–Ukmergės plento tiltu¹⁷⁵.

Wertherno brigados tikslas buvo atverti Vilniaus katilą iš šiaurės. Liepos 9 d. puolimą tęsė brigados daliniai sugebėjo atsiimti Maišiagalą¹⁷⁶. Tuo metu sovietų 63-ioji ir 277-oji divizijos jau buvo pasiekusios ruožą nuo Paberžės iki Sudervės¹⁷⁷. Vokiečių vadovybė naiviai tikėjosi, kad jau kitą dieną ši grupė galės prasiveržti iki Vilniaus ir atverti katilą. Žemėlapyje brailžytos naujos gynybos linijos į šiaurės vakarus nuo Vilniaus, kurti planai, kaip frontas bus stabilizuotas užkimšus spragas abiejuose IX korpuso sparnuose¹⁷⁸. Net pats A. Hitleris tikėjosi prie Vilniaus sutelkti 4 tankų divizijas, kurios turėjo prasiveržti iki pat armijų grupės „Šiaurė“. O feldmaršalas V. Modelis galvojo, kad užkimšti Baltijos skylę ir atvaduoti apsuptą Vilnių iš šiaurės galėtų sutelktas 16-osios armijos puolimas pietų kryptimi Dūkšto

¹⁷² **Panzergrenadieriai** (vok. *Panzergrenadier*) – Vokietijos motorizuotųjų ar mechanizuotųjų dalinių pėstininkai – moksl. red.

¹⁷³ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 7.7.44. *ЦАМО*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 257.

¹⁷⁴ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 8.7.44. *Ten pat*, л. 253.

¹⁷⁵ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, д. 95, л. 74.

¹⁷⁶ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 9.7.44. *Ten pat*, д. 86, л. 248.

¹⁷⁷ *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 513, л. 370.

¹⁷⁸ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 80.

sektoriuje¹⁷⁹. Tačiau visiems šiems perdėm optimistiškiems vadovybės sumanymams įgyvendinti elementariai nepakako išvargintų, neaprūpintų ir sumuštų pajėgų, net nekalbant apie priešo atstūmimą ir perėjimą į puolimą. Jau trečia savaitė, kai vokiečiams nepavyko užkamšyti pralaužų fronte, ir buvo nepanašu, kad tai pavyktų padaryti artimiausiu metu, nes raudonarmiečiai ir toliau beveik nestabdomi veržėsi į vokiečių užnugarį.

Kaip ir buvo galima numatyti, liepos 10 d. puolimas Vilniaus kryptimi buvo beveik bevaisis. Wertherno grupę, pervadintą Šmido vardu, kiek pasistūmusią Karvio gyvenvietės kryptimi, sovietai sustabdė¹⁸⁰. Netrukus Šmido grupė buvo kiek sustiprinta, prie jos prisijungus šturmo batalionui su savaeigiais artilerijos pabūklais *Hummel*¹⁸¹. Matant, kad prasiveržti iki Vilniaus nepavyks, buvo duotas įsakymas trauktis iki Musės upės, kur turėjo būti užimtos liepos 8 d. prietilčio pozicijos. Atkritus Vilniaus kaitilo pralaužimo iš šiaurės variantui, Šmido grupė turėjo dengti teritoriją tarp Širvintų ir Giedraičių, stabdyti sovietų dalinių judėjimą ir ginti užnugario aprūpinimo kelius¹⁸².

Tačiau nebuvo iki galo įvertinta grėsmė kairiajame grupės sparne. Apėjęs dešinįjį IX korpuso sparną sovietų 5-asis gvardijos šaulių korpusas prasiveržė pro Dubingius Giedraičių kryptimi¹⁸³. Todėl Šmido grupė buvo priversta greitai reaguoti ir buvo pasiūsta į Giedraičius, kur turėjo užkirsti kelią sovietų dalinių proveržiui į šiaurę¹⁸⁴. Šmido grupė turėjo 12 *Panzer IV*¹⁸⁵ modelio tankų ir 5 savaeigius artilerijos pabūklus¹⁸⁶. Šis šarvuotas kumštis buvo gana didelė jėga ir sudarė galimybes aktyvesniais veiksmais sustabdyti sovietų pajėgas ir padaryti joms nuostolių.

Vokiečių puolimas Giedraičių kryptimi prasidėjo liepos 12 d. rytą. Wertherno brigados daliniai, ryte atsiskyrę nuo kitų Šmido grupės pajė-

¹⁷⁹ Hinze, R. *Das Ostfront-drama*, p. 114–115.

¹⁸⁰ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 10.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 242.

¹⁸¹ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, д. 95, л. 100.

¹⁸² *Ten pat*, л. 105.

¹⁸³ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 11.

¹⁸⁴ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 11.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 236.

¹⁸⁵ Tanko pavadinimas – *Panzerkampfwagen IV* – moksl. red.

¹⁸⁶ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 11.7.44. *Ten pat*, л. 232.

gų, iš Širvintų pajudėjo į Giedraičius¹⁸⁷. Giedraičių vakarinėse prieigose įvyko labai intensyvus ir abiem pusėms daug nuotolių padaręs susirėmimas. Vokiečiams galiausiai pavyko užimti Giedraičius. Jų duomenimis, sovietų pajėgos neteko 26 prieštankinių pabūklų, 2 tankų ir 2 savaeigių artilerijos pabūklų. Nors vokiečiams ir pavyko sunaikinti sovietų atakos smaigalį Giedraičiuose, tačiau dėl patirtų nuostolių ir pajėgų trūkumo Šmido grupė nebegalėjo išlaikyti užimto miestelio ir buvo priversta trauktis atgal į Širvintas¹⁸⁸. Širvintose persigrupavę vokiečių daliniai apleido savo pozicijas ir liepos 13 d. atsitraukė Ukmergės kryptimi¹⁸⁹. Šiame ruože, Pabaisko–Šešuolių apylinkėse, vokiečiams pagaliau pavyko suformuoti vientisą gynybos liniją su IX korpusu. Dėl to galiausiai buvo panaiškinta spraga IX korpuso dešiniajame sparne, kas ateityje turėjo sudaryti prielaidas stabilesnei gynybos linijai sukurti ir galimybei skirti daugiau dėmesio kairiajam korpuso sparnui ir ten žiojėjančiai Baltijos skylei.

2.2.6. Pastiprinimai 3-iajai tankų armijai

Norint sustabdyti vis toliau į vakarus besiveržiančias sovietų pajėgas, armijų grupei „Centras“ buvo būtini pastiprinimai. Liepos 9–10 d. Kauno apylinkes pasiekė nemažai naujų 3-iajai tankų armijai priskirtų dalinių. Feldmaršalui V. Modeliui sugebėjus įtikinti A. Hitlerį permesti dalį pajėgų iš armijų grupės „Šiaurė“ pietų kryptimi¹⁹⁰, fiurerio nurodymu į Kauną iš Daugpilio fronto atvyko armijų grupei „Šiaurė“ priklausanti 69-oji I. D., taip pat Kauną pasiekė 93-iosios I. D. daliniai ir elitiniai parašiutininkai (500-asis SS parašiutininkų batalionas ir dalis 16-ojo parašiutininkų pulko). Juos papildė 6-oji tankų divizija ir dalis elitinės panzergrenadierių *Grossdeutschland* divizijos. Šie prie Kauno telkiami daliniais bus priskirti XXVI korpusui, kurio tikslas buvo sulaikyti rusus kiek galima toliau į rytus nuo Kauno^{191 192}.

¹⁸⁷ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Morgenmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 12.7.44. *Ten pat*, л. 230.

¹⁸⁸ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 12.7.44. *Ten pat*, л. 229.

¹⁸⁹ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 13.7.44. *Ten pat*, л. 221.

¹⁹⁰ Hinze, R. *Das Ostfront-drama*, p. 123.

¹⁹¹ KTB der PzAOK3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 95, л. 89.

¹⁹² *Ten pat*, л. 99–100.

69-ajai I. D. buvo pavesta užimti fronto barą tarp Jonavos ir Veprių¹⁹³, kur raudonarmiečiai turėjo būti sustabdyti kuo anksčiau. Iš likusių dalinių buvo pradėta formuoti kovos grupė, turėjusi būti pakankamai pajėgi Vilniaus katilui pralaužti¹⁹⁴. Tuo metu XXVI korpusas liepos 13 d. gavo įsakymą užimti liniją, kuri prasidėtų nuo Nemuno kilpos (20 km į pietryčius nuo Kauno) ir tęstųsi 15 kilometrų šiaurės rytų kryptimi iki Kaišiadorių–Jonavos geležinkelio linijos. Toliau į rytus turėjo būti tęsiama žvalgyba pietų ir pietryčių kryptimis nuo Jonavos ir Veprių, o Gelvonų kryptimi pasiūsti daliniai sovietų pajėgoms stabdyti¹⁹⁵. Kairysis korpuso sparnas Pabaisko apylinkėse užmezgė kontaktą su IX korpusu. Kaip minėta, čia pozicijas užėmė XXVI korpusui priskirta Šmido grupė¹⁹⁶.

Nors į rytus nuo Kauno vokiečiams ir pavyko sutelkti naujus dalinius, tačiau pietų Lietuvos fronte žiojėjo spraga. Sovietų puolimo metu Baltarusijoje pražuvus beveik visai 4-ajai armijai, vokiečiams reikėjo įvesti naujus dalinius, kurie panaikintų šią spragą fronte. Didžiausia gamtinė kliūtis pietų Lietuvoje buvo Nemunas, todėl vokiečiai suskubo juo pasinaudoti. Tarp Alytaus ir Kauno nebuvo nei vieno nesunaikinto tilto, o vienintelė perkėla per Nemuną veikė Prienuose. Į Prienus ir Alytų liepos 10 d. buvo paskirta po vieną policijos batalioną, kurie turėjo organizuoti vietinę gynybą¹⁹⁷. Tačiau pietvakarių kryptimi nuo Vilniaus judantys sovietų daliniai tapo nebe vien 3-iosios tankų armijos problema. Į Rūdiškes geležinkelio linija atvyko ir sovietų dalinius pristabdyti turėjusi 131-oji I. D. To padaryti nespėjo ir didžioji dalis pastarosios divizijos iš vagonų išsilaipino Varėnoje¹⁹⁸. Per Dzūkijos smėlynus į vakarus traukėsi ir 4-ajai armijai priklausančios 5-oji ir 7-oji tankų divizijos¹⁹⁹. Pastarųjų palikti ariergardai sulėtino sovietų pajėgų veržimąsi ir padarė jiems nuostolių. Sovietų daliniai su stipresniu pasipriešinimu susidūrė viduriniame ir kairiajame 11-osios gvardijos armijos ruožuose ties Senąja Varėna ir Varė-

¹⁹³ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 12.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 229.

¹⁹⁴ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, д. 95, л. 89.

¹⁹⁵ U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 13.7.44. *Ten pat*, д. 86, л. 218.

¹⁹⁶ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 13.7.44. *Ten pat*, л. 216.

¹⁹⁷ KTB der PzAOK3. *Ten pat*, д. 95, л. 99.

¹⁹⁸ *Ten pat*, л. 100.

¹⁹⁹ Hinze, R. *Das Ostfront-drama*, p. 111.

nės upe²⁰⁰. Čia raudonarmiečius pristabdė 131-oji divizija ir 5-oji tankų divizija²⁰¹. Vokiečių tankų divizijoms bandant sulėtinti sovietų pajėgų veržimąsi, V. Modelis nurodė 4-osios armijos kairiajam sparnui (XXXIX tankų korpusas) užimti pozicijas palei Nemuną iki pat Alytaus su sustiprintu atramos punktu pačiame mieste²⁰². Į Nemuno frontą atvyko 170-oji ir 221-oji I. D., kurios spėjo pasiekti Daugų ir Merkinės apylinkes²⁰³. Tuo metu dešinysis sovietų 11-osios gvardijos armijos sparnas jau liepos 12 d. su tankais pasiekė Alytų. Pirmąjį antpuolį rytiniame Nemuno krante sustabdė vokiečių 201-osios S. D. 601-asis ir 64-asis pulkai²⁰⁴. Su kietu vokiečių pasipriešinimu susidūrė ir liepos 13 d. Nemuną forsuoti bandę priešakiniai sovietų daliniai²⁰⁵. Nors vokiečiai ir sugebėjo sustabdyti priešakinius sovietų dalinius, 4-osios armijos pajėgos vis dar buvo per menkos, kad vykdytų viso Nemuno baro gynybą.

2.2.7. Vilniaus įgulos išgelbėjimas

Kauno apylinkėse prie Rumšiškių buvo pradėta telkti kovos grupė, turinti atvaduoti apsuptą Vilnių. Tačiau greitai buvo suvokta, kad Vilniaus išsaugoti nebepavyks, o liepos 11 d. A. Hitleriui palaiminus veržimąsi iš Vilniaus katilo, šios grupės tikslas tapo išgelbėti iš miesto išsiveržti bandysiančią gen. mjr. R. Stahelio vadovaujamą įgulą. Pažymėtina, kad šią kovos grupę sudarė ištis elitiniai vokiečių daliniai, pradedant dalimi rytų fronte gaisrininke praminta *Grossdeutschland* divizija, puikiai ginkluota ir aprūpinta 6-ąja tankų divizija ir baigiant kariuomenės hierarchijos viršūnėje esančiais parašiutininkais. Vien *Grossdeutschland* ir 6-osios tankų divizijos daliniai turėjo 60 *Panther* tankų²⁰⁶, tačiau didesnė problema buvo 7,5 cm Kw. K. 42 sviedinių tankams trūkumas. Jų prašyta net iš armijų grupės „Šiaurė“²⁰⁷.

²⁰⁰ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. ЦАМО, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 33.

²⁰¹ Hinze, R. *Das Ostfront-drama*, p. 163.

²⁰² Ten pat, p. 122.

²⁰³ Ten pat, p. 142.

²⁰⁴ U. Ia A. PzAOK3. Wehrm. Befh. Weissruthenien Ia-Tagesmeldung ,12.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 227.

²⁰⁵ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 36.

²⁰⁶ Tanko pavadinimas – *Panzerkampfwagen V „Panther“* – moksl. red.

²⁰⁷ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3: KTB Nr. 6. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 96, л. 11.

Liepos 12 d. sužinojus apie Vilniaus įgulos išsiveržimo laiką, Rumšiškių apylinkėse sutelktos vokiečių pajėgos (dalis 6-osios tankų divizijos, pirmas *Grossdeutschland* divizijos pulkas, SS parašiutininkų 500-asis batalionas ir 116-ojo parašiutininkų pulko pusantros kuopos) buvo priskirtos 6-osios tankų divizijos vadovybei ir gavo įsakymą liepos 13 d. 6.00 val. pradėti puolimą išilgai Kauno–Vilniaus plento Lentvario kryptimi, kad išvadotų Tolsdorfo grupę kartu su iki jos naktį turinčiais prasisiveržti Vilniaus įgulos daliniais ir saugiai juos nuvesti iki Kauno²⁰⁸.

Tokiam mechanizuotųjų dalinių žygiui reikėjo nemažai resursų, todėl vien 6-ajai tankų divizijai ir *Grossdeutschland* pulkui iš armijos sandėlių buvo perduoti 153 000 litrų benzino ir 10 000 litrų dyzelino²⁰⁹. *Panther* tankas, važiuodamas keliu, sunaudodavo apie 300 litrų degalų 100 km. Taigi, vien *Grossdeutschland* turimiems *Panther* tankams reikėjo turėti bent keliasdešimt tūkstančių litrų degalų. 500-asis SS parašiutininkų batalionas ir 16-asis parašiutininkų pulkas taip pat gavo jų 75 tonas ir atitinkamai 23,5 tonos įvairių atsargų²¹⁰, kas turėjo užtikrinti šių dalinių mobilumą ir kovingumą sudėtingos puolamosios operacijos metu. Vokiečių laukė ilgas ir sunkus kelias. Pralaužus sovietų pajėgų gynybą ant Vilniaus–Kauno plento, vien į priešo gilumą reikėjo prasiskverbti kelias dešimtis kilometrų. Toks pat kelias būtų ir grįžtant atgal. Visa tai turėjo būti atlikta greitai ir turint ribotus pajėgumus labai sudėtingomis ir pavojingomis sąlygomis sovietų fronto užnugaryje.

Gen. mjr. R. Stahelio vadovaujama Vilniaus įgula liepos 12–13 d. naktį sėkmingai išsiveržė iš apsupties. Miesto komendantas, kartu su maždaug 3000 kareivių pajudėjęs iš Vingio parko ir du kartus kirtęs Neries upę, sugebėjo pasiekti Tolsdorfo grupės pozicijas ties Vokės upės žiotimis. Liepos 13 d. popietę jau daugiau nei 2000 pusnuogių, geriausių atveju pistoletais ginkluotų Vilniaus gynėjų buvo persikėlę į kairiąjį Ne-

²⁰⁸ U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 12.7.44. *Ten pat*, d. 86, p. 226.

²⁰⁹ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3, Tb. der A. Betriebsstoffversorgung. *Ten pat*, d. 98, p. 4.

²¹⁰ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Bericht and Pz.AOK.3 O. Qu./Qu. über den Ablauf des Transportraumes für befohlene Bevorratung der 6 Pz. Div. sowie Kampfgruppe Pössel, 1. Pz. Jäg. Abt. "Großdeutschland", 13.7.44. *Ten pat*, d. 90, p. 76.

ries krantą ir prisijungę prie čia esančių vokiečių padalinių²¹¹. Daugiausia nuostolių vokiečiai patyrė du kartus bandydami forsuoti upę ir susidūrę su lenkų partizanais Kriaučiūnų apylinkėse. Vokiečių kareivių prisiminimai apie išsiveržimą yra ištis žiaurūs²¹². Tačiau, nepaisant to, daugiau nei 2000 vokiečių kareivių išgyveno ir ištrūko iš mirties nagų.

Rumšiškėse sutelkti ir 6-osios tankų divizijos vadovaujami vokiečių daliniai iš ryto pajudėjo Kauno–Vilniaus plentu ir vidurdienį pasiekė Vievio apylinkes, ten netikėtai užklupo mūšio nesitikėjusias sovietų 5-osios armijos pajėgas ir jas išsklaidė, o netrukus ties Rykantais susijungė su Tolsdorfo grupės daliniais²¹³. Jie gavo nurodymą vėliausiai 1.00 val. apsisukti ir judėti Kauno kryptimi²¹⁴. Vokiečių aviacijos parama apsuptiems daliniams išsilaikyti ir nuo Kauno prasiveržusiai kovos grupei turėjo lemiamą reikšmę. Kaune išvaduotos Vilniaus įgulos jau laukė maistas, uniformos ir visa kita, kas būtina²¹⁵. Jų sutikimą Kaune aprašė ir lietuviška spauda²¹⁶. Vilniaus įgulos vadas gen. mjr. R. Stahelis ir plk. lt. T. Tolsdorfas už pasižymėjimą kovose dėl Vilniaus buvo apdovanoti Riterio kryžiumi su ažuolo lapais ir kardais, o plk. lt. T. Tolsdorfas gavo ir „Vilniaus liūto“ pravarde²¹⁷ (5, 6 pav). Šių sumanių vadų dėka vokiečių daliniai net 5 dienas atsilaikė ir sukaustė visokeriopai stipresnes bei gausesnes sovietų pajėgas. Vilnius tapo reta išimtimi, kai A. Hitlerio įtvirtinta miestų-tvirtovių koncepcija iš esmės pasitvirtino. Vilniaus atveju, penkias dienas sulaikius gausias sovietų pajėgas, vokiečių daliniai Kauno apylinkėse turėjo daugiau laiko pasiruošti ir susitelkti, o iš apsupties sėkmingai išsiveržusi Vilniaus įgula vainikavo efektyviai įvykdytą miesto gynybą ir priešų pajėgų užlaikymą.

Ši įspūdinga, sėkmingai atlikta vokiečių operacija, sovietų fronto užnugaryje gelbstint apsupto Vilniaus įgulą, paliko sovietų karinę vadovybę be žado. Ji negalėjo pripažinti, kad apsuptas priešas ištrūko iš nagų. Todėl net ir dalinių kovų žurnaluose pateikiama sufabrikuota istorijos versija, iš-

²¹¹ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 13.7.44. *Ten pat*, d. 86, p. 221.

²¹² Šironas, G. *Liepsnojančis Vilnius: liudininkų prisiminimai*, p. 97–110.

²¹³ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 13.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 221.

²¹⁴ U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 13.7.44. *Ten pat*, p. 218.

²¹⁵ U. des Armeeintendanten des PzAOK 3. *Ten pat*, d. 91, l. 9.

²¹⁶ Ateitis, Nr. 158 (461), 1944, liepos 16, p. 1.

²¹⁷ Sutkus, D. 1944-ųjų liepa: „Vilniaus katilas“. *Karys*, 2013, Nr. 7, p. 7.

kraipant faktus ir nuslepiant apmaudų pralaimėjimą. 5-osios armijos kovų žurnale teigiama, kad 600 vokiečių pavyko prasiveržti į vakarus nuo Vilniaus, tačiau ši grupė netrukus buvo sunaikinta²¹⁸. Išsiveržimo faktą nutyli arba iškraipo ir vėlesnė sovietinė istoriografija. Vilniaus užėmimas truko net trims dienomis ilgiau nei planuota. Šimtatūkstantinei sovietų armijai beveik savaitę priešinosi apsupta ir iš pakrikusių dalinių sulipdyta vos 8 tūkst. vokiečių karių įgula. Užėmę miestą sovietų kariai paskelbė, kad nukauta 7 tūkst. vokiečių ir dar 5,2 tūkst. hitlerininkų paimta į nelaisvę. Šalia paminimas ir ypač gausus karo grobis, paimti trofėjiniai ginklai ir net 28 tankai²¹⁹. Šioje vietoje reikėtų pažymėti, kad Vilnių gynę vokiečių daliniai tankų neturėjo, o realūs vokiečių nuostoliai galėjo siekti apie 5,5 tūkst. karių, iš kurių apie 2,5 tūkst. žuvo ir apie 3 tūkst. pateko į nelaisvę²²⁰.

Didelė dalis žuvusių vokiečių karių palaidoti Vingio parko karių kapinėse, bet archeologinių tyrimų bei statybų metu vis atrandama naujų, dar nežinomų karių kapaviečių²²¹. Vilniuje žuvusių sovietų karių nuostoliai apskaičiuoti sunkiau, tačiau turint omenyje, jog jie buvo šturmuojanti pusė, raudonarmiečių taip pat turėjo žūti bent keli tūkstančiai. Žuvę sovietų kariai buvo palaidoti Antakalnio kapinėse.

Taigi, Vilniaus užėmimas žymėjo pirmojo karo etapo Lietuvoje pabaigą. Per pirmąją karo veiksmų savaitę Lietuvoje sovietų kariuomenė užėmė per 21 proc. šalies teritorijos (1 priedas). Tačiau tą pačią savaitę vokiečiai pietų ir vidurio Lietuvoje sugebėjo sutelkti savo dalinius ir sukurti beveik vientisą fronto liniją. Pietų ir vidurio Lietuvoje sovietiškas *blickrygas* ėjo į pabaigą, kas indikavo, jog netrukus ir vėl prasidės kruvinos pozicinės kautynės. Sovietų daliniai taip pat buvo išvarginti, jiems reikėjo laiko persiorganizuoti ir pritraukti ištįsusias aprūpinimo grandines. Pagrindiniai kovos teatrai persikels ant Nemuno krantų, į Kaišiadorių, Veprių, Anykščių apylinkes. Tačiau silpniausia vieta vokiečių fronte išliko vis dar atvira Baltijos skylė tarp „Centro“ ir „Šiaurės“ armijų grupių, kur sovietiškas *blickrygas* dar tik įgavo pagreitį.

²¹⁸ ЦАМО, ф. 241, оп. 2593, д. 513, л. 371.

²¹⁹ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, д. 332, л. 35.

²²⁰ Stravinskienė, V. Mūšiai dėl Vilniaus: 1944 m. liepos 6–13 d. *Karo archyvas*, 2023, t. 38, p. 180.

²²¹ Katalynas, K., Vitkūnas, M. Karių kapai Vilniuje, rasti archeologinių tyrimų metu. *Karo archyvas*, 2013, t. 28, p. 345–428.

3 pav. Iš katilo išsiveržusi Vilniaus įgula (<https://www.ebay.de/>)

4 pav. Vokiškas identifikacinis žetonas, priklausęs Vilniaus įgulos kariui, rastas išsiveržimo iš Vilniaus katilo vietoje Grigiškių apylinkėse (Autoriaus rinkinys)

5 pav. Vilniaus igulos vadas
gen. mjr. R. Stahelis (Rudiger,
F. W. A. *Das SS-Fallschirmjägerbataillon*
500/600 und die Kämpfe im Baltikum:
Kampfauftrag Bewährung, Band 2,
Riesa, 2014, p. 289)

6 pav. „Vilniaus liūtas“
plk. ltn. T. Tolsdorfas (Rudiger, F. W. A.
Das SS-Fallschirmjägerbataillon
500/600 und die Kämpfe im Baltikum:
Kampfauftrag Bewährung, Band 2,
Riesa, 2014, p. 290)

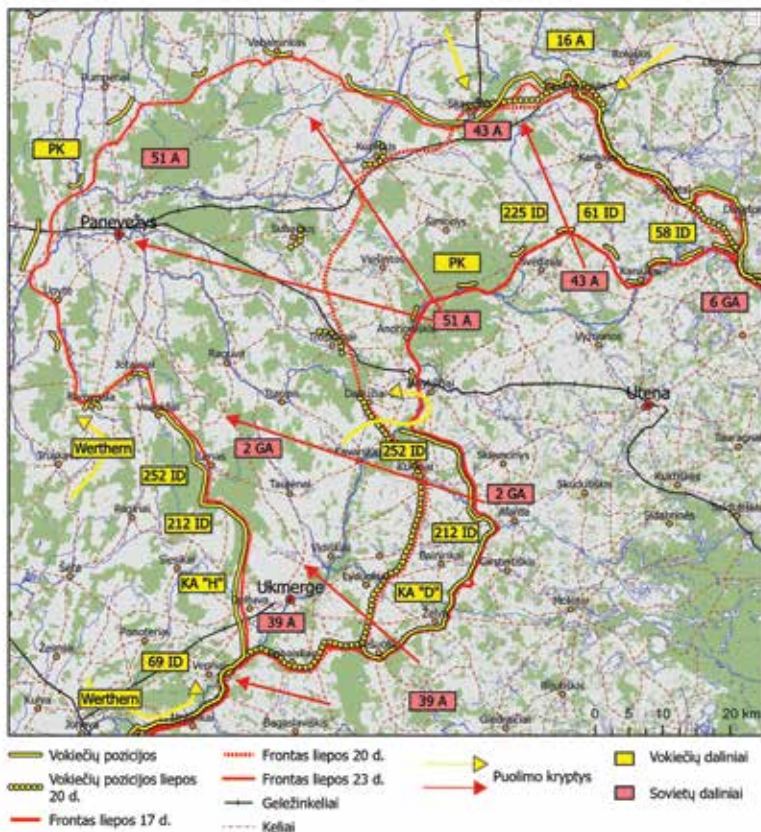
2.3. Šiaulių puolamoji operacija, II etapas (liepos 14–27 d.)

2.3.1. Panevėžio kryptis (liepos 14–23 d.)

Pergale pasibaigus Vilniaus puolamajai operacijai Raudonosios armijos kariniai daliniai pradėjo persigrupavimą. Vienas pagrindinių tolesnės puolimo eigos pokyčių buvo vyriausiosios kariuomenės vadovybės liepos 14 d. direktyva, pagal kurią 1-asis Pabaltijo frontas buvo nukreiptas Šiaulių kryptimi, o ne į Kauną, todėl Panevėžio kryptimi iš rezervo buvo mestos 51-oji ir gvardijos 2-oji armijos²²². Savo ruožtu 39-oji armija su jos užimtu fronto sektoriumi liepos 15 d. buvo perduota 3-iajam Baltarusijos frontui²²³, o 1-ajam Pabaltijo frontui liepos 14 d. mainais duotas 3-iasis

²²² Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 15.

²²³ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. ЦАМО, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 40.

4 žemėlapis. Sovietų pajėgų puolimas Panevėžio kryptimi liepos 17–23 d.
Nubraižyta autoriaus pagal: ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86; ф. 241, оп. 2593, д. 332; ф. 235, оп. 2074, д. 848.

gvardijos mechanizuotasis korpusas²²⁴. Taigi, sovietų pajėgos susitelkė ir pasirengė smūgiui šiaurės Lietuvoje. Pagrindine smūgio varomąja jėga turėjo tapti įvestas 3-iasis gvardijos mechanizuotasis korpusas, kuris kartu su kitomis fronto armijomis liepos 19 d. turėjo pajudėti į puolimą Kavarsko ir Ramygalos kryptimis bei manevru iš pietų užimti Panevėžį. Toliau sovietų tankai turėjo pulti Šiaulių link ir užimti miestą iš šiaurės išlaikyti

²²⁴ Ten pat, л. 37.

jį, iki atvyks pėstininkų divizijos²²⁵. Taigi, sovietų karinės vadovybės planai buvo dideli ir toli siekiantys, nes antrasis sovietų ešelonas, laikytas fronto rezerve, buvo pakankamai pajėgus, kad pasiektų iškeltus tikslus.

Vokiečių vadovybė vis dar iki galo nesuvokė Baltijos skylės grėsmės. Feldmaršalas V. Modelis prioritetu laikė vientisos fronto linijos ties Kaunu sukūrimą ir spragos tarp IX korpuso ir Nemuno užkimšimą. Baltijos skylės problema atsidūrė trečioje vietoje ir tikėtasi, jog su ja sugebės susidoroti armijų grupės „Šiaurė“ dešinysis sparnas²²⁶. Toks vokiečių vadovybės situacijos suvokimas rodė, jog ji klaidingai įvertino telkiamas ir iš rezervų permetamas sovietų pajėgas ir nesugebėjo numatyti priešo išsikeltų puolimo tikslų. Šioje vietoje dar būtų galima paminėti ir A. Hitlerio naiivų ketinimą Kaune sutelkti visą tankų armiją (6-oji tankų divizija, *Waffen SS Totenkopf* ir *Wiking* tankų divizijos, Hermano Gėringo parašiutininkų divizija). A. Hitleris tikėjosi, jog veržliu puolimu šiaurės rytų ir pietryčių kryptimis nuo Kauno būtų galima užkardyti spragas abiejuose 3-iosios tankų armijos sparnuose ir stabilizuoti frontą. O kiti generolai suvokė, kad šis planas fiziškai neįgyvendinamas ir vietoje puolimo siūlė susitelkti į gynybos linijos įrengimą į rytus nuo Rytprūsių sienos²²⁷. Tačiau viską galiausiai lėmė galutinis A. Hitlerio sprendimas. Tąkart A. Hitleris atmetė idėją atitraukti armijų grupę „Šiaurė“ ir įsakė pastarajai laikyti savo pozicijas, o Baltijos skylės klausimą tikėtasi išspręsti pasitelkus fronte atsilaisvinusias vokiečių tankų divizijas²²⁸. Tačiau omenyje turėtos vokiečių tankų divizijos, kaip ir buvo galima numatyti, Lietuvos nepasiekė. Iš Rumunijos pajudėjusi ir prie 3-iosios tankų armijos prisijungti turėjusi 24-oji tankų divizija savo kelionę baigė šiaurės Ukrainoje, kur turėjo stabdyti prasidėjusį naują sovietų kariuomenės puolimą, o reorganizuota 19-oji tankų divizija, užuot panaudojus Lietuvoje, buvo mesta stabdyti sovietų dalinių pralaužose Suvalkų apylinkėse²²⁹. Taigi, A. Hitlerio ir vokiečių generaliteto nuomonių ir situacijos vertinimo išsiskyrimas, savo pajėgumų pervertinimas ir klaidingas priešo tikslų suvokimas tikrai neprisidėjo prie situacijos rytų fronte pagerinimo.

²²⁵ Ten pat, л. 38.

²²⁶ Hinze, R. *Das Ostfront-drama*, p. 123–124.

²²⁷ Ten pat, p. 125.

²²⁸ Ten pat, p. 152.

²²⁹ Ten pat, p. 254.

Grįžtant prie Panevėžio krypties pažymėtina, kad apie 90 km ruože tarp Antalieptės, Svėdasų, Anykščių ir Želvos sovietų 1-asis Pabaltijo frontas pradėjo telkti tris armijas. Šiauriausias sektorius buvo patikėtas 43-iajai armijai, kuri turėjo persikelti į dešinįjį Šventosios krantą ir pulti Svėdasų, o vėliau Biržų kryptimi. Piečiau nuo jos liepos 18 d. buvo įvesta 51-oji armija²³⁰, perėmusi Anykščių sektorių, kad toliau galėtų veržtis Troškūnų ir Panevėžio kryptimi. Jos kairiajame sparne buvo 2-oji gvardijos armija, kausčiusi vokiečių pajėgas tarp Ukmergės ir Anykščių. Šių trijų armijų grupės dešinįjį sparną saugojo 6-oji gvardijos armija, laikiusi frontą prieš vokiečių 16-osios armijos pietinį sparną Visagino, Salako ir Antalieptės linijoje. O 3-iajam Baltarusijos frontui perduota 39-oji armija dengė 1-ojo Pabaltijo fronto kairįjį sparną ir kaustė vokiečių pajėgas į pietryčius nuo Ukmergės. Prieš minėtas tris sovietų armijas ir gvardijos mechanizuotąją korpusą stovėjo vos kelios mūsų išsekintos vokiečių divizijos. 43-iajai armijai kelią pastoti bandė 16-ajai armijai priklausančios 225-oji, 61-oji ir 58-oji pėstininkų divizijos, tuo metu prieš 51-ąją armiją Anykščių apylinkėse buvo pastatyta tik 252-oji, o prieš 2-ąją gvardijos armiją – 112-oji I. D. Sovietų pajėgų persvara buvo akivaizdi ir triuškinanti. Nepaisant to, vokiečių daliniai buvo užėmę gynybos pozicijas ir pasiryžę priešintis.

Sovietų kariuomenei norint veržtis Panevėžio kryptimi, Anykščiai buvo kertinis taškas, kuriame ne tik kirtosi aprūpinimo keliai, bet ir buvo svarbus tiltas per Šventąją. 252-oji I. D. liepos 14 d. gynėsi aršiose kautynėse 10–15 km į pietryčius nuo Anykščių, tačiau pačiame mieste lyje gynybos organizuoti nespėjo ir sovietų kariai jau apie pietus užėmė Anykščius. Vokiečių vadovybė, suprasdama šio miestelio svarbą, nutarė iš Ukmergės apylinkių į Anykščius permesti *Wertherno* brigadą²³¹, ir ji jau kitos dienos rytą pasiekė savo paskirties vietą ir įnirtingo šturmo metu Anykščius atsiėmė²³². 43-ioji sovietų armija, teisindama savo pralaimėjimą, nurodė, jog nesėkmingai gynusi Anykščius nukovė net 1000 vokiečių karių²³³. Šis skaičius gerokai prasilenkia su realybe ir aiškiai rodo sovietų

²³⁰ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. ЦАМО, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 43.

²³¹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 14.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 209.

²³² U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 15.7.44. *Ten pat*, л. 205.

²³³ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. *Ten pat*, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 40.

norą pateisinti savo pralaimėjimą menkoms vokiečių pajėgoms. Tačiau vokiečių sėkmė ilgai netruko, naktį iš liepos 15 į 16 d. mūšių išvarginta *Wertherno* brigada buvo atitraukta persigrupuoti į Ukmergės apylinkes²³⁴, o vieni palikti 252-osios I. D. daliniai Anykščių apginti nebegalėjo ir dieną, spaudžiami raudonarmiečių, buvo priversti trauktis iki naujos gynybos linijos, kuri turėjo driektis nuo Dabužių miško iki Gėliogalių (30 km)²³⁵. Į šiaurę nuo Anykščių susidarė praktiškai neginama spraga, kurioje liko tik Panevėžio komendantūrai priklausantys menki patruliai, kurie dar liepos 16 d. buvo atstumti iki Šimonių²³⁶.

Užėmę Anykščius, sovietų kariai pamažu judėjo į priekį. Jau liepos 17 d. Panevėžio komendantūros patruliai buvo priversti atsitraukti iki Kupiškio ir Troškūnų²³⁷. Raudonarmiečiai taip pat buvo greitesni nei 252-oji I. D. ir pralaužė frontą į pietryčius nuo Anykščių tarp Puntuko ir Nevėžos ežero, kur vokiečiai buvo priversti kontratakuoti naudodamiesi rezerve turimais šturmo pabūklais ir galiausiai sugebėjo sustabdyti fronto griūtį²³⁸. 252-osios I. D. veiksmai buvo paminėti net liepos 18 d. *Vermachto* pranešime²³⁹. Vokiečiams kritiškai trūkstam pajėgų, į fronto ruožą tarp Viešintų, Troškūnų ir Dabužių svarstyta pasiųsti prie Ukmergės aprūpintą ir perorganizuotą *Wertherno* brigadą²⁴⁰. Tačiau šio sumanymo įgyvendinti nepavyko, nes *Wertherno* brigada turėjo greitai stabdyti tarp Jonavos ir Ukmergės Šventąją forsuojančias sovietų pajėgas.

Viešintų–Dabužių ruože vokiečių pajėgos buvo juokingai menkos. Traupį gynė vos 41 vokiečių kareivis, Troškūnus – 31 vokietis ir lietuvių

²³⁴ U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 15.7.44. *Ten pat*, f. 500, op. 12466, d. 86, l. 199.

²³⁵ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 16.7.44. *Ten pat*, l. 193.

²³⁶ U. Ia A. PzAOK3. Feldkdr. Ponewisch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 16.7.44. *Ten pat*, l. 187.

²³⁷ U. Ia A. PzAOK3. Feldkdr. Ponewisch Ia-Orientierung an PzAOK3, 17.7.44. *Ten pat*, l. 175.

²³⁸ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 17.7.44. *Ten pat*, l. 182.

²³⁹ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 18.7.44. *Ten pat*, l. 163.

²⁴⁰ U. Ia A. PzAOK3. pz. Gren. Brig. v. Werthern Ia-Zwischenmeldung, 17.7.44. *Ten pat*, l. 181.

geležinkelio sargyba, Viešintas – 25 kariai ir t. t.²⁴¹ Tai tik patvirtina, kad vokiečių pajėgos šiame fronto bare buvo simbolinės ir negalėjo sustabdyti sovietų kariuomenės atakos smaigalio, nukreipto Panevėžio kryptimi. Vokiečius gelbėjo tik tai, kad priešui reikėjo keletą dienų savo pajėgoms pritraukti ir tolesniam puolimui pasiruošti.

Raudonarmiečių numatytas puolimas viena diena vėlavo ir prasidėjo liepos 20 d. Puolimo išvakarėse liepos 19 d. prie 43-iosios armijos buvo prijungta 16-oji lietuviškoji divizija. Taip pat prie fronto pritrauktas ir 3-iasis gvardijos mechanizuotasis korpusas²⁴². Rokiškio ir Pandėlio kryptimi puolantys 43-iosios armijos daliniai įveikė vokiečių pasipriešinimą ir netrukus sovietų 60-asis šaulių korpusas kirto Šiaulių–Daugpilio geležinkelio liniją²⁴³. Į šiaurę nuo Anykščių puolantis 51-osios armijos 10-asis šaulių korpusas išvaikė silpnas vokiečių sargybas²⁴⁴ ir pasiekė Kupiškio prieigas, čia ties Kuosėnais perkirto vokiečiams svarbią geležinkelio liniją Panevėžys–Daugpilis²⁴⁵. Vokiečiai dar bandė taisyti padėtį ir Skapiškyje geležinkeliu atvykusi išsilaipino dalis 202-osios šturmo pabūklų brigados, bet jos pastangos atblokuoti geležinkelio liniją buvo bergždžios²⁴⁶. Tuo metu 2-osios gvardijos armijos puolimo smaigalys buvo nukreiptas į pietryčius nuo Anykščių – Kavarsko link. Ties Kurkliais vokiečių linijas pralaužę sovietų daliniai vakare pasiekė Kavarsko prieigas²⁴⁷, todėl 252-osios I. D. daliniai pradėjo trauktis į vakarinį Šventosios krantą²⁴⁸. Jau kitos dienos rytą priešakiniai sovietų 63-iojo šaulių korpuso daliniai su 417-ąja ir 267-ąja šaulių divizijomis užėmė Kupiškį, Subačių ir priartėjo per 6 km prie Panevėžio²⁴⁹, o paskui sekusios pajėgos išmušė vokiečių

²⁴¹ U. Ia A. PzAOK3. Feldkdr. Ponewisch Ia-Orientierung an PzAOK3, 18.7.44. *Ten pat*, л. 166.

²⁴² Журнал боевых действий 1 ПрибФ. *Ten pat*, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 46.

²⁴³ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 17.

²⁴⁴ U. Ia A. PzAOK3. Feldkdr. Ponewisch Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 20.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 146.

²⁴⁵ U. Ia A. PzAOK3. Feldkdr. Ponewisch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 20.7.44. *Ten pat*, л. 142.

²⁴⁶ *Ten pat*, л. 146.

²⁴⁷ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Nachmeldung an PzAOK3, 20.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 142.

²⁴⁸ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 21.7.44. *Ten pat*, л. 137.

²⁴⁹ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 15.

sargybas iš Troškūnų²⁵⁰ (jų likučiai pasitraukė į Traupį)²⁵¹. Panevėžio užėmimas liepos 22 d. buvo neišvengiamas. Tai supratęs Panevėžio komentantas plk. Winteris sutelkė Panevėžyje esančias pakrikusias vokiečių pajėgas ir paliko miestą be kovos. Vokiečiai atsitraukė 15 km į vakarus nuo miesto ir užėmė gynybos pozicijas vakariniame Šuojos krante²⁵². Tiesa, sovietų kariuomenės kovų žurnaluose nurodoma, jog gatvės kovos dėl Panevėžio truko net 6 valandas²⁵³. Nežinia, su kuo raudonarmiečiai taip ilgai kovėsi, nes miestas buvo paliktas neginamas ir su nespėjais iškraustyti pilnais gėrybių sandėliais. Panevėžio praradimas buvo labai skaudus smūgis vokiečių logistikai. Būtent per Panevėžį 3-ioji tankų armija buvo aprūpinama iš armijų grupės „Šiaurė“ sandėlių. Taigi, šio miesto praradimas dar labiau sutrikdė ir taip sunkiai veikiančią vokiečių dalinių aprūpinimo sistemą.

Sovietų pajėgos vien Panevėžiu neapsiribojo. Stiprus puolimas buvo surengtas ir į pietryčius nuo miesto. 252-ajai I. D. nepavyko tarp Traupio ir Kavarsko suformuoti gynybos linijos, nes sovietų 2-oji gvardijos armija šiame ruože liepos 22 d. frontą pralaužė bent keliose vietose ir užėmė Raguvą²⁵⁴. Išsekusi vokiečių divizija, spaudžiama nepalyginti stipresnių priešo pajėgų, nesant didesnių gamtinių kliūčių, sustabdyti puolimo negalėjo. Vokiečių daliniai buvo stumiami Taujėnų ir Ukmergės kryptimi. Atskirai galima paminėti vokiečių mėginimą stabilizuoti frontą į pietus nuo Panevėžio ir susirėmimą prie Ramygalos. Platus fronto ruožas į pietus nuo Panevėžio atiteko vos vienam vokiečių 62-ajam pionierių batalionui²⁵⁵. Jam į pagalbą buvo atvesta *Wertherno* brigada, kuri pradėjo kontrpuolimą ir jo metu su *Liuftvafės* pagalba sumušė sovietų pajėgas –

²⁵⁰ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 21.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 135.

²⁵¹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 21.7.44. *Ten pat*, л. 132.

²⁵² U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Morgenmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 23.7.44. *Ten pat*, л. 113.

²⁵³ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. *Ten pat*, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 50.

²⁵⁴ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Morgenmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 22.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 125.

²⁵⁵ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 23.7.44. *Ten pat*, л. 113.

puolimo smaigalį į šiaurę nuo Ramygalos²⁵⁶. Šiame fronto ruože vokiečiai sugebėjo sutelkti net daugiau nei 50 šarvuotosios technikos vienetų²⁵⁷. Apskritai tai jau buvo šioks toks šarvinis kumštis, galintis pasiekti apčiuopiamų rezultatų. Tačiau raudonarmiečių sustabdymas viename taške negalėjo pakeisti bendros puolimo eigos. Puolimo metu tik spragą tarp „Šiaurės“ ir „Centro“ armijų grupių praplėtusiems priešams atsivėrė kelias į Šiaulius – vokiečiams strategiškai svarbų miestą. Šiaulius nuo Panevėžio skyrė 70 kilometrų. Raudonajai armijai prireiks kelių dienų šiam atstumui įveikti, o kelio jiems pastoti nebuvo kam.

Trumpai derėtų paminėti karo veiksmus dešiniajame 1-ojo Pabaltijo fronto sparne – Zarasų apylinkėse. Čia nuo 6-osios sovietų armijos gynėsi pietinis 16-osios vokiečių armijos sparnas. Šiame sektoriuje kovos linija ėjo per gerai ginamas pozicijas ežeringame ir miškingame krašte. Iki liepos 17 d. vokiečiai net buvo perėmę iniciatyvą, kontratakėmis vis atstumdami sovietų pajėgas²⁵⁸. Liepos 17 d. raudonarmiečiai pradėjo po kelis kilometrus per dieną judėti į priekį, tačiau didesnio proveržio nepasiekė. Svarbiausias objektas judant šia kryptimi buvo Daugpilio miestas, nuo kurio likimo priklausė visa įvykių raida. Liepos 27 d. po sunkių kautynių 2-asis Baltijos frontas Daugpilį užėmė. Tai privertė vokiečius apleisti ir Zarasų apylinkes. Jau liepos 29 d. sovietų kariai užėmė Zarasus²⁵⁹, o iki mėnesio pabaigos, spausdama besitraukiančius vokiečius, 6-oji sovietų gvardijos armija kartu su 23-uoju gvardijos korpusu užėmė Turmantą, Obelius, Degučius ir nustūmė vokiečius į Latvijos teritoriją²⁶⁰. Didesnių problemų jiems kėlė Skapiškio apylinkėse įsitvirtinę vokiečių 16-osios armijos daliniai. 43-iajai armijai buvo nurodyta liepos 27 d. rytą pradėti puolimą šia kryptimi. Prie puolimo vėliau turėjo prisijungti ir Zarasų apylinkes užėmę 6-osios gvardijos armijos daliniai²⁶¹. Puolimo metu sovietų kariuomenei pavyko apeiti Skapiškį ir užėmus Tvirus vokiečiai liko beveik atkirsti ir iš šiaurės²⁶².

²⁵⁶ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 23.7.44. *Ten pat*, л. 106.

²⁵⁷ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 23.7.44. *Ten pat*, л. 104.

²⁵⁸ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. *Ten pat*, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 38, 39, 41.

²⁵⁹ *Ten pat*, л. 72.

²⁶⁰ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 18.

²⁶¹ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. ЦАМО, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 63.

²⁶² *Ten pat*, л. 66.

2.3.2. *Ukmergės kryptis (liepos 14–23 d.)*

Pasibaigus mūšiui dėl Vilniaus ir Šmido grupei atsitraukus iki Pabaisko apylinkių, vokiečiams galiausiai pavyko apsaugoti IX korpuso dešinįjį sparną, kurio kaimynu tapo iš Latvijos įvestas XXVI korpusas. Sukurta vientisa fronto linija leido gintis žymiai atkakliau ir tvirčiau. Tai ypač pasijuto, kai sovietų kariai be didesnio vargo plėtė savo pleištą Panevėžio kryptimi, tačiau tuo pat metu į rytus nuo Ukmergės buvo pristabdyti ilgėliau.

Vidurinį IX korpuso sektorių gynė 212-oji I. D., o dešinįjį sparną – korpuso dalinys D. Praradę Molėtus, šie daliniai atsitraukė iki linijos Laičiai–Želva–Šešuoliai–Pabaiskas (40 km). Vokiečių rezervą sudarė 232-oji šturmo pabūklų brigada, turinti 22 kovai paruoštus savaeigius šturmo pabūklus²⁶³. Korpuso moralei pakelti iš sandėlių buvo paskirta net 22 tūkst. porcijų šokolado²⁶⁴! Pirmą kartą nuo sovietų įžengimo į Lietuvą vokiečiams pavyko sustabdyti frontą ilgesniame ruože bent keletui dienų. Liepos 14–19 d. minėti vokiečių daliniai sėkmingai gynėsi ir nevengė lokaliai kontratakuoti. Prie šios sėkmės nemažai prisidėjo artilerija. Stabilizavus frontą ir gavus aprūpinimą vokiečių artilerija tapo labai efektyviu ginklu. Vokiečių artileristai smūgiavo Raudonosios armijos santalkoms Tumponyse²⁶⁵, Aklušėje²⁶⁶, Laukėnuose, Pabaisko apylinkėse²⁶⁷, Dvareliškėse²⁶⁸ ir kt. Karščiausias taškas 212-osios I. D. ruože buvo kairysis sparnas, kur liepos 18 d. ties Užunvėžiais prasiveržusius 2-osios gvardijos dalinius pavyko sustabdyti tik pasitelkus šurmo pabūklų rezervą. Tuo metu korpuso dalinys D (nuo liepos 19 d. jį pakeitė dalinys H, o dalinys D buvo persiūstas į Kaucho frontą ir sujungtas su *Tolsdorfo* grupės daliniais ir vokiečių parašiuoti-

²⁶³ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 16.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 186.

²⁶⁴ U. des Armeeintendanten des PzAOK 3. *Ten pat*, д. 91, л. 9.

²⁶⁵ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 14.7.44. *Ten pat*, д. 86, л. 213.

²⁶⁶ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 17.7.44. *Ten pat*, л. 182.

²⁶⁷ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 15.7.44. *Ten pat*, л. 200.

²⁶⁸ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 18.7.44. *Ten pat*, л. 168.

ninkais) daugiausia kovojo dėl Šešuolių kontrolės²⁶⁹.

Nusistovėjusią padėtį pakeitė liepos 19 d. iš 3-iosios tankų armijos vadovybės gautas nurodymas atitraukti visą gynybos liniją į vakarus, kad būtų sutrumpintas frontas ir atlaisvinti rezervai. Buvo numatyta nauja gynybos linija – šiaurės vakarai nuo Šešuolių–rytai nuo Žemaitkiemio–Kurkliai²⁷⁰. Tačiau jau minėtas liepos 20 d. prasidėjęs sovietų puolimas palietė ne tik kairiąjį IX korpuso sparną. Pagrindiniai sovietų puolimo smagaliai buvo nukreipti palei Utenos–Ukmergės plentą²⁷¹ ir į šiaurės vakarus nuo Šešuolių²⁷². Pirmąsias dvi prasidėjusio puolimo dienas rezervus pasitelkusios vokiečių pajėgos atsilaukė, tačiau liepos 22 d. raudonarmiečiai keliose vietose pralaužė frontą ir privertė vokiečius trauktis. Liepos 22 d. prieš 212-ąją I. D. sovietai metė į frontą atvestą 24-ąją grenadierių šaulių diviziją²⁷³, kuri padarė gilią pra-

7 pav. Liepos 16 d. prie Balninkų žuvusio vokiečių kario mirties kortelė (Autoriaus rinkinys)

²⁶⁹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 18.7.44. *Ten pat*, p. 168.

²⁷⁰ U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 19.7.44. *Ten pat*, p. 151.

²⁷¹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 22.7.44. *Ten pat*, p. 125.

²⁷² U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 21.7.44. *Ten pat*, p. 135.

²⁷³ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Nachtrag zur Morgenmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 22.7.44. *Ten pat*, p. 125.

8 pav. Liepos 22 d. prie Ukmergės žuvusio vokiečių kario mirties kortelė (Autoriaus rinkinys)

laužą ir privertė vokiečius atsi-traukti į kitą Šventosios krantą, todėl buvo prarastas ryšys su šiauriau besikaunancia 252-ąja I. D.²⁷⁴, ir vokiečių padėtis tapo kritinė. Sovietų 39-osios armijos daliniams taip pat prasiveržti pa-vyko ir dešiniajame IX korpuso sparne – ties Rimeisiais, kur vo-kiečiai suskubo mesti rezerve lai-kytą 95-osios divizijos dalį²⁷⁵.

Liepos 23 d. žymėjo Ukmer-gės fronto griūtį. Sovietų pajėgos sėkmingai išnaudojo praėjusią dieną padarytas pralaužas fronte ir jas pagilino. 212-oji I. D. ne-spėjo suformuoti naujos gynybos linijos ir buvo priversta trauk-tis²⁷⁶. Visa tai pasibaigė įsakymu visam IX korpusui atsitraukti iki linijos Truskava–Pagiriai–Siesi-kai–Deltuva²⁷⁷. Frontas į vakarus pasitraukė dar nuo kelių iki kelio-likos kilometrų, o Ukmergė, kaip ir Panevėžys, su visais nespėtais iškraustyti sandėliais buvo ati-duota be kovos. Ukmergę užėmė sovietų 2-oji gvardijos armija²⁷⁸.

²⁷⁴ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 22.7.44. *Ten pat*, л. 123.

²⁷⁵ U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 21.7.44. *Ten pat*, л. 126.

²⁷⁶ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 23.7.44. *Ten pat*, л. 112.

²⁷⁷ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 23.7.44. *Ten pat*, л. 103.

²⁷⁸ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. *Ten pat*, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 54.

2.3.3. Sovietų kariuomenės mėginimai forsuoti Šventąją tarp Ukmergės ir Jonavos

Vienos intensyviausių kautynių trečiąją liepos savaitę virė ant Šventosios krantų tarp Ukmergės ir Jonavos. Sovietų 39-oji armija daug kartų mėgino forsuoti Šventąją ties Upninkėliais, Užupėmis, o kautynių intensyvumas savo apogėjų pasiekė ties Vepriais. Vokiečiai, sutelkę paskutinius rezervus, intensyviai kontratakavo sovietų prietilčius šiauriniame Šventosios krante ir neleido jiems išsiplėsti. Galutinę sovietų pajėgų sėkmę lėmė pasiektas proveržis prie Ukmergės, dėl to vokiečiai buvo priversti išskaidyti savo pajėgas ir galiausiai nustumti vakarų kryptimi.

Taigi, užėmę Vilnių sovietų daliniai toliau stūmėsi Kauno kryptimi. Dešiniuoju Neries krantu, Šventosios upės link, judėjo 39-oji armija. Jos priešaky buvo ką tik atvykusio vokiečių XXVI korpuso kairysis sparnas, kuriame kovėsi 69-oji I. D. Pirmieji vokiečių daliniai jau buvo spėję pasiekti liniją tarp Pabaisko ir Gelvonų²⁷⁹. Liepos 14–15 d. šiose apylinkėse vyko nedidelių abiejų pusių priešakinių žvalgybos dalinių susidūrimų²⁸⁰, tačiau liepos 16 d. sovietai pritraukė rimtesnes pajėgas ir pradėjo tankų remiamą puolimą į šiaurę nuo Gelvonų²⁸¹. Vokiečiams nepavyko jų atremti ir sovietų tankams prasiveržus į užnugarį buvo duotas įsakymas vokiečių daliniams atsitraukti iki prietilčio pozicijų prie Veprių²⁸². Į dešinį Šventosios krantą vokiečių pajėgos buvo nustumtos ir Upninkų apylinkėse²⁸³.

Artimiausiomis dienomis sovietų kariai dėjo visas pastangas, bandydami sunaikinti vokiečių prietilčio pozicijas ties Paupliais ir forsuoti Šventąją ties Kazlyne, Užupėmis ir Upninkėliais. Liepos 17 d. vokiečiai į Pauplius įvedė 277-ąją šturmo pabūklų brigadą, kuri kontrpuolimo metu

²⁷⁹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 14.7.44. *Tam že, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 210.*

²⁸⁰ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 15.7.44. *ЦАМО. Ten pat, л. 205.*

²⁸¹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 16.7.44. *Ten pat, л. 195.*

²⁸² U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 16.7.44. *Ten pat, л. 190.*

²⁸³ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 16.7.44. *Ten pat, л. 195.*

sunaikino 8 vokiečių linijas pralaužusius sovietų tankus²⁸⁴. Tačiau ir vokiečių nuostoliai buvo nemaži – dienos metu buvo sužeisti arba žuvo beveik 90 vokiečių karių²⁸⁵. Sovietų kariai, pamatę, kad tiesioginiu šturmu vokiečių lengvai neišmuš, nusprendė juos apeiti. Liepos 18 d. 39-osios armijos daliniai bandė forsuoti Šventąją keturiose vietose – į rytus nuo Veprių, ties Dubiais, Upninkais ir Upninkėliais. Ties Vepriais bataliono dydžio sovietų pajėgos buvo sustabdytos kietos vokiečių gynybos ir artilerijos ugnies²⁸⁶. Taip pat žlugo puolimas ties Dubiais, tačiau ties Upninkais raudonarmiečiams pavyko kirtus Šventąją užimti Užupių kaimą²⁸⁷. Analogiškas placdarmas buvo įrengtas ir ties Upninkėliais. Tokia įvykių eiga pakeitė vokiečių planus permesti *Wertherno* brigadą į Anykščių sektorių ir jai buvo pavesta sunaikinti sovietų pajėgas šiauriniame Šventosios krante. Brigada turėjo 6 *Panzer IV* tankus ir 3 šturmo pabūklus²⁸⁸. Šie ginklai turėjo labai didelę reikšmę kovojant su upę kertančiais ir sunkesnės technikos neturinčiais sovietų lengvaisiais pėstininkais. Dar tos pačios dienos vakarą *Wertherno* brigadai su savo šarvuotąja technika pavyko sunaikinti sovietų pajėgas Upninkėliuose ir tęsti Užupių pralaužos puolimą. Tačiau kiek pasitaisiusią vokiečių padėtį pasunkino vakare atsinaujinęs raudonarmiečių puolimas į rytus nuo Veprių, kur jie sėkmingai forsavo Šventąją ir užėmė Kazlynės (dabar Kazlaučizna) kaimą²⁸⁹. Čia puolė sovietų 39-osios armijos 91-oji gvardijos divizija²⁹⁰.

Liepos 19 d. žymėjo žūtbutinio mūšio ties Vepriais pradžią. Likvidavusi Užupėse įsitvirtinusius rusų kareivius (anot vokiečių, žuvo 180 rusų²⁹¹),

²⁸⁴ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 17.7.44. *Ten pat*, л. 182.

²⁸⁵ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 18.7.44. *Ten pat*, л. 166.

²⁸⁶ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 18.7.44. *Ten pat*, л. 169.

²⁸⁷ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 18.7.44. *Ten pat*, л. 171.

²⁸⁸ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 18.7.44. *Ten pat*, л. 169.

²⁸⁹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 18.7.44. *Ten pat*, л. 165.

²⁹⁰ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 60.

²⁹¹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 19.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 154.

Wertherno brigada buvo tuojau pat pasiūsta į Veprių apylinkes²⁹². Puolimą pradėjusios vokiečių pajėgos iki liepos 20 d. vakaro sugebėjo atsiimti beveik visą prarastą teritoriją dešiniajame Šventosios krante ir nustumti priešą į siaurą pakrantės ruožą ties 45.4 tašku, kur buvo įrengta sovietų perkėla. Tačiau daug nuostolių patyrusios ir išsekintos vokiečių pajėgos neatlaikė naujų pajėgumų gavusių raudonarmiečių kontrapuolimo, todėl jie pakartotinai atsiėmė dalį prarastos teritorijos²⁹³. Vien liepos 20 d. vokiečiai neteko 138 karių (22 žuvo, 89 buvo sužeisti, 27 dingę)²⁹⁴. Išsikvėpusios vokiečių pajėgos artimiausiomis dienomis galėjo tiktai gintis ir stebėti, kaip sovietų pajėgos keliai į dešinią krantą²⁹⁵. Veprių apylinkėse vykusias kautynes iš šalies vaizdingai nušviečia ir vietos lietuviai savo atsiminimuose²⁹⁶.

Liepos 22 d. sovietų pajėgoms užėmus Panevėžį ir beveik be pasipriešinimo žengiant į vokiečių užnugarį, vokiečiams reikėjo imtis veiksmų. Kaip jau rašyta, siekiant gelbėti kairiajame 3-iosios tankų armijos sparne griūvantį frontą, iš Veprių apylinkių buvo atitraukta *Wertherno* brigada. Jai pavyko sėkmingai sustabdyti sovietų dalinių puolimo smagą prie Ramygalos²⁹⁷. Tačiau *Wertherno* grupės atitraukimas iš Veprių negrįžtamai susilpnino vokiečių pajėgas šiauriniame Šventosios krante, į kur buvo nukreipta jų puolimo ašis. Gelbstint šiaurinę armijos sparną buvo nulemtas vokiečių dalinių likimas Veprių apylinkėse. Liepos 23 d. dėl viso IX korpuso atitraukimo į vakarus ir Ukmergės apleidimo turėjo trauktis ir kairysis 69-osios I. D. sparnas²⁹⁸, todėl į rytus nuo Veprių buvęs sovietų placdarmas netrukus sėkmingai susijungė su iš Ukmergės pusės atėjusiais raudonųjų daliniais. Savo pozicijas sustiprinę 39-osios sovietų

²⁹² Ten pat.

²⁹³ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 20.7.44. *ЦАМО*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 147.

²⁹⁴ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 21.7.44. *Ten pat*, л. 131.

²⁹⁵ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 21.7.44. *Ten pat*, л. 137.

²⁹⁶ Mačiekus, V. *Lietuvos valsčiai, Vepriai*. Vilnius, 2010.

²⁹⁷ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 22.7.44. *ЦАМО*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 119.

²⁹⁸ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 24.7.44. *Ten pat*, л. 101.

armijos daliniai gavo nurodymą liepos 24 d. užimti Veprius²⁹⁹. Išėjusias linijas gynusios ir dar labiau sumenkusios vokiečių pajėgos nebegalėjo atsilaikyti prieš sovietų pajėgų spaudimą iš rytų.

2.3.4. Šiaulių užėmimas (liepos 24–27 d.)

Užėmus Panevėžį, sovietų vadovybė Šiaulių kryptimi metė 3-iąją gvardijos mechanizuotąją korpusą ir 51-osios armijos 1-ąją šaulių korpusą³⁰⁰. Tuo metu piečiau besiginančio vokiečių IX korpuso ruože padėtis buvo labai sunki. Šis korpusas 1-ojo Pabaltijo fronto puolimą pristabdė tik 50 km ruože tarp Krekenavos ir Deltuvos. Į vokiečių IX korpusą buvo nukreipta sovietų 2-oji gvardijos armija. Liepos 24 d. įsakyme šiai armijai buvo nurodyta sumušti vokiečių tankų grupę Ramygaloje (*Wertherno* brigada), o kairiajam armijos sparnui – stumti vokiečius Siesikų, Pagirių ir Truskavos kryptimi. Dešinysis sparnas turėjo užimti išeities pozicijas liepos 25 d. turinčiam prasidėti puolimui, kurio smaigalys buvo nutaikytas į Grinkiškį³⁰¹. Liepos 24–27 d. IX korpuso ginamame ruože vyko labai intensyvios ir daug aukų pareikalavusios kautynės.

Į vakarus ir šiaurę nuo Panevėžio žygiuojantys sovietų daliniai rimtesnio pasipriešinimo nesulaukė. Kairiajam 51-osios armijos sparnui kartu su 3-uoju gvardijos mechanizuotuju korpusu buvo nurodyta užimti puolimui tinkamas pozicijas ir liepos 25 d. pradėti puolimą Šiaulių kryptimi (puolimas prasidės liepos 26 d.). Tuo metu dešinysis armijos sparnas užėmė liniją Vabalninkas–Daujėnai–Pumpėnai ir ruošėsi pulti Pasvalio kryptimi³⁰². Liepos 24 d. visas IX korpusas traukėsi į naujas pozicijas. Atsitraukimas buvo sunkesnis dėl ant kulnų minančių raudonarmiečių. *Wertherno* brigada, praėjusią dieną sumušusi du Raudonosios armijos pulkus Ramygalos apylinkėse, susitelkė pačiame kairiausiame 3-iosios tankų armijos sparne – Krekenavoje³⁰³. Tarp Krekenavos ir Pagirių pozicijas užėmė 252-oji I. D. Nuo Pagirių iki Siesikų gynėsi 212-oji I. D., o

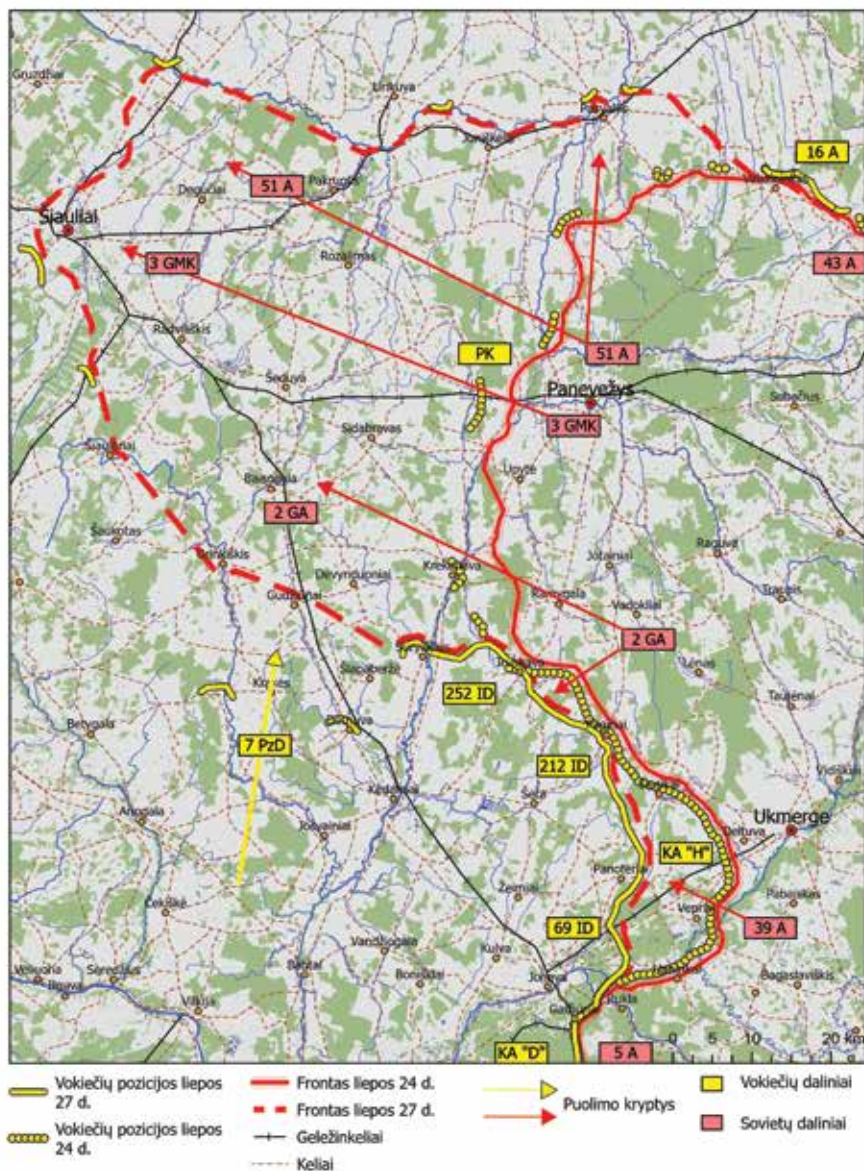
²⁹⁹ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 50.

³⁰⁰ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 16.

³⁰¹ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. ЦАМО, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 56.

³⁰² *Ten pat*, л. 56–57.

³⁰³ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 24.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 101.

nuo Siesikų iki Deltuvos – korpuso dalinys H³⁰⁴. Vokiečių dalinių perdislokavimą aktyviai dengė *Liuftvafė*³⁰⁵. Naujas pozicijas užėmęs IX korpusas sėkmingai atrėmė pirmuosius sovietų karių mėginimus jas pralaužti³⁰⁶. Tačiau raudonarmiečiai sėkmingai išnaudojo vokiečių pajėgų atitraukimą iš kairiojo XXVI korpuso sparno. Čia 39-ajai armijai pavyko pralaužti susilpnėjusias vokiečių linijas ties Pakalne ir Labanosiais. Taip pat šios pajėgos pakartotinai forsavo Šventąją ties Užupėmis ir Upninkėliais³⁰⁷. Tačiau toks pasistūmėjimas netenkino sovietų vadovybės lūkesčių, nes nebuvo pasiekti liepos 23 d. iškelti puolimo tikslai, todėl 39-oji armija gavo pakartotinius nurodymus paspartinti puolimą ir susitvarkyti savo organizaciją³⁰⁸.

Jau liepos 25 d. sovietų kariams pavyko padaryti spragų IX korpuso linijose ir priversti vokiečius kai kuriuose ruožuose trauktis. 252-osios I. D. ginamame ruože jie prasiveržė ties Vivonimis, o korpuso dalinio H pozicijos buvo pralaužtos ties Bitiniais ir Sarosčiais³⁰⁹. Dienos kautynių tempas buvo labai didelis. Vien 252-oji I. D. atmušė 15, o dalinys H – 13 maždaug pulko stiprumo puolimų³¹⁰. Dvariškiai, Vivonys, Pagiriai, Daumantiškiai, Sarosčiai, Kreiviai – kritiniai fronto taškai. Ties Kreiviais į vokiečių užnugarį prasiveržė 16 sovietų pajėgų tankų³¹¹, iš jų 5 buvo pamušti³¹². Tuo metu kairiajame XXVI korpuso sparne vo-

³⁰⁴ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 24.7.44. *Ten pat*, л. 99.

³⁰⁵ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 24.7.44. *Ten pat*, л. 98.

³⁰⁶ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 24.7.44. *Ten pat*, л. 93.

³⁰⁷ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 24.7.44. *Ten pat*, л. 100.

³⁰⁸ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 78.

³⁰⁹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 25.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 88.

³¹⁰ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 25.7.44. *Ten pat*, л. 82.

³¹¹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 25.7.44. *Ten pat*, л. 87.

³¹² U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 25.7.44. *Ten pat*, л. 82.

kiečiai atsitraukė iki kelių kilometrų į vakarus³¹³, o šiaurinį korpuso sparną ginantys 21-ojo parašiotininkų pulko vyrai įsikasė abipus Jonavos–Ukmergės plento³¹⁴. Jie negalėjo numatyti, kad jau kitą dieną į jų pozicijas bus nukreipta pagrindinė sovietų pajėgų puolimo ašis. Visą dieną vykusios sovietų karių atakos buvo daugmaž sustabdytos šturmo pabūklų ir *Liuftvafės*³¹⁵. Tos dienos IX korpuso kovos žurnale nurodomi rekordiniai priešo nuostoliai – 555 žuvę sovietų kareiviai³¹⁶. Neaišku, ar šis skaičius tikslus, tačiau jis rodo ypač išaugusį mūšių intensyvumą. Tą patį liudija ir rekordiškai didelis iššaudytų šaudmenų kiekis. Vien liepos 25 d. 3-ioji tankų armija sunaudavo 850 tonų šaudmenų. Tai buvo viso liepos mėnesio rekordas (2 priedas). IX korpusui žūtūtinai trūkstant artilerijos sviedinių buvo paprašyta armijų grupės „Centras“ ir Rytprūsių vyriausiojo ūkio dalies viršininko išdalinti likusias sviedinių atsargas, nes esant tokiam amunicijos tiekimui sulaukyti priešo atakos smagiųjų buvo neįmanoma³¹⁷.

Kautynių apogėjus buvo pasiektas liepos 26–27 d. Liepos 26 d. sovietų 3-iasis gvardijos mechanizuotasis korpusas pradėjo puolimą Šiaulių kryptimi. Jau rytą jis užėmė Smilgius, Šeduvą, korpuso daliniai per parą pasistūmėjo daugiau nei 70 km ir pasiekė Šiaulių prieigas³¹⁸. Dalis šio korpuso puolė ir Tytuvėnų kryptimi, kur buvo iškelta užduotis perkirsti vokiečių logistinei sistemai ypač svarbią Tilžės–Šiaulių–Rygos geležinkelio liniją³¹⁹. Liepos 27 d. į pagalbą atvykus 51-osios armijos 1-ajam šaulių korpusui, Šiauliai buvo užimti vidurdienį, nesutikus didesnio pasipriešinimo³²⁰. Užėmus Šiaulius, pagrindinės sovietų pajėgos buvo mestos šiau-

³¹³ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 25.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 87.

³¹⁴ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 25.7.44. *Ten pat*, л. 83.

³¹⁵ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 25.7.44. *Ten pat*, л. 87.

³¹⁶ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 25.7.44. *Ten pat*, л. 82.

³¹⁷ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Pz.AOK.3 O. Qu. Fernspruch an H. Gr. Mitte O. Qu; Ostpreußen O. Qu; Gen. Kdo. I. A. K., 25.7.44. *Ten pat*, д. 90, л. 30.

³¹⁸ Dobrovolskas, J. *Tarybų Lietuva Didžiąjame Tėvynės kare*, p. 197.

³¹⁹ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. ЦАМО, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 59.

³²⁰ *Ten pat*, л. 67.

rės kryptimi, turint tikslą pasiekti Rygos įlanką ir atkirsti vokiečių armijų grupę „Šiaurė“³²¹. Jau liepos 28 d. šios pajėgos buvo pasiekusios Jelgavos pakraščius³²², o liepos 30 d. pasieks net ir Rygos įlankos krantus³²³.

Sovietų pajėgoms veržiantis Šiaulių kryptimi, Krekenavoje susitelkusi ir prie *Hoppo* grupės prijungta *Wertherno* brigada nesugebėjo užkirsti kelio sovietų proveržiui į vakarus, kur jų pajėgos kirto Nevėžį į pietus nuo Krekenavos. Taip jie bandė apeiti ir apsupti Krekenavą, kurioje buvusius tiltus per Nevėžį vokiečiai paskubomis susprogdino³²⁴. Bijodama būti apsupta, *Hoppo* grupė liepos 27 d. paliko Krekenavą ir atsitraukė iki Survilaiškio³²⁵. Tačiau sovietų pajėgos neatsiliko ir jau tą pačią dieną jų priešakiniai 2-osios gvardijos armijos daliniai pasiekė Balsius, Lašus, Paberžę ir Šlapaberžę³²⁶. Raudonarmiečiai, apeidami kairįjį 3-iosios tankų armijos sparną ir grasindami apsupimu, vertė vokiečius trauktis be kovos. Paskutine vokiečių viltimi tapo iš Nemuno fronto atvedama 7-oji tankų divizija. Liepos 27 d. naują fronto barą pasiekusią 7-ąją tankų diviziją sudarė 13 000 karių, ji turėjo 2000 arklių³²⁷. Kariai buvo padalinti į 5 grupes, kurios turėjo užimti skirtingus fronto sektorius nuo Pašušvio iki Kėdainių³²⁸. Šios divizijos tikslas buvo sunaikinti priešojų pajėgas šiauriniame 3-iosios tankų armijos sparne.

Piečiau besiginanti 212-oji I. D. neturėjo pakankamai pajėgų ištaisai gynybos linijai suformuoti, todėl buvo ginami tik pavieniai atramos punktai. Menkos vokiečių pajėgos raudonarmiečių puolimo neatlaikė ir buvo priverstos trauktis keletą kilometrų pietų ir pietvakarių krypti-

³²¹ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 16.

³²² Журнал боевых действий 1 ПрибФ. ЦАМО, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 68.

³²³ Ten pat, л. 75.

³²⁴ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 26.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 73.

³²⁵ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, л. 64.

³²⁶ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, л. 62.

³²⁷ U. des Armeeintendanten des PzAOK 3. *Ten pat*, д. 91, л. 13.

³²⁸ U. Ia A. PzAOK3. 7 Pz. Div. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, д. 86, л. 60.

mis³²⁹. Liepos 27 d. divizija buvo atsitraukusi iki linijos Burveliai–Okainėliai³³⁰. Iš visų IX korpuso dalinių sėkmingiausiai gynėsi 252-oji I. D., kuri neleido sovietų daliniams pasiekti didesnių laimėjimų³³¹. Tačiau įnirtingiausios kovos vyko korpuso dalinio H ruože. Dar liepos 26-osios naktį raudonarmiečiai prasiveržė į pietryčius nuo Siesikų, taip pat ties Padubilčiais ir Atkočiais³³². Net ir patys sovietų kariai pripažino, kad vokiečiai įnirtingai priešinosi, ir didelius savo nuostolius³³³. Vokiečiams nepavykus užkardyti naktį fronte atsiradusios pralaužos, sovietų daliniai užėmė Siesikus. Taip pat jie, remiami artilerijos ugnies ir aviacijos, padedami tankų prasiveržė ties Kreiviais, Kurmeliais ir Milašiūnais³³⁴. Sumuštos vokiečių pajėgos buvo priverstos trauktis, o jas persekiojantys sovietų daliniai veržėsi vis giliau. Liepos 27 d. sovietų tankai prasiveržė į vokiečių užnugarį ties Jasudais, Vytartais ir Tarakais³³⁵. Galiausiai vokiečiams pavyko padėti kiek stabilizuoti – buvo atremti 11 nuo bataliono iki pulko stiprumo puolimų, tačiau prarastas ryšys su dešiniu juo kaimynu – XXVI korpusu³³⁶. Liepos 27 d. IX korpuso pranešime buvo nurodyta, kad nukauti net 625 sovietų kareiviai³³⁷. Vokiečių dokumentuose, priešingai nei sovietų, retai pateikiami konkretūs žuvusių priešų karių skaičiai, kita vertus, dažnai jie būna gerokai kuklesni, palyginti su analogiškais sovietų vertinimais, todėl galima daryti prielaidą, kad pateikiami nuostolių įverčiai labiau atitiko tikrovę.

³²⁹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 26.7.44. *Ten pat*, p. 74.

³³⁰ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, p. 64.

³³¹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, p. 62.

³³² U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 26.7.44. *Ten pat*, p. 76.

³³³ Журнал боевых действий 1 ПрибФ. *Ten pat*, ф. 235, оп. 2074, д. 848, л. 64.

³³⁴ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 26.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 74.

³³⁵ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, p. 64.

³³⁶ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, p. 62.

³³⁷ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. IX A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, л. 58.

Pati stipriausia sovietų 39-osios armijos puolimo ašis buvo nukreipta išilgai Ukmergės–Jonavos plento. Čia jai talkino liepos 26 d. Šventąją for-savęs ir į puolimą metas 5-osios tankų armijos 29-asis tankų korpusas³³⁸. Pačias šiauriausias XXVI korpuso pozicijas ginantį 21-ojo parašiutininkų pulko 1-ąjį batalioną liepos 26 d. užgriuvo ypač stiprus tankų ir lėktuvų remiamas raudonųjų puolimas. Vokiečių parašiutininkai artimoje kovoje sunaikino net 30 sovietų tankų (sovietų 5-oji tankų gvardijos armija nurodo tą dieną netekusi iš viso 25 tankų³³⁹). Tai buvo kruviniausia die-na šio dalinio istorijoje. Kautynių metu batalionas prarado daugiau nei 1/3 savo pajėgų. Šis 1-ojo parašiutininkų bataliono žygdarbis buvo pami-nėtas net Vermachto pranešime³⁴⁰. Nukraujavęs parašiutininkų batalio-nas nebeatlaikė pakartotinio tankų remiamo puolimo ir sovietų kariai, pralaužę frontą ties Masionimis, prasiveržė į vokiečių užnugarį. Taip pat jie prasiveržė į pietus nuo Veprių, kur užėmę Rizgonis tėsę puolimą vaka-rų kryptimi³⁴¹. Per dienos kautynes vien kairiajame XXVI korpuso spar-ne buvo pamušti 38 sovietų tankai³⁴². Tai buvo patys didžiausi nuo įžengi-mo į Lietuvos teritoriją dienos per vieną dieną patirti sovietų sunkiosios technikos nuostoliai. 5-oji gvardijos tankų armija savo dokumentuose nurodo liepos 26–27 d. netekusi 54 tankų ir savaeigių pabūklų³⁴³. Tokie dideli nuostoliai ir jų toleravimas rodė žūtbutinį sovietų norą bet kokia kaina prasilaužti Kauno kryptimi. Pralaužtas frontas dalinio H ruože ir į pietus nuo Veprių prasiveržę raudonarmiečių daliniai privertė vokiečius liepos 27 d. atitraukti visą XXVI korpuso kairįjį sparną Jonavos kryptimi. Siekdami užmegzti kontaktą su IX korpusu, vokiečiai surengė sėkmingą kontrpuolimą ir atgavo Panoterių kaimo kontrolę³⁴⁴. Taip padėtis fronte buvo laikinai stabilizuota.

³³⁸ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 84.

³³⁹ *Ten pat*, л. 85.

³⁴⁰ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 26.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 70.

³⁴¹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 26.7.44. *Ten pat*, л. 74.

³⁴² U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 26.7.44. *Ten pat*, л. 71.

³⁴³ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 90.

³⁴⁴ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 62.

Taigi, po Vilniaus užėmimo sovietų vadovybei prireikė beveik savaitės savo pajėgoms pergrupuoti, aprūpinimo grandinėms pritraukti ir 1-ajam Pabaltijo frontui Panevėžio kryptimi sutelkti. Tuo metu feldmaršalui V. Modeliui nepavyko įtikinti A. Hitlerio atitraukti armijų grupę „Šiaurė“ ir atlaisvinti dalinius, kurie būtų užkamšę Baltijos skylę. Į Lietuvą atvykę nauji daliniai buvo panaudoti vokiečių pajėgoms į rytus nuo Kauno ir Nemuno linijai sustiprinti. Liepos 20 d. į puolimą įsitraukusios 3 sovietų armijos pralaužė silpnas vokiečių linijas ir išnaudojusios Baltijos skylę per 7 dienas pasistūmėjo daugiau nei 100 kilometrų vakarų kryptimi. Sovietų pajėgoms perkirtus vokiečių arterinę Rygos–Tilžės geležinkelio liniją ir grasinant galutinai atkirsti „Šiaurės“ armijų grupę, vokiečių padėtis tapo kritinė. Raudonosios armijos sustabdymas prie Šiaulių buvo jiems paskutinė galimybė stabilizuoti fronto liniją, kol ne per vėlu. Šiaulių užėmimas žymėjo Šiaulių puolamosios operacijos II etapo pabaigą.

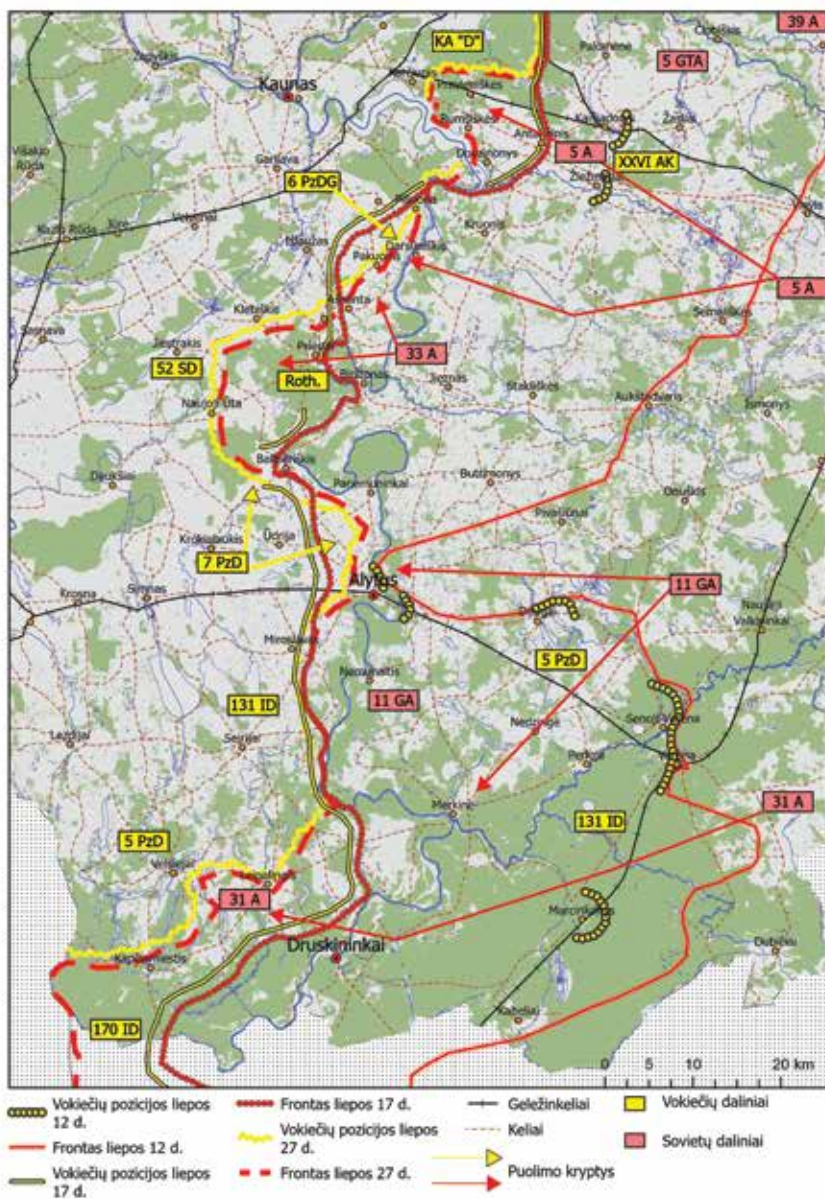
2.4. Nemuno frontas (liepos 14–27 d.)

2.4.1. *Susirėmimai tarp Neries ir Nemuno*

1-ajam Pabaltijo frontui perkėlus puolimo ašį iš Kauno į Panevėžį ir Šiaulius, Kaunas buvo paliktas 3-ajam Baltarusijos frontui. Fronto dešiniajame sparne esantieji 5-ajai armijai buvo pavesta ne vėliau kaip liepos 25 d. pradėti Kauno puolimąją operaciją³⁴⁵. Šio fronto armijos, užėmusios Vilnių, judėjo vakarų kryptimi, kur kelią pastojė didžiausia gamtinė kliūtis pietų Lietuvoje – Nemunas. Nemunas skyrė sovietų kariuomenę nuo Vokietijos sienos Rytprūsiuose. Taip pat Nemunas buvo kliūtis, apribojusi Kauno puolimą. Taigi, Nemunas tapo trukdžiu, kurį sovietų pajėgoms reikėjo įveikti kuo greičiau, norint ir toliau plėtoti puolimą. Tačiau vokiečiai turėjo pakankamai laiko, kad spėtų pritraukti pajėgas, kurios įsitvirtino ant Nemuno krantų ir Kaišiadorių apylinkėse. 3-iosios tankų armijos dešinysis sparnas užėmė pozicijas nuo Jonavos iki Alytaus priegulų, o atkuriamos 4-osios armijos kairiajame sparne esantis XXXIX tankų korpusas užėmė liniją nuo Alytaus iki Druskininkų.

Liepos viduryje vykusios Nemuno kautynės savo intensyvumu galėtų

³⁴⁵ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 19.

6 žemėlapis. Nemuno frontas liepos 12–27 d. Nubraižyta autoriaus pagal: ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86; ф. 241, оп. 2593, д. 332; ф. 235, оп. 2074, д. 848.

nusileisti tik Vilniaus mūšiui. Šių kautynių metu buvo padėti pamatai liepos 28 d. prasidėjusiai Kauno puolamajai operacijai.

Dešiniajame 3-iojo Baltarusijos fronto sparne Kauno kryptimi puolančios 5-oji ir 5-oji gvardijos tankų armijos atsimušė į kietą elitinių vokiečių dalinių gynybą ruožė tarp Strėvos žiočių, Livintų ir Ruklos. Čia pozicijas buvo užėmę XXVI korpuso dešinįjį sparną ginantys daliniai. Vokiečių pajėgas sudarė 6-osios tankų divizijos vadovaujami daliniai, prie kurių po Vilniaus įgulos išvadavimo prisijungė ir *Tolsdorfo* grupė. Šios pajėgos, besitraukdamos iš Vilniaus, sėkmingai pasiekė Žiežmarių apylinkes, nors pakeliui buvo bergždžiai bandytos blokuoti sovietų kariuomenės. Sėkmingai iš apsupties išsiveržusi ir iki Kauno prasibrovusi Vilniaus įgula buvo pasiūsta į Kauną. Vilniaus gynėjams karas kuriam laikui baigėsi. Tuo metu 6-osios tankų divizijos kovos grupė liepos 14 d. užėmė naują gynybos liniją į šiaurę nuo Žiežmarių³⁴⁶. Ši tankų divizija turėjo 36 kovai parengtus tankus³⁴⁷. Dar tą pačią dieną sovietų daliniai užėmė Kaišiadoris³⁴⁸, tačiau vokiečiai sudavė skaudų smūgį priešakiniam sovietų daliniams į pietus nuo Žiežmarių, kur *Liuftvafės* iš oro buvo pulta Raudonosios armijos kolona ir, anot vokiečių, sunaikinta 80 sunkvežimių³⁴⁹.

Sovietų dalinių kovų žurnaluose pateikiama informacija ir apie tai, kad liepos 14–15 d. tarp Vievio ir Rykantų vyko 5-osios tankų gvardijos armijos ir 5-osios armijos kautynės su apsupta vokiečių grupuote. Anot šių sovietų šaltinių, jie šiose apylinkėse nukovė 1000 vokiečių, paėmė 350 belaisvių ir sunaikino 6 tankus ir 11 savaeigių pabūklų³⁵⁰. Tačiau tikrinant vokiečių dokumentus informacijos apie tarp Vievio ir Rykantų apsuptus vokiečių dalinius rasti nepavyko. Kaip jau rašyta, 6-osios tankų divizijos kovos grupė kartu su Vilniaus įgula ir *Tolsdorfo* grupe liepos 14 d. sėkmingai prasilaužė Kauno kryptimi. Vis dėlto tikėtina, kad paskiros vokiečių grupės galėjo būti atkirstos nuo pagrindinių pa-

³⁴⁶ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 14.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 213.

³⁴⁷ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 14.7.44. *Ten pat*, л. 208.

³⁴⁸ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 39.

³⁴⁹ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 14.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 207.

³⁵⁰ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 43.

jėgų ir buvo apsuptos sovietų pajėgų. Be abejo, sovietų pateikiami skaičiai gerokai prasilenkia su realybe, tačiau bent kažkokių vokiečių grupių apsupimas ir sunaikinimas išlieka galimas. Analizuojant smulkesnius susirėmimus ir jų eigą daugiausia atsakymų galėtų pateikti karo archeologijos tyrimai. Įvykiai, kurie dokumentuose neminimi arba paliudyti tik fragmentiškai, gali būti atskleisti suderinus istoriko, archeologo ir karybos žinovo kvalifikacijas.

Grįžtant prie įvykių Kauno kryptimi, sovietai greitai sutelkė ir prie naujos fronto linijos pritraukė savo pajėgas. Jau liepos 15 d. plačiu frontu jie šturmavo dešinįjį XXVI korpuso sparną. Aršiausi susirėmimai vyko ties Bartkūnais, Bubliais, Beištrakiais ir abipus Vilniaus–Kauno plento³⁵¹. Vietomis buvo pasiektas proveržis³⁵². Tačiau liepos 16 d. vokiečiai padarė kai ką netikėto. Pietų metu į puolimą Grėbliauciškių kryptimi pajudėjo vokiečių tankai. Ši avantiūra vokiečiams baigėsi katastrofiškai ir brangiai kainavo. Vos kirtę fronto liniją vokiečių tankai buvo pasitikti labai stipria prieštankinių pabūklų ugnimi³⁵³. Iš rikiuotės buvo išvesti 7 *Panther*, 1 savaeigis artilerijos pabūklas. Dar 2 tankai *Panzer IV* ir 2 savaeigiai artilerijos pabūklai *Hummel* buvo pažeisti. Pasak vokiečių, buvo sumušti du sovietų batalionai, sunaikinti 29 prieštankiniai pabūklai, 8 reaktyvinės artilerijos sistemos, keli technikos vienetai, daug lengvosios ginkluotės, nukauta apie 300 priešo karių³⁵⁴. Sovietų istoriografijoje šis vokiečių tankų bandymas pulti buvo pramintas Žiežmarių tankų mūšiu. Vokiečių nuostoliai buvo išpūsti beveik tris kartus. Minimi 29 sunaikinti vokiečių tankai³⁵⁵. Nepaisant to, esant tokiai prastai bendrai fronto situacijai, neįvertinus priešų pajėgumų, paaukoti gyvybiškai svarbią sunkiąją techniką buvo labai prastas sprendimas. Po skaudžiausio pasibaisusio puolimo 6-osios tankų divizijos vadovaujama kovos grupė fronte turėjo 21 *Panther*, 57 *Panzer IV* modelio tankus, kuriuos papildė dar

³⁵¹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 15.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 205.

³⁵² U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 15.7.44. *Ten pat*, л. 204.

³⁵³ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 16.7.44. *Ten pat*, л. 195.

³⁵⁴ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 16.7.44. *Ten pat*, л. 190.

³⁵⁵ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 47.

14 tokio pat modelio tankų *Grossdeutschland* divizijos sudėtyje, taip pat prie XXVI korpuso prijungti 17 savaeigių šturmo pabūklų, priklaususių 277-ajai šturmo pabūklų brigadai³⁵⁶.

Liepos 17 d. susidarė kritinė padėtis Nemuno fronte ties Darsūniškiu. Čia sovietų gausios pajėgos forsavo upę ir veržėsi į vakarinį Nemuno krantą, kurio menkos vokiečių pajėgos apginti negalėjo. Dėl šios priežasties buvo nuspręsta 6-osios divizijos grupę permesti į kairįjį Nemuno krantą³⁵⁷. Čia ji ateinančiomis dienomis įsivėlė į įnirtingas kautynes (jos bus aptariamose kitame poskyryje). Atitraukus dalį pajėgų iš dešiniojo XXVI korpuso sparno, dar labiau susilpnėjo ilga korpuso gynybinė linija. Visai nebeliko rezervų, kurie fronte galėtų užkamšyti spragas, todėl visas fronto ruožas tarp Rumšiškių ir Ukmergės pakibo ant plauko. Dešiniajame korpuso sparne ruožas tarp Nemuno ir Kauno–Kaišiadorių geležinkelio linijos atiteko *Tolsdorfo* grupės daliniams, o miškuose ties Pašuliais, Livintais ir palei geležinkelį į šiaurę įsitvirtino elitiniai vokiečių parašiutininkų daliniai (16-asis parašiutininkų pulkas, 500/600-asis SS parašiutininkų batalionas ir 1-asis 21-ojo parašiutininkų pionierių pulko batalionas³⁵⁸). Nuo liepos 19 d. dešinįjį XXVI korpuso sparną gynę vokiečių daliniai (išskyrus 16-ąjį parašiutininkų pulką) bus vadinami korpuso daliniu D.

Nors vokiečių pajėgos reikšmingai sumenko, tačiau liepos 17–24 d. joms pavyko užkardyti visus sovietų kariuomenės bandymus prasiveržti. Atkakliausios kautynės vyko liepos 17–18 d. vokiečių parašiutininkų ginamame ruože. Nepaisant to, vokiečių parašiutininkai artimosiose kautynėse apsigynė ir išlaikė savo pozicijas³⁵⁹. Vien per šias dvi dienas daugiau kaip 200 vokiečių kareivių buvo sužeisti arba žuvo³⁶⁰. Taip pat

³⁵⁶ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 16.7.44. *Ten pat*, p. 500, op. 12466, d. 86, p. 186.

³⁵⁷ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 17.7.44. *Ten pat*, p. 177.

³⁵⁸ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 20.7.44. *Ten pat*, p. 141.

³⁵⁹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 17.7.44; U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 18.7.44. *Ten pat*, p. 165, 182.

³⁶⁰ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 18.7.44; U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 19.7.44. *Ten pat*, p. 154, 166.

sėkmingai buvo atremtos ir mažesnės sovietų pajėgų atakos ties Gaižiūnais³⁶¹. Šioje vietoje reikėtų paminėti, jog vokiečių parašiutininkų (9, 10 pav.) kautynės Kaišiadorių rajone yra susilaukusios platesnio dėmesio. Šią temą detaliausiai analizavo Ernestas Kuckailis, kuris, ištyrinėjęs miškuose išlikusias vokiečių pozicijas, bandė rekonstruoti čia vykusią kautynių eigą³⁶². Jo tyrimas labai vertingas karo archeologijos prasme. Detalus ir sistemiškas išlikusių pozicijų įvertinimas ir aplink jas daug rastų karo relikvų leido atkurti tai, kas liko nepaminėta jokiuose

9 pav. Vokiečių parašiutininkų karininkų pasitarimas į rytus nuo Kauno. 1944 m. liepa (Rudiger, F. W. A. *Das SS-Fallschirmjägerbataillon 500/600...*, p. 374)

se kariniuose dokumentuose. Be gausybės karo veiksmus liudijančių radinių, buvo rasta ir apkasuose žeme užverstų vokiečių karių palaikų. Tačiau šių tyrimų autorius greičiausiai neturėjo platesnės prieigos prie Vokietijos kariuomenės dokumentų, todėl į tam tikrus klausimus lieka neatsakyta, o faktai nepaminėti. Bet kokiu atveju tai – labai išsamus darbas, demonstruojantis karo archeologijos panaudos ir suderinamumo su istoriniais dokumentais galimybes. Remdamasis savo atliktais tyrimais E. Kuckailis parašė istorinį romaną apie vokiečių parašiutininką³⁶³.

Sovietų pajėgoms nepavykus pralaužti fronto ir taip pat patyrus skaudžių nuostolių, padėtis stabilizavosi. Liepos 19–24 d. frontas buvo palyginti ramus, didesnių puolimų nevyko, ką liudija ir pas-

³⁶¹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 17.7.44. *Ten pat*, л. 183.

³⁶² <https://www.kaisiadoriumuziejus.lt/falsirmjegeriai-kaisiadoriu-rajone-papildyta> [nebeveikia].

³⁶³ Kuckailis, E. *Pavasarių paukščiai sugrįžta*. Vilnius, 2015.

tebimai sumenkę vokiečių ir sovietų nuostoliai³⁶⁴. Paminėtinos vokiečių dalinių rotacijos – liepos 20 d. 500/600-asis SS parašiutininkų batalionas buvo permestas į kairiąjį Nemuno krantą, o liepos 23 d. ir 1-asis 21-ojo parašiutininkų pionierių pulko batalionas buvo išsiųstas Ukmergės kryptimi į kairiąjį XXVI korpuso sparną³⁶⁵. Šio laikotarpio taip pat išskirtinis bruožas – ypač didelis sovietų aviacijos aktyvumas³⁶⁶. Ir dar vienas įdomesnis faktas – liepos 22–23 d. 16-ojo parašiutininkų pulko snaiperiai pranešė apie 45 patvirtintus taiklius šūvius³⁶⁷. Kovose užgrūdinti daliniai priešui galėjo padaryti skaudžią nuostolių net ir nevyks-

10 pav. Vokiečių parašiutininkas, ginkluotas pancerfaustu, į rytus nuo Kauno. 1944 m. liepa (*Rudiger, F. W. A. Das SS-Fallschirmjägerbataillon 500/600..., p. 366*)

³⁶⁴ Remiantis: ЦАМО, ф. 241, оп. 2593, д. 332; ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86.

³⁶⁵ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 23.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 103.

³⁶⁶ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 19.7.44. *Ten pat*, л. 159.

³⁶⁷ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 23.7.44, *Ten pat*, л. 108.

tant aktyvesniems veiksams fronte.

Šioje vietoje galima trumpai pakalbėti apie karo veiksmų intensyvumą. Išlikę dokumentai liudija, kad 40 km fronto ruože tarp Veprių ir Rumšiškių dvi sovietų armijos buvo remiamos 24 artilerijos ir 13 minosvaidžių baterijų, kurios per dieną iššaudavo net iki 6 tūkst. sviedinių³⁶⁸. Kad galima būtų susidaryti bendrą vaizdą, reikėtų pasakyti, kad Rusija 2023 m. vasarą Ukrainoje per dieną iššaudavo apie 5 tūkst. sviedinių beveik 1000 km ilgio fronto ruože³⁶⁹. Palyginus šiuos skaičius galima suprasti, kokio intensyvumo ir masto kautynės vyko 1944 m. liepos mėnesį Lietuvoje. Šiomis dienomis tai sunku įsivaizduoti, o ir palyginti nelabai yra su kuo.

Liepos 25 d. prasidėjo uraganiška parengiamąja artilerijos ugnimi D dalinio ginamame ruože tarp Nemuno ir geležinkelio linijos Kaišiadorys–Kaunas. Pasibaigus apšaudymui 72-asis šaulių korpusas pradėjo puolimą Kauno kryptimi³⁷⁰. Puolimo metu raudonarmiečiai sugebėjo prasiveržti iki pat Dovainonių. Šiauriau plytinčiame ruože tarp Uogintų ir geležinkelio linijos Kaišiadorys–Kaunas jie, padedami 30 tankų, taip pat pralaužė pirmąsias vokiečių linijas³⁷¹. Vokiečiams pasidarė aišku, kad daugybėje vietų prasiveržusio priešo sulaikyti nebepavyks ir, siekdamas išvengti gresiančio, o vietomis jau įvykusio apsupimo, korpuso dalinys D atsitraukė iki linijos Rumšiškės–Piktavyžis. Atsitraukta nesulaukus aukštesnės vadovybės leidimo, tačiau tai buvo būtina, siekiant užkirsti priešo prasiveržimą iki Kauno miesto. Vokiečių rezervų surengtas kontrpuolimas buvo nerezultatyvus, o sovietų kariai, užėmę Dovainonis, judėjo į priekį. Ties Uogintais prasiveržę sovietų tankai smogė vokiečių pozicijoms iš užnugario ir galutinai sulaužė fronto liniją³⁷². Atsitraukę į naujas pozicijas vokiečių daliniai nespėjo įsitvirtinti ir nesugebėjo išlaikyti linijos tarp Rumšiškių ir Pravieniškių, todėl abi šios gyvenvietės liepos 27 d. buvo sovietų pajėgų

³⁶⁸ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. Там же, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 86.

³⁶⁹ Here's How the Russian and Ukrainian War Efforts Compare, in 10 Charts. Priega per internetą: <https://www.wsj.com/world/russia/heres-how-the-russian-and-ukrainian-war-efforts-compare-in-10-charts-1cf9a74f> [žr. 2024-05-28].

³⁷⁰ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 19.

³⁷¹ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 25.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 87.

³⁷² U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 25.7.44. *Ten pat*, л. 83.

užimtos³⁷³. Pietų metu vokiečiai, pasitelkę rezervus, surengė *Tiger* tankų remiamą kontrpuolimą ruože tarp Pravieniškių ir Gastilionių ir, pamušę 4 sovietų tankus, sugebėjo atsiimti Pravieniškes I ir vakarinį Vosyliškių pakraštį. Tačiau tarp Pravieniškių ir Piktavyžio spragą radę rusai prasiveržė į šiaurę³⁷⁴. Šioje vietoje jiems atsivėrė kelias į vokiečių fronto užnugarį ir galimybės apeiti vokiečių gynybines linijas. Susidarius kritinei padėčiai atvyko vokiečių rezervai – 7-asis panzergrenadierių pulkas, atskirtas nuo 7-osios tankų divizijos³⁷⁵, turėjęs inicijuoti kontrpuolimą.

Liepos 27 d. pietų metu prasidėjęs stiprus sovietų kariuomenės puolimas pralaužė vokiečių gynybines linijas abipus geležinkelio ties Grabuciškėmis, kur prasiveržusios sovietų pajėgos pasiekė Karčiupį³⁷⁶. Čia į mūšį buvo mestas rezerve laikytas 7-asis panzergrenadierių batalionas su *Tiger* ir *Panther* tankais³⁷⁷. Galiausiai vokiečiai priėjo prie išvados, kad šiame ruože rusų sustabdyti nepavyks, o kovų išvargintiems daliniams reikėjo persigrupuoti ir atsitraukti iki labiau gynybai tinkamo ruožo. Nuspręsta kairįjį korpuso dalinio D sparną atitraukti už Neries, o dešinysis sparnas turėjo užimti pozicijas Nemuno ir Neries sąsmaukoje³⁷⁸. Tačiau sovietų planuose subrendo kita idėja, pakeitusi grėsusį Kauno šturmą iš rytų. Jau liepos 28 d. prasidėsiančio puolimo metu jie pradės Kauno apėjimą iš pietų, o vokiečiai vos spės palikti miestą be kovos. Tai bus aptarta penktajame skirsnyje.

2.4.2. Nemuno kautynės (liepos 16–19 d.)

Sovietų 5-ajai ir 5-ajai tankų gvardijos armijoms pasukus Kauno kryptimi, 33-ioji, 11-oji gvardijos armijos ir 31-oji armija tęsė veržimąsi į vakarus. Dešiniajame 3-iosios tankų armijos sparne buvo dislokuota vokiečių

³⁷³ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 26.7.44. *Ten pat*, p. 76.

³⁷⁴ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 26.7.44. *Ten pat*, p. 75.

³⁷⁵ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 26.7.44. *Ten pat*, p. 66.

³⁷⁶ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, p. 62.

³⁷⁷ U. Ia A. PzAOK3. Gen. Kdo. XXVI A. K. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, p. 57.

³⁷⁸ U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 27.7.44. *Ten pat*, p. 56.

Rothkircheno kovos grupė, kuri užėmė ruožą nuo Vokės žiočių šiaurėje iki Punios pietuose³⁷⁹. Į pietus nuo šios grupės prasidėjo 4-osios armijos dalinių ginamas ruožas. Artimiausias *Rothkircheno* grupės kaimynas buvo 7-oji tankų divizija. Šios divizijos ginamame ruože vokiečiai nebuvo spėję sustabdyti sovietų pajėgų ant Nemuno krantų, todėl buvo priversti gintis krašto gilumoje³⁸⁰. Dešiniajame Nemuno krante tarp Kruonio ir Jiezno liepos 14–15 d. vyko vokiečių žvalgų su sovietų priešakiniais 5-osios armijos daliniais susidūrimai³⁸¹. Tačiau jau liepos 15 d. sovietų daliniai pasiekė Nemuno kilpą ties Birštonu ir išstūmė vokiečių sargybas į kairįjį upės krantą³⁸².

Nemuno kautynių pradžia galima laikyti liepos 16 d. Tą dieną sovietų pajėgos pasiekė Nemuno krantus Birštono–Pelekonių–Sekionių–Darsūniškio ruože ir pradėjo keltis į kairįjį krantą. Per vieną dieną jie forsavo Nemuną trijose vietose: 500 m į pietryčius nuo Birštono, į pietus nuo Darsūniškio ir į šiaurės vakarus nuo Pelekonių³⁸³. Pirmoji į vakarinį Nemuno krantą žengė 5-ajai armijai priklausanti 371-oji šaulių divizija³⁸⁴. Liepos 17 d. rytą Nemuną tarp Kruonio ir Birštono pasiekus 33-iajai armijai, sovietų kariai dar keliose vietose forsavo upę – ties Nibriais, Pelekonimis, Darsūniškiu ir Kračkiemiu³⁸⁵. Šiame ruože tarp Prienų ir Darsūniškio gynėsi tik vokiečių 201-oji apsaugos divizija, kurią sudarė vos du pulkai. Dešinįjį divizijos sparną tarp Prienų ir Darsūniškio gynė 601-asis, o kairįjį sparną – 64-asis pulkas³⁸⁶. Šiems daliniams labai trūko bet kokios sunkesnės ginkluotės, todėl jie mažai ką galėjo padaryti

³⁷⁹ U. Ia A. PzAOK3. Kampfgruppe von Rothkirch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 15.7.44. *Ten pat*, л. 200.

³⁸⁰ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 16.7.44. *Ten pat*, л. 191.

³⁸¹ U. Ia A. PzAOK3. 201. Sich. Div. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 14.7.44; U. Ia A. PzAOK3. 201. Sich. Div. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 15.7.44. *Ten pat*, л. 202, 213.

³⁸² U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 15.7.44. *Ten pat*, л. 204.

³⁸³ U. Ia A. PzAOK3. Kampfgruppe von Rothkirch Ia-Fernmundliche Orientierung an PzAOK3, 16.7.44. *Ten pat*, л. 195.

³⁸⁴ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 50.

³⁸⁵ *Ten pat*, л. 50.

³⁸⁶ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 17.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 184.

prieš gerokai pranašesnes ir gausesnes sovietų pajėgas³⁸⁷. Tarp šių vokiečių pulkų jie atvėrė apie 6 km pločio spragą, todėl abu pulkai buvo priversti palikti Nemuno krantus ir atsitraukti iki naujos linijos, prasidedančios į šiaurę nuo Prienų ir besitęsiančios iki Margininkų³⁸⁸. Sovietų vadai jau tikėjosi, jog 33-ioji armija palaužė silpną vokiečių pasipriešinimą ir kad jai atsivėrė kelias į vakarus. Optimistiškai nusiteikusi sovietų vadovybė liepos 17 d. įsakyme šiai armijai nurodė iki liepos 18 d. vakaro pasiekti liniją Jūrė–Liudvinavas³⁸⁹. Ji naiviai tikėjosi kitą dieną įsiveržti 30–40 km į vokiečių fronto užnugarį. Tačiau šie planai labai greitai žlugo.

Liepos 17 d. vokiečių padėtis buvo kritinė. Norint sustabdyti sovietų kariuomenės veržimąsi į pietus nuo Kauno, žūtbut reikėjo naujų pajėgų. Šiuo atveju buvo nuspręsta pasitelkti Vilniaus įgulą išvadavusią 6-osios tankų divizijos kovos grupę. Kaip minėta, šios grupės daliniai buvo dislokuoti Rumšiškių apylinkėse, kur liepos 16 d. surengė nesėkmę pasibaigusį puolimą. Šios grupės daliniai jau antroje dienos pusėje pasiekė 201-osios apsaugos divizijos kairiąją sparną. 6-osios tankų divizijos kovos grupę sudarė 4 daliniai: *Rauscho* grupė, 11-asis tankų pulkas, sustiprinto 114-ojo pulko 1-asis batalionas ir 57-ojo *Panzer* pionierių pulko 2-asis batalionas. Nieko nelaukę nauji į mūšį įtraukti daliniai pradėjo dvi dienas trukusį puolimą, siekdami atkovoti vakarinį Nemuno krantą. Šioje vietoje per Nemuną kėlėsi 371-oji rusų šaulių divizija ir buvo vokiečių užklupta netikėtai. Sovietai dar nebuvo spėję per Nemuną perkelti didesnės dalies savo ginkluotės, todėl jų lengvieji pėstininkai negalėjo pasipriešinti vokiečių tankams. Vokiečiams pavyko atkovoti dalį teritorijos kairiajame upės krante. Po dienos mūšių 6-osios tankų divizijos kovos grupės sudėtyje buvo stiprus šarvuotas kumštis: 19 *Pantherų* ir 53 *Panzer IV* tankai³⁹⁰. Šioje situacijoje kiekviena valanda buvo svarbi, nes ties Pelekonimis rusai jau buvo pradėję statyti 2 pontoninius tiltus per Nemuną,

³⁸⁷ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 16.7.44. *Ten pat*, л. 191.

³⁸⁸ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 16.7.44. *Ten pat*, л. 183.

³⁸⁹ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 51.

³⁹⁰ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 17.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 177.

o persikėlimo į vakarinį krantą laukė gausybė tankų ir kitos technikos³⁹¹. Tiesa, vokiečių aviacija dieną smogė statomiems tiltams ir sunaikino 4 plaustus, kuriais kėlėsi rusų kareiviai³⁹², tačiau tokie veiksmai sovietų pajėgas galėjo nebent laikinai pristabdyti.

Vokiečių puolamieji veiksmai nenutrūko ir naktį. Aršiausios kautynės vyko dėl iš rankų į rankasėjusios aukštumos 104.2, kuri buvo vakariniajame Nemuno krante, ties Darsūniškio perkėla. Šios aukštumos kontrolė būtų leidusi vokiečiams tiesiogine ugnimi apšaudyti Nemuną ties Darsūniškiu kertančias sovietų pajėgas. Tačiau geriausiai jiems sekėsi dešiniajame sparne, kur *Rauscho* grupė naktį žingsnis po žingsnio prasiveržė pro stipriai prieštankinių pabūklų ginamas sovietų pozicijas ir pasiekė liniją Pošventis–Nuotaka. Vokiečių tikslas antrąją puolimo dieną buvo užimti Nemuno kranto ruožą tarp Pakuonio ir Guogų, o tai padarius persigrupuoti ir sutelkti visus savo dalinius galutiniam puolimui pietryčių kryptimi link Pelekonių³⁹³. Liepos 18-ąją dienos metu vokiečiams pavyko užimti sovietų kariuomenės perkėlą per Nemuną, įrengtą 3 km į šiaurės rytus nuo Prienų, ir per pietus pasiekti ruožą už 2 km į vakarus nuo Pociūnų³⁹⁴.

Lemiamas vokiečių smūgis Darsūniškio kryptimi prasidėjo vakare. Tai buvo paskutinė galimybė atmušti sovietus, kol jie nebuvo spėję perkelti pakankamai pajėgų į rytinį Nemuno krantą. Didžiausias vokiečių puolimo trūkumas buvo ribota oro parama. Sunkios ir permainingos kautynės truko visą naktį ir iki aušros vokiečiams pavyko keliose vietose prasiveržti iki Nemuno krantų. Sovietų pajėgos prarado 101.4 aukštumos, nuo kurios stebėtojai koreguoti artilerijos ugnį į Darsūniškio perkėlą, kontrolę. Taip pat vokiečių pajėgos užėmė Užupius, Pakuonį, pasiekė Pašventupį ir Nemuno krantą į rytus nuo Kėbliškių³⁹⁵. Tačiau galutinis puolimo tikslas įgyvendintas nebuvo, nes sovietų kariuomenė išlaikė perkėlą per Nemuną kontrolę.

Nepaisant vokiečių trikdamosios artilerijos ugnies ir aviacijos (liepos 18 d. užfiksuoti 293 vokiečių lėktuvų antskrydžiai virš Nemuno³⁹⁶), Rau-

³⁹¹ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 17.7.44. *Ten pat*, л. 172.

³⁹² *Ten pat*, л. 173.

³⁹³ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 18.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 170.

³⁹⁴ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 17.7.44. *Ten pat*, л. 168.

³⁹⁵ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 19.7.44. *Ten pat*, л. 160.

³⁹⁶ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 53.

donosios armijos pastiprinimo daliniai visą dieną kėlėsi per Nemuną į vakarinį krantą ties Pelekonimis ir Darsūniškiu. Pasinaudodami išsikvėpusiu vokiečių puolimu ir sustiprėjusiomis savo pajėgomis, jie perėjo į kontrpuolimą. Mūsų išsargintos vokiečių pajėgos buvo išstumtos iš 91.6 aukštos, Antakalnio ir Naujininkų. Sovietų daliniai pasiekė Pakuonį, Ašmintą ir Pagaršvį, kur buvo sustabdyti persigrupavusių vokiečių pajėgų³⁹⁷. Tačiau dėl sovietų pralaužos fronte susidarė neginamas 7 km ilgio fronto ruožas tarp 201-osios I. D. dalinių vakaruose ir 6-osios tankų divizijos rytuose³⁹⁸. Sovietai per popietę prasidėjusį dar vieną puolimą išilgai fronto linijos ties Pagaršviu ir Pašventupiu vokiečius nustumė dar toliau į vakarus³⁹⁹. Tuo metu į vakarinį Nemuno krantą jau buvo persikėlusios 7–8 Raudonosios armijos divizijos⁴⁰⁰.

Taigi, dvi dienas ir naktis trukęs vokiečių puolimas nedavė apčiuopiamų rezultatų. Nepavykus laiku užblokuoti perkėlų per Nemuną, sovietų pajėgos sustiprėjo ir perėmė iniciatyvą. Buvo tik laiko klausimas, kada sovietai sutelks pajėgas ir pajudės Kauno kryptimi. Dėl nenuilstančių jų išpuolių ir labai stiprios artilerijos ugnies vokiečiai patyrė skaudžių nuostolių. Pėstininkų batalionų kovinė galia buvo sumenkusi, nes jų buvo vos 50–100 vyrų⁴⁰¹, o ir šarvuotosiosios technikos nuostoliai buvo didžiuliai⁴⁰². Iš liepos 17 d. vakare turėtų 19 *Panther* ir 53 *Panzer IV* tankų dabar kovai buvo tinkami vos 10 *Panther* ir 32 *Panzer IV* tankai⁴⁰³. Likusi technika buvo prarasta arba sugedusi⁴⁰⁴. Taigi, vos per porą dienų beveik pusė 6-osios tankų divizijos kovos grupės sunkiosios technikos buvo išvesta iš rikiuotės, kas labai neigiamai atsiliepė šios grupės kovinei galiai. Patyrus tokius nuostolius pasirinkimo nebeliko – reikėjo pereiti į gynybą.

³⁹⁷ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 19.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 158.

³⁹⁸ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 19.7.44. *Ten pat*, л. 153.

³⁹⁹ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 19.7.44. *Ten pat*, л. 156.

⁴⁰⁰ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 19.7.44. *Ten pat*, л. 149.

⁴⁰¹ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 19.7.44. *Ten pat*, л. 158.

⁴⁰² U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 19.7.44. *Ten pat*, л. 157.

⁴⁰³ Remiantis: ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86.

⁴⁰⁴ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 19.7.44. *Ten pat*, л. 149.

2.4.3. Sovietų pajėgų puolimo belaukiant

Vokiečių puolimui išsikvėpus, jų dokumentuose atsispindi būsimo sovietų pajėgų puolimo nuojauta ir baimė. Po nesėkmės pasibaigusio 6-osios tankų divizijos grupės puolimo į gynybą perėję vokiečiai išnaudojo laiką dalinių kovinės galios atkūrimui. Sovietų kariuomenė jau liepos 20 d. pasistūmėjo iki Pakuonio, Naujininkų ir Ašmintos⁴⁰⁵. Liepos 21–22 d. aršiausios kautynės vyko prie Pakuonio⁴⁰⁶. Vokiečių padėtį dar labiau apsunkino naujoje vietoje – 5 km į šiaurę nuo Darsūniškio – per Nemuną persikėlusios sovietų pajėgos⁴⁰⁷. Čia upę forsavo 5-ajai armijai

12 pav. 1944-08-17. Apkasais išraižytos ir sprogimų krateriais nusėtos Piliuonos apylinkės Nemuno fronte (LCVA skaitmenintų aerofotonuotraukų iš JAV nacionalinio archyvo (National Archives and Records Administration (NARA) RG 373, GX_13016_SD_A) kolekcija)

⁴⁰⁵ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Di.v. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 20.7.44. *Ten pat*, p. 142.

⁴⁰⁶ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Fernspruch an PzAOK3, 21.7.44. *Ten pat*, p. 156.

⁴⁰⁷ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 22.7.44. *Ten pat*, p. 124.

priklausantys 338-osios divizijos daliniai⁴⁰⁸. Į vakarus pasistūmėjusius sovietų dalinius vokiečiai sustabdė tik į pagalbą iš Rumšiškių sektoriaus atvykusio 500/600-ojo SS parašiutininkų bataliono dėka⁴⁰⁹.

Palyginti su liepos 19 d., pastebimai pagausėjo vokiečių turimos tankų pajėgos. Liepos 23 d. mūšiui buvo parengti 55 *Panzer IV*, 27 *Panther* tankai, 14 kitų modelių tankų ir 83 įvairių tipų šarvuočiai. Per keturias dienas vokiečiams pavyko daugiau negu dvigubai pagausinti savo šarvuotosios technikos pajėgas. Nemuno fronte jie laikė sutelkę visame Lietuvos fronte savo pajėgiausius dalinius⁴¹⁰.

Liepos 23–27 d. didesnių puolimų tarp Prienų ir Rumšiškių nebuvo. Frontas buvo ganėtinai stabilus, o nuolatinius artilerijos apšaudymus pertraukdavo nedideli sovietų karių išpuoliai, siekiant išbandyti vokiečių gynybos linijas. Raudonoji armija nenuilsdama telkė naujas pajėgas vakariniame krante ir ruošėsi puolimui⁴¹¹. Šios paskutinės ramesnės dienos tebuvo tylą prieš greitai prasidėsiančią audrą.

2.4.4. Tarp Prienų ir Balbieriškio. Rothkircheno grupė

Į pietus nuo 201-osios apsaugos divizijos pozicijas ant Nemuno krantų buvo užėmusios *Hebelio* ir *Bugo* grupės. Jų ginamas ruožas driekėsi nuo Prienų iki Balbieriškio. Šias grupes nuo artimiausio kaimyno – 7-osios tankų divizijos liepos 15 d. skyrė 7 km neginama spraga⁴¹². Į šią spragą nusitaikė liepos 16 d. į pietryčius nuo Balbieriškio Nemuną forsavusios sovietų pajėgos. *Bugo* grupė kartu su 7-ąja tankų divizija, kad atstumtų Nemuną kirtusias sovietų 33-iosios armijos pajėgas ir užkimštų spragą fronte, pradėjo bendrą puolimą Balbieriškio kryptimi⁴¹³. Tačiau liepos 17 d. puolimas įstrigo ir baigėsi nesėkme. 7-osios tankų divizijos daliniai buvo sustabdyti stiprios prieštankinių pabūklų ugnies už 3 km į

⁴⁰⁸ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 71.

⁴⁰⁹ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 22.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 120.

⁴¹⁰ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 23.7.44. *Ten pat*, л. 110.

⁴¹¹ U. Ia A. PzAOK3.6 Pz. Div. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, л. 59.

⁴¹² U. Ia A. PzAOK3. Wehrm. Befh. Weissruthenien Ia-Morgenmeldung, 16.7.44. *Ten pat*, л. 196.

⁴¹³ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 16.7.44. *Ten pat*, л. 191.

pietryčius nuo Balbieriškio⁴¹⁴. Tiesa, liepos 18 d. 7-ajai tankų divizijai pavyks prasiveržti iki pietrytinio Balbieriškio pakraščio⁴¹⁵. Sustabdžiusios vokiečių puolimą sovietų pajėgos įžengė į Balbieriškį, o *Bugo* grupė užėmė pozicijas už 1 km į šiaurę nuo miestelio⁴¹⁶. Tačiau šios grupės daliniai buvo pakrikę ir demoralizuoti. Vien liepos 17 d. buvo sužeisti arba žuvo 50 grupės karių, o dar beveik 100 pakrikusių ir nuo savo dalinių atsiskyrusių karių buvo sugaudyti užfrontėje buvusioje vadavietėje⁴¹⁷.

Liepos 18–21 d. intensyviausios kautynės Nemuno fronte vyko ties Darsūniškiu, o ruože tarp Prienų ir Balbieriškio buvo ramiau. Vokiečiai išlaikė savo pozicijas, tačiau bandymai išstumti Nemuną į vakarus nuo Birštono kirtusius sovietų karius buvo nevaisingi. Šioje vietoje liepos 19 d. buvo susitelkusios daugiau nei divizijos stiprumo raudonarmiečių pajėgos, o tuo metu vokiečiai net neturėjo vientisos gynybos linijos, t. y. ji buvo skylėta ir sudaryta iš atskirų atramos punktų⁴¹⁸. Pro šias spragas į vokiečių užnugarį prasiverždavo vis gausesnės sovietų pajėgos – liepos 20 d. ties Dūmiškėmis vokiečių žvalgyba aptiko net 20 tankų grupę⁴¹⁹. Todėl kuo greičiau pradėta formuoti antroji gynybos linija, o jos užimti pasiūstas *Hoppo* blokavimo dalinys. Vokiečių daliniai užėmė pozicijas už 18 km į vakarus nuo Prienų, atkarpoje tarp Jiestrakio ir Kalviukų⁴²⁰.

Liepos 21 d. į pietus nuo Prienų buvo sutelktos sovietų 33-iosios armijos 159-oji ir 338-oji divizijos, kurios vakare pajudėjo į puolimą⁴²¹. Jau

⁴¹⁴ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 17.7.44. *Ten pat*, p. 180.

⁴¹⁵ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 18.7.44. *Ten pat*, p. 169.

⁴¹⁶ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Zwischenmeldung an PzAOK3, 17.7.44. *Ten pat*, p. 181.

⁴¹⁷ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 17.7.44. *Ten pat*, p. 177.

⁴¹⁸ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 19.7.44. *Ten pat*, p. 153.

⁴¹⁹ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 20.7.44. *Ten pat*, p. 144.

⁴²⁰ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 20.7.44. *Ten pat*, p. 140.

⁴²¹ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Morgenmeldung an PzAOK3, 22.7.44. *Ten pat*, p. 124.

liepos 22 d. kairiajame *Rothkircheno* grupės sparne besiginanti *Hebelio* grupė neatlaikė sovietų spaudimo, prarado Prienus ir atsitraukė 6–7 km šiaurės vakarų kryptimi⁴²².

Paminėti vertas incidentas nutiko vokiečių štabe Gudeliuose. Šioje vietoje karininkus skraidinę ir vos nusileidę feldmaršalo V. Modelio *Storch* modelio sklandytuvai buvo užpulti sovietų naikintuvų. Puolimo metu du karininkai ir pilotas buvo sužeisti, o vienas mechanikas žuvo. Du sklandytuvai buvo sunaikinti, o vienas sovietų naikintuvas numuštas⁴²³. Šis incidentas vokiečiams galėjo baigtis gerokai skaudžiau – svarbių karininkų netektimi.

Prienus praradę ir 127 karių netekę vokiečiai liepos 23 d. atsitraukė visu frontu iki linijos Medinos–Vartai–Prienlaukis⁴²⁴. Atitinkamai sovietų 33-iosios armijos 362-oji divizija užėmė Prienlaukį, Dūmiškes, Vaizgaikiemį⁴²⁵. Šiame ruože frontas be didesnių pakitimų išsilaikė iki liepos 28 d. Naujų problemų vokiečiams pridarė Kazlų Rūdos miškų masyve veikę raudonieji partizanai. Pastarieji susprogdino geležinkelio bėgius atkarpoje tarp Pilviškių ir Kazlų Rūdos. Dėl partizanų aktyvumo vokiečiai buvo priversti iš fronto atitraukti gyvybiškai svarbius pajėgumus⁴²⁶. Čia vokiečių kareiviams palaikyti tvarką ir saugoti geležinkelį padėjo 258-ojo lietuvių policijos bataliono raitelių būrys⁴²⁷.

Paminėtini ir vokiečių struktūriniai dalinių pokyčiai. Liepos 24 d. *Rothkircheno* grupė buvo priskirta *Hoppo* brigadai, o jos gintą ruožą perėmė 52-oji S. D.⁴²⁸ Taip pat 7-oji tankų divizija buvo priskirta 3-iajai tankų armijai. Pagrindinius šios divizijos šarvuotosios technikos pajėgumus sudarė 25 *Panther*, 4 šturmo pabūklai ir 11 savaeigės artilerijos pabū-

⁴²² U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 22.7.44. *Ten pat*, л. 121.

⁴²³ Ten pat, л. 121.

⁴²⁴ U. Ia A. PzAOK3. Sperrgr. von Rothkirch Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 23.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 107.

⁴²⁵ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. *Ten pat*, Ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 75.

⁴²⁶ U. Ia A. PzAOK3. 201. Sich. Div. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 23.7.44. *Ten pat*, ф. 500, оп. 12466, д. 86, л. 107.

⁴²⁷ U. Ia A. PzAOK3. 201. Sich. Div. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 27.7.44. *Ten pat*, л. 57.

⁴²⁸ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Tagesmeldung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 24.7.44. *Ten pat*, л. 91.

klų⁴²⁹. Kaip jau minėta, šiai divizijai liepos 27 d. buvo įsakyta persidislokuoti į kairįjį 3-iosios tankų armijos sparną ir išsiskleisti ruože į šiaurės vakarus nuo Kėdainių⁴³⁰. Šiaulių kryptimi sovietų pajėgos vis dar nebuvo sustabdytos, ir 3-iajai armijai grėsė tragiškas scenarijus – būti apeitai iš užnugario. Divizijos tikslas buvo kontrpuolimo metu sunaikinti sovietų pajėgų atakos smaigalius į šiaurės rytus nuo Kėdainių⁴³¹.

2.4.5. Nemuno tarp Alytaus ir Druskininkų forsavimas

Tarp Alytaus ir Kauno vokiečiai spėjo organizuoti gynybą ant Nemuno krantų, tačiau situacija buvo priešinga ruože nuo Alytaus iki Druskininkų. Čia liepos 12–13 d. Nemuną pasiekė 11-osios gvardijos armijos priekyje buvusi 31-oji šaulių divizija. Liepos 14–15 d. į kairįjį Nemuno krantą, platų ruožą nuo Alytaus iki Druskininkų, jau buvo persikėlusį beveik visa 11-oji gvardijos armija⁴³². Tuo metu šiame ruože veikė 5-oji ir 7-oji vokiečių tankų divizijos, dengiančios kairįjį XXXIX tankų korpuso sparną. Ruože nuo Alytaus iki Gardino gynėsi 170-osios divizijos daliniai⁴³³. Tačiau šios vokiečių pajėgos buvo pernelyg menkos tokiam ilgam fronto ruožui apginti, ir jau liepos 14 d. priešakiniai sovietų 11-osios gvardijos armijos daliniai buvo užėmę sankryžą 2,5 km į vakarus nuo Alytaus⁴³⁴, o liepos 15 d. – jau ir patį miestą⁴³⁵. Po Alytaus užėmimo sovietų puolimo tempas sulėtėjo. Frontą pasiekė vis daugiau 4-osios armijos dalinių, kurie, remiami *Liuftvafės*, sulėtino 11-osios gvardijos armijos puolimą ir net patys vietomis perėjo į puolimą⁴³⁶. Situacija fronte reikšmingai nebesikeitė iki pat liepos 29 d., iki sovietų pajėgos atnaujino puolimą.

⁴²⁹ U. Ia A. PzAOK3. 7 Pz. Div. Ia-Tagesmeldung an PzAOK3, 24.7.44. *Ten pat*, p. 97.

⁴³⁰ U. Ia A. PzAOK3. PzAOK3 Ia-Vororientierung an Obkdo. H. Gr. Mitte, 27.7.44. *Ten pat*, p. 61.

⁴³¹ U. Ia A. PzAOK3. Ziffer 7 der PzAOK3 Ia-Tagesmeldung vom 27.7.44. *Ten pat*, p. 56.

⁴³² Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 14.

⁴³³ Hinze, R. *Das Ostfront-drama*, p. 144.

⁴³⁴ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. ЦАМО, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 40.

⁴³⁵ *Ten pat*, p. 44.

⁴³⁶ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. ЦАМО, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 51.

Tuo metu į pietus nuo 11-osios gvardijos armijos į vakarus veržėsi 31-oji armija, kurios dešiniajame sparne buvusios 88-oji ir 192-oji divizijos liepos 14 d. pasiekė ir užėmė Druskininkus. Į kairįjį Nemuno krantą ties Druskininkais sovietai metė 173-iąją, 62-ąją ir 352-ąją divizijas⁴³⁷. Savo ruožtu kairysis armijos sparnas dar liepos 15 d. užėmė Gardiną⁴³⁸. Vokiečiai nespėjo sustabdyti sovietų dalinių Nemuno linijoje į pietus nuo Alytaus ir šiaurinėje Baltarusijos dalyje. 5-osios tankų divizijos daliniams pavyko sustabdyti sovietų pajėgas tik vakariniame Nemuno krante, kai Druskininkai jau buvo prarasti⁴³⁹. Tačiau vokiečių padėtį dar labiau sunkino tai, kad sovietų daliniai, prasiveržę ties Gardinu, pralaužė jų frontą šiaurinėje Baltarusijos dalyje. Susidariusiai kritinei padėčiai taisyti vokiečiai buvo priversti atitraukti dalį ir taip menkų pajėgų, turėtų Druskininkų–Alytaus ruože, ir pasiūsti jas Gardino kryptimi⁴⁴⁰. Tuo metu sovietų 31-osios armijos dešiniajam sparnui buvo įsakyta iki liepos 18 d. vakaro pasiekti liniją Paserninkai–Markavo ežeras⁴⁴¹. Iki liepos 20 d. sovietų kariuomenei pavyko nustumti atakliai besipriešinančias vokiečių pajėgas iki Leipalingio ir Kapčiamiesčio linijos, kur frontas nusistovėjo ilgiau⁴⁴². Sovietų pajėgoms, susidūrus su rimtesniu vokiečių 4-osios armijos kairiojo sparno pasipriešinimu, reikėjo persigrupuoti ir pailsėti, nes paskutinių savaičių puolimo tempas buvo labai didelis. 31-ajai armijai buvo duotas įsakymas užimti tvirtą gynybos liniją, iš kurios būtų rengiamasi tolesniam puolimui⁴⁴³. Nusistovėjus sąlyginei ramybei Nemuno fronte, sovietai savo dėmesį sutelkė į kitus frontus – į puolimą Panevėžio kryptimi ir į Baltarusijoje besiginančią 2-ąją vokiečių armiją⁴⁴⁴.

Taigi, vokiečiams nepavyko laiku pritraukti pakankamai pajėgų ir sustabdyti Raudonosios armijos puolimo ties didžiausia gamtine kliūtimi pietų Lietuvoje – Nemunu. Nemuno kautynės žymėjo ryškiausią,

⁴³⁷ Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 14.

⁴³⁸ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. ЦАМО, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 44.

⁴³⁹ Hinze, R. *Das Ostfront-drama*, p. 145.

⁴⁴⁰ Ten pat, p. 165–166.

⁴⁴¹ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. ЦАМО, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 52.

⁴⁴² Tutkus, V. *Armija išvaduotoja*, p. 14.

⁴⁴³ Журнал боевых действий войск 3 БелФ. ЦАМО, ф. 241, оп. 2593, д. 332, л. 62.

⁴⁴⁴ Hinze, R. *Das Ostfront-drama*, p. 145.

tačiau nesėkmingą vokiečių bandymą atstumti sovietų pajėgas į rytinį upės krantą. Šiam mėginimui žlugus, artėjantis sovietų puolimas buvo nebeišvengiamas. Kas dieną sovietų pajėgos kairiajame upės krante vis stiprėjo ir ruošėsi viso Nemuno fronto likimą nuspręsiančiam puolimui. Po trejų metų karas ir vėl priartėjo prie Vokietijos sienų. Sovietų pajėgos nuo Rytprūsių teskyrė vos 70 kilometrų. Pasiiekti priešo žemę ir perkelti karinius veiksmus į jo teritoriją buvo vienas Raudonosios armijos prioritetų ir būsimos Kauno puolamosios operacijos tikslų.

2.4.6. 3-iosios tankų armijos aprūpinimas Lietuvoje

Vokiečiams praradus Vilnių, o frontui ritantis vis toliau į vakarus, buvo būtina pafrontėje įrengtus sandėlius evakuoti. Vermachto aprūpinimo sistemai didžiausiu iššūkiu tapo vagonų stygius – didžiausias jų poreikis buvo evakuojant kariuomenės sandėlius. Papildomų vagonų prašyta iš „Šiaurės“ armijų grupės. Vien Kauno geležinkelio stotyje reikėjo turėti papildomai 400 vagonų. Mauručių, Jonavos, Kėdainių ir Panevėžio sandėliams iškraustyti atitinkamai reikėjo dar 238 vagonų⁴⁴⁵. Tai buvo išties didelis skaičius, vertinant geležinkelio linijų apkrovą ir sovietų pajėgų puolimo sutrikdytą vokiečių aprūpinimo sistemą.

Tačiau 3-iajai tankų armijai stigo ne tik vagonų. Armijų grupė „Centras“ savo sandėliuose neturėjo pakankamai degalų visiems kovojantiems daliniams aprūpinti. Kad būtų užtikrintas degalų tiekimas 6-ajai tankų divizijai, *Grossdeutschland* tankų pulkui ir *Rothkircheno* grupei, iš armijų grupės „Šiaurė“ buvo paprašyta pristatyti mažiausiai 350 000 litrų degalų kiekvieną dieną⁴⁴⁶. Už degalus armijų grupė „Centras“ tegalėjo atsilyginti cigaretėmis⁴⁴⁷. Mechanizuotųjų dalinių degalų poreikis išties buvo didelis ir sunkiai patenkinamas. Bent dalį šio poreikio vokiečių kariuomenė kompensavo liepos 16 d. perėmusi sandėlių Jonavoje (76,6 tūkst. l) ir jau trečio *Kontinentale Öl* kompanijos sandėlio Kėdainiuose (38 tūkst. l) degalų atsargas. Be to, per keletą artimiausių dienų į Kėdainių sandėlius iš armijų grupei „Šiaurė“ priklausančių saugyklų Gustoniuose buvo per-

⁴⁴⁵ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Wagon Bedarf für Räumung, 14.7.44. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 90, л. 72-73.

⁴⁴⁶ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3, Tb. der A. Betriebsstoffversorgung. *Ten pat*, д. 98, л. 5.

⁴⁴⁷ U. des Armeeintendanten des PzAOK 3. *Ten pat*, д. 91, л. 10.

vežta dar beveik 300 tūkst. l benzino ir dyzelino⁴⁴⁸. Didžiausia problema, susijusi su atsargų atvežimu iš armijų grupės „Šiaurė“ dalinių, liko spūstys geležinkelio linijose, dėl kurių iš šiaurės atvykstantys ešelonai su degalais atsilikdavo nuo grafiko keliomis dienomis⁴⁴⁹. Tiesa, nepaisant šaudmenų ir degalų trūkumo, nebuvo pamirštas ir alkoholis. Vien iš Suvalkų į Gumbinę buvo pervežti armijų grupei „Šiaurė“ skirti 32 vagonai raudonojo vyno ir brendžio⁴⁵⁰.

Nepaisant visų sunkumų, kariuomenės aprūpinimo grandinės buvo pradėtos atkurti ir įtvirtinti. Trečiąją liepos savaitę sulėtėjęs sovietų pajėgų puolimas leido kiek atsigauti ir tiekimo daliniams⁴⁵¹. Prie vokiečių dalinių kovinės vertės atkūrimo prisidėjo ir tai, kad nemažai arklių ir atsargų buvo konfiskuota iš vietos lietuvių⁴⁵². Taip pat rekvizicijos taikytos ir civilių verslams. Iš jų imtos ir kasdienio naudojimo bei higienos priemonės⁴⁵³. Tokie veiksmai alino kraštą ir dar labiau sunkino gyventojų dalį. Tačiau kartu netrūko su vietos gyventojais susijusių ir linksmesnių nutikimų. Štai IX korpuso veterinaras pranešė, kad jis išnuomojo 32 arklius civiliams, bet jų atgauti nebegali, nes jie su arkliais pabėgo į vakarus⁴⁵⁴.

Taip pat svarbus buvo aprūpinimo amunicija klausimas. Liepos 4–20 d. 3-iosios tankų armijos tiekimo daliniai iš viso pervežė 5152,5 t amunicijos, iš šio kiekio 591 t buvo prarasta. Dar 1139,5 t amunicijos buvo gauta iš armijų grupės „Šiaurė“, bet 111 t pražuvo per bombardavimą Daugpilyje. Dėl šios prarastos amunicijos ėmė trūkti šaudmenų tam tikro kalibro (150 mm, 120 mm, 75 mm, 20 mm) ginklams⁴⁵⁵. Taigi, apie 11 % amunicijos atsargų dalinių nepasiekdavo. Dažniausiai ji būdavo

⁴⁴⁸ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3, Tb. der A. Betriebsstoffversorgung. *Ten pat*, d. 98, l. 6.

⁴⁴⁹ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. PzAOK.3 O. Qu. Fernspruch an H. Gr. Mitte O. Qu.; Ostpreußen O. Qu., 19.7.44. *Ten pat*, d. 90, l. 51.

⁴⁵⁰ U. des Armeeintendanten des PzAOK 3. *Ten pat*, d. 91, l. 10.

⁴⁵¹ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3, Tb. des Armeeveterinärs. *Ten pat*, d. 92, l. 13.

⁴⁵² *Ten pat*, l. 11.

⁴⁵³ U. des Armeeintendanten des PzAOK 3. ЦАМО, ф. 500, оп. 12466, д. 91, л. 9.

⁴⁵⁴ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3, Tb. des Armeeveterinärs. *Ten pat*, d. 92, l. 18.

⁴⁵⁵ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. 1 Anlage, 21.7.44. *Ten pat*, d. 90, l. 38.

prarandama per sovietų lėktuvų antskrydžius, partizanų išpuolius arba ešelonui privažiavus per arti fronto linijos patekdavo į puolančių sovietų kareivių rankas. Liepos 4–20 d. 3-iosios tankų armijos daliniai fronte sunaudavo per 4 tūkst. t amunicijos. Prasčiausia situacija su šaudmenimis buvo pirmoje liepos pusėje, o vėliau ji palaipsniui gerėjo. Liepos pradžioje per dieną buvo sunaudojama vos 100–200 t šaudmenų, o prie 3-iosios tankų armijos prijungus XXVI korpusą ir fronto linijai nusistovėjus, jų jau buvo sunaudojama daugiau kaip 400 t per dieną. Šie skaičiai liudijo gerėjantį armijos aprūpinimą, nors bendrame kontekste šaudmenų stygius taip ir liko labai opi problema. Staigus šaudmenų sunaudojimo šuolis buvo užfiksuotas sovietams liepos 24 d. pradėjus intensyvų IX korpuso puolimą. Liepos 24–27-ąją vidutiniškai per dieną buvo iššaukama 700 t šaudmenų, o viso liepos mėnesio rekordas – 850 t – buvo pasiektas liepos 25 d. (2 priedas).

Nuo liepos 23 d., vokiečiams praradus Panevėžio logistikos mazgą, 3-iosios tankų armijos aprūpinimo klausimą perėmė aukščiausias Rytprūsių ūkio dalies viršininkas. Frontui stumiantis į vakarus buvo skubama kuo greičiau iškraustyti Kėdainių sandėlius. Didžioji dalis amunicijos atsargų (323 t) buvo pervežta į sandėlius Viduklėje, o dalis (41 t) nukreipta į Vilkaviškį⁴⁵⁶. Taip pat daugiau jokių atsargų nebevežta ir į Kauno sandėlius. Į Kauną turėję važiuoti ešelonai buvo nukreipti į Viduklę⁴⁵⁷. Atsargos buvo gabenamos net ir laivais Nemunu⁴⁵⁸. Tiesa, Viduklė tebuvo laikina stotelė. Sovietams veržiantis į vakarus, netrukus teko tuštinti ir Viduklės sandėlius. Jie buvo perkelti į Tauragę⁴⁵⁹. Verta paminėti, kad Kaunas tapo pirmuoju sėkmingos sandėlių evakuacijos Lietuvos teritorijoje pavyzdžiu. Iki jo užėmimo vokiečiai spėjo išgabenti visas savo svarbiausias atsargas. Tai rodo, jog buvo pasimokyta iš ankstesnių klaidų Baltarusijoje ir Vilniuje.

Tęsinys: *Karo archyvas*, t. XLI

⁴⁵⁶ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3: KTB Nr. 6. *Ten pat*, d. 96, l. 18.

⁴⁵⁷ U. des Armeeintendanten des PzAOK 3. *Ten pat*, d. 91, l. 11.

⁴⁵⁸ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3. Pz.AOK.3 O. Qu./ Qu. 1 Fernspruch an H. Gr. Nord O. Qu, 25.7.44. *Ten pat*, d. 90, l. 29.

⁴⁵⁹ U. des Oberquartiermeisters des PzAOK 3: KTB Nr. 6. *Ten pat*, d. 96, l. 25.

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

A – armija

A. K. – armijos korpusas

GA – gvardijos armija

GD – grenadierų divizija

GMK – gvardijos mechanizuotasis korpusas

GTA – gvardijos tankų armija

I. D. – pėstininkų divizija

KA – korpuso dalinys

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Ostpr. – Ostpreußen – Rytų Prūsija

PK – Panevėžio komendantūra

Pz.D. – tankų divizija

Pz. K. – tankų korpusas

PzAOK3 – Trečioji tankų armija

PzDG – tankų divizijos grupė

Roth. – Rothkircheno grupė

S. D. – apsaugos divizija

ЦАМО – Rusijos Federacijos gynybos ministerijos centrinis archyvas
(Центральный архив Министерства обороны Российской Федера-
ции)

д. – byla

ф. – fondas

л. – lapas

оп. – aprašas